

КАЛЕНДАР-АЛЪМАНАХ

ДНІПРО

р. Б.

1928

МИХАЙЛО ХАМУЛА

фабрика килимів

в Глинянах

поручає зі свого склепу у Львові площа
Трибунальська Ч. 1.

різної вилучини і першої якости килими
по уміркованих цінах за готівку і на сплати.

Увага на адресу!!!

ДРУКАРНЯ

ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ

„ДІЛО“

кооператива з обмеженою порукою

у ЛЬВОВІ, РИНОК ч. 10, I пов. (Дім „Просвіти“)

виконує всі друкарські роботи, а саме: книжки, брошури, часописи, афіші, летючки, табелі, запрошення і т. і. по дуже уміркованих цінах. Роботу виконується скоро й солідно. Маємо 3 машини до складання „LINOTYPE“, 1 ротатійну машину (яка друкує 15.000 примірників на годину), 4 поспішні машини та 2 підручні. — — — —

Для Читалень „Просвіти“, Повітових і Місцевих Кооператив виконує касові книги, книги членів, запрошення на забави і т. і. після найновіших взірців. Для Лікарів, Адвокатів, Інженерів, Промисловців, Купців і т. і. виконується листи, коверти, підручники і т. і. Для громадських і парохіяльних урядів виконується всякі друки. — Замовлення з провінції виконується в двох днях. — — — —

ЦІЛИЙ ДОХІД НА ДОБРОДІЙНІ ЦІЛІ.

Між горами старий Дніпро
Красується, любується,
На всю Україну.

Т. ШЕВЧЕНКО.

КАЛЕНДАР-АЛЬМАНАХ

„ДНІПРО“

на переступний рік

1928.

РІЧНИК V-й.

У ЛЬВОВІ, 1927.

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ДОПОМОГИ
ЕМІГРАНТАМ З ВЕЛИКОЇ УКРАЇНИ.

Д **„ДІЛО“** **Д**

одинокий на Західній Україні
(під Польщею) щ о д е н н и к .
ВИХОДИТЬ вже 45 літ у Львові.

Редакція і Адміністрація містяться

У Л Ь В О В І,
РИНОК Ч. 10, П. ПОВ.
Конто почт. 143.322.

Видав: Видавнича Спілка „Діло“.
Місячна передплата в краю 4:50
за границею 1 ам. доляр або
його рівновартість. = —

О **„ДІЛО“** **О**

Сти.
Н. С
1.
1
2
3
4
5
6
7
2.
8
9
10
11
12
13
14

ЧИТАЙТЕ! ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ !

„НОВИЙ ЧАС“

одинокий ілюстрований, популярний часопис.

ВИХОДИТЬ ШО ДРУГИЙ ДЕНЬ.

Місячна передплата виносить зол. 2:70.
за границею місячно 1/2 доляра або його
вартість в іншій валюті. — — — —

Пишіть зараз по оказове число, яке ви-
шлемо кожному безплатно. — — —

А Д Р Е С А :
„Новий Час“, Л ь в і в, Руська 18.
Тел. 30-15.

3.
15
16
17
18
19
20
21
4.
22
22
34
25
26
27
28
5.
29
30
31

СВЯКА БІБЛІОТЕКА
МН. УРСР
195.204

Збірка М. С. Володарського

Січень

Стиль	Дні	С В Я Т А		
н. ст.		греко-кат.	православні	римо-кат.

1. Глас 4. Єв. утр. воскр. 7. — На Літ. Ап. з. 328. Єв. Мат. з. 1.

1	19	Н.	<i>Груд. 1927.</i> Пер. Р.	<i>Груд. 1927.</i> М. Вон.	Січ. Н. Р. 1928 Меч.
2	20	П.	Ігнатія свм.	Мч. Ігнатія Вон.	Макарія, Ісус.
3	21	В.	Юліяни	Юліяни	Генозефи
4	22	С.	Анастасії	Анастасії	Тита, Ізабелі
5	23	Ч.	10 муч. в Криті	10 муч. в Криті	Емилі, Телесфора
6	24	П.	Нав. Рожд., Євг.	Навеч. Різдва, Єв.	Трьох Королів
7	25	С.	Різдво Христа ☩	Різдво Христа	Луціяна, Валентина

2. Глас 5. Єв. утр. в. 8. — На Літ. Ап. з. 200 і 306 Єв. Мат. з. 4.

8	26	Н.	Н. по Р. Соб. Пр. Б.	Н. по Р. Соб. Пр. Б.	Н. 1. по 3 К. Север.
9	27	П.	Стефана перв. муч.	Стефана перв. муч.	Мартиніяни Юл. Вас.
10	28	В.	Муч. в Нікод.	20 т. м. в Н.	Павла п. Юл.
11	29	С.	14 т. дит. у В.	14 тис. уб. дит. у В.	Гон., Альойзія
12	30	Ч.	Ансії і Теодори	Муч. Ансії і Т.	Св. Діви
13	31	П.	Меланії	Меланії	Іларія
14	1	С.	Н. Р. 1928. Вас. С	Н. Р. 1928 Вас. В.	Фелікс з Полі

3. Глас 6. Єв. утр. воскр. 9. — На Літ. Ап. зач. 298. Єв. Мар. з. 1.

15	2	Н.	Н. п. Провс. Силь. п.	Н. п. Провс. Сил. п.	Н. 2. по 3. К. Мавра
16	3	П.	Малахія прор.	Малахія прор.	Маркила папи
17	4	В.	Соб. 70 Апост.	Соб. 70 Апост.	Антонія
18	5	С.	Навеч., Теоکتиста	Нав., Теокт.	Приски д.
19	6	Ч.	Богоявл. Госп.	Богоявл. Госп.	Фердианда
20	7	П.	Соб. Ів. Хрест.	Соб. Ів. Крест.	Фабіяна і Северина
21	8	С.	Юрія, Емліяна	Юрія, Емлі.	Агнети

4. Глас 7. Єв. утр. воскр. 10. — На Літ. Ап. з. 224. Єв. Мат. з. 8.

22	2	Н.	Н. п. Провс. Пол. ☩	Н. п. Провс. Подієвн.	Н. 3. по 3. К. Віл.
22	10	П.	Григорія Нісей.	Григорія, Дом.	Оруч. П. Д. М. Райм.
34	11	В.	+ Теодозія печ.	+ Теодозія	Тимотея
25	12	С.	Татіяни	Татіяни	Наверн. Павла
26	13	Ч.	Єрмила, Страт.	Єрмила, Страт.	Полікарпа еп.
27	14	П.	Отців синайських	Отців в Синай	Іоана Золот.
28	15	С.	Павла Т., Івана ☩	Павла Т. Ів.	Кароля Бел., Валерія

5. Глас 8. Єв. утр. воскр. 11. — На Літ. Ап. з. 285. Єв. Л. з. 94.

29	16	Н.	Н. 32. по С. П. ок.	Н. 32. по С. П. ок.	Н. 4. по 3. К. Фр. С.
30	17	П.	+ Антонія Бел.	+ Антонія Бел.	Мартиня
31	18	В.	Анастасія і Кирила	Анастасія і Кирила	Петра, ісп.

ЛЮТИЙ

С		В		Я		Т		А	
Стиль		Дні		греко-кат.		православні		РИМО-КАТ.	
Н.	СТ.								
1	19	С.	<i>Січень.</i> Макарія	<i>Січень.</i> Макарія	<i>Січень.</i> Макарія	Евфимія	Максима, Неоф.	Максима, Неоф.	Максима, Неоф.
2	20	Ч.	† Евфимія	Евфимія	Евфимія	Максима, Неоф.	Максима, Неоф.	Максима, Неоф.	Максима, Неоф.
3	21	П.	Максима, Евгенія	Максима, Неоф.	Максима, Неоф.	Максима, Неоф.	Максима, Неоф.	Максима, Неоф.	Максима, Неоф.
4	22	С.	Тимотея, Атан.	Тимотея, Атаназія	Тимотея, Атаназія	Тимотея, Атаназія	Тимотея, Атаназія	Тимотея, Атаназія	Тимотея, Атаназія
<p>6. Глас 1. Єв. утр. воскр. 1. — На Літ. Ап. з. 296. Єв. Лук. з. 89.</p>									
5	23	Н.	Н. о Мит. Ф. К. ☉	Н. о Мит. і Фар. Кл.	Н. о Мит. і Фар. Кл.	Н. Староап. Агаф.	Н. Староап. Агаф.	Н. Староап. Агаф.	Н. Староап. Агаф.
6	24	П.	Ксенії	Ксенії	Ксенії	Дороти	Дороти	Дороти	Дороти
7	25	В.	Григорія Бог.	Григор. Богослова	Григор. Богослова	Ромуальда	Ромуальда	Ромуальда	Ромуальда
8	26	С.	Ксеноф. і Мар.	Ксеноф. і Мар.	Ксеноф. і Мар.	Івана	Івана	Івана	Івана
9	27	Ч.	† Івана Зол.	Пер. Мощ. Ів. Зол.	Пер. Мощ. Ів. Зол.	Аполлонії	Аполлонії	Аполлонії	Аполлонії
10	28	П.	Єфрема	Єфрема	Єфрема	Схоластики	Схоластики	Схоластики	Схоластики
11	29	С.	Ігнатія, Романа	Ігнатія, Ром.	Ігнатія, Ром.	Десидерія, Евф.	Десидерія, Евф.	Десидерія, Евф.	Десидерія, Евф.
<p>7. Глас 2. Єв. у. в. 2. На Літ. Ап. з. 135 і 335. Єв. Лк. з. 79. і Мт. 11.</p>									
12	30	Н.	Н. О. Бл. с. Тр. С. ☉	Н. О. Бл. с. Тр. Св.	Н. О. Бл. с. Тр. Св.	Н. Мясоп. Евляїї	Н. Мясоп. Евляїї	Н. Мясоп. Евляїї	Н. Мясоп. Евляїї
13	31	П.	Кира, Івана Везр.	Кира, Івана Везр.	Кира, Івана Везр.	Катерини Річчі	Катерини Річчі	Катерини Річчі	Катерини Річчі
14	1	В.	Лютій. Трифона	Лютій. Трифона	Лютій. Трифона	Валентія	Валентія	Валентія	Валентія
15	2	С.	Стрітєння Госп.	Стріт. Господне	Стріт. Господне	Фавстини	Фавстини	Фавстини	Фавстини
16	3	Ч.	Самеона й Анни	Самеона й Анни	Самеона й Анни	Юлії діви	Юлії діви	Юлії діви	Юлії діви
17	4	П.	Ізидора	Ізидора	Ізидора	† Попелєц, Савина	† Попелєц, Савина	† Попелєц, Савина	† Попелєц, Савина
18	5	С.	Агафії	Агафії	Агафії	Констанції	Констанції	Констанції	Констанції
<p>8. Глас 3. Єв. утр. воскр. 3. — На Літ. Ап. з. 140. Єв. Мат. з. 106.</p>									
19	6	Н.	Н. Мясоп. Вук. Ю.	Н. Мясоп. Вукол. Ю.	Н. Мясоп. Вукол. Ю.	Н. Запуст. Конрад.	Н. Запуст. Конрад.	Н. Запуст. Конрад.	Н. Запуст. Конрад.
20	7	П.	Партенія	Партенія	Партенія	Евстахія	Евстахія	Евстахія	Евстахія
21	8	В.	Теодора Страт. ☉	Теодора Стр.	Теодора Стр.	Андрея	Андрея	Андрея	Андрея
22	9	С.	Мчн. Никифора	Никифора	Никифора	† Попелєц, Петр. ст.	† Попелєц, Петр. ст.	† Попелєц, Петр. ст.	† Попелєц, Петр. ст.
23	10	Ч.	Харлампія	Харлампія Порф.	Харлампія Порф.	Романа	Романа	Романа	Романа
24	11	П.	Власія, Теод.	Власія, Всеволода	Власія, Всеволода	Матя ап.	Матя ап.	Матя ап.	Матя ап.
25	12	С.	Мелетія, Марини	Мелетія	Мелетія	Анастасії	Анастасії	Анастасії	Анастасії
<p>9. Глас 4. Єв. утр. воскр. 4. — На Літ. Ап. з. 112. Єв. Мат. з. 17.</p>									
26	13	Н.	Н. Сироп. Мартан.	Н. Сироп. Мартин.	Н. Сироп. Мартин.	Н. 1. пост. Алекс.	Н. 1. пост. Алекс.	Н. 1. пост. Алекс.	Н. 1. пост. Алекс.
27	14	П.	Авксентія	Авксентія	Авксентія	Нестора	Нестора	Нестора	Нестора
28	15	В.	Онисима, ап. ☉	Онисима, ап.	Онисима, ап.	Теофіля	Теофіля	Теофіля	Теофіля
29	16	С.	Памула	Памула	Памула	Романа, іспов.	Романа, іспов.	Романа, іспов.	Романа, іспов.

Березень

Стиль		Дні	С В Я Т А		
н.	ст.		греко-кат.	православні	римо-кат.
1	17	Ч.	<i>Лют.</i> Теодора	<i>Лют.</i> Теодора	Альбіна еп.
2	18	П.	Льва папи	Льва папи	Симпліція
3	19	С.	Архипа, Теодота	Арх. Теодота	Кунегунди
10. Глас 5. Єв. воскр. 5. — На Літ. Ап. зас. 329. Єв. Йоана зач. 5.					
4	20	Н.	1. Н. посту, Льва, е.	1. посту, Льва	2. посту, Казимра
5	21	П.	Тимотея	Тимотея	Евзебія, Фрид.
6	22	В.	СС. М. в Єфезі ☉	СС. Муч. в Є.	Колети д.
7	23	С.	Поликарпа	Поликарпа	Томи
8	24	Ч.	1 і 2 найд. г. Ів. Хр.	1. і 2. найд. г. Ів. Хр.	Івана Божого
9	25	П.	Тарасія еп.	Тарасія еп.	Франціски д.
10	26	С.	Порфїрія	Порфїрія	40 мучеників
11. Глас 5. Єв. воскр. — На Літ. Ап. зач. 304. Єв. Мар. зач. 7.					
11	27	Н.	2. посту, Прокопія	2. посту, Прокопія	Н. Глуха, Констант.
12	28	П.	Власія, Нестора	Власія, Нестора	Григорія Вел.
13	29	В.	Касіяна, рим.	Касіяна	Розини і Фридр.
14	1	С.	<i>Берез.</i> Євдокії ☉	<i>Берез.</i> Євдокії	Матильди
15	2	Ч.	Теодота	Теодота	Льонгіна
16	3	П.	Зенона, Евтропія	Евтропія, Клеопія	Любина, Герберта
17	4	С.	Гарасима, Юліяна	Гарасима	Гертруді
12. Гл. 7. Єв. воскр. 7. — На Літ. Ап. зач. 411. Єв. Мар. зач. 37.					
18	5	Н.	3. Н. посту, Хр. п.	3. посту, Конона	Середопост. Едвар.
19	6	П.	42 муч. в Аморії	42 мч. в Аморії	Иосифа обруч.
20	7	В.	Єфрема, Павла	Єфрема, Павла	Ефемії, Клавдії
21	8	С.	Теофілякта ☉	Теофілякта	Бенедикта
22	9	Ч.	С.С. 40 муч.	С.С. 40 муч.	7 бол. Пр. Дівв, Окв.
23	10	П.	Кондрата	Кондрата	Віктора
24	11	С.	Софронія	Софронія	Гаврїїла, Алекс.
13. Глас 8. Єв. воскр. 8. — На Літ. Ап. зач. 314. Єв. Мар. зач. 40.					
25	12	Н.	4. Н. посту, Теоф.	4. посту, Теофана	Чорна, Благ. П.Д.М.
26	13	П.	Никифора	Никифора	Теодозія, Емануїла
27	14	В.	Венедикта	Венедикта	Руперта
28	15	С.	Агапія Поклони ☉	Агапія Поклони	Сикста
29	16	Ч.	Савина і Юл.	Савина	Каріла
30	17	П.	Алексія чол. Бож.	Алексія чол. Бож.	Квірина
31	18	С.	Кирила Брус.	Кирила Брус.	Бальбіни діви

Квітень

С		В		Я		Т		А	
Стиль		Дні		греко-кат.		православні		римо-кат.	
н.	ст.								
14. Глас 1. Єв. утр. воскр. 9. — На Літ. Ап. 321. Єв. Мар. зач. 47.									
1	19	Н.	Берез. 5. Н. посту	Берез. 5. посту, Хрис	Квітень. 6. Цвітна				
2	20	П.	Івана мч. Сергія	Івана мч., Сергія	Франка				
3	21	В.	Якова ісп., Томи	Якова ісп.; Томи	7. бол. Пр. Д. М.				
4	22	С.	Василія свмч. ☉	Василія свмч.	Ізидора				
5	23	Ч.	Преп. Никона	Никона	Вінкентія				
6	24	П.	Зах., Яков., Покл.	Зах., Якова	Вел. Пятн., Целест.				
7	25	С.	Благов. Пр. Бог.	Благов. Пр. Д. М.	Вел. Суб., Германа				
15. Глас 2. Єв. утр. Мт. 83. — На Літ. Ап. с. 247. Єв. Йоана з. 41.									
8	26	Н.	6. Квіт., Соб. Арх.	6. Квіт., Соб. Арх.	Великдень, Діоніз.				
9	27	П.	Матрони	Матрони	Св. Понед., Марії				
10	28	В.	Іларіона	Іларіона	Єзекія пр.				
11	29	С.	Марка	Марка	Льва папи				
12	30	Ч.	Стр. чесв., Ів.ліс. ☉	Стр. четвер, Івана	Юлія				
13	31	П.	Вел. Пятниця, Іпат.	Вел. Пятниця, Іпат.	Юстини				
14	1	С.	Квіт. В. суб. Марії	Квіт. В суб. МаріїЕв.	Валеріяна				
16. На Літ. Ап. зач. 1. Єв. Йоана зач. 1.									
15	2	Н.	Великдень, Тита	Великдень, Тита	Н. 1. Біла, Людвіки				
16	3	П.	Св. Понед., Никит.	Св. Понед., Никити	Лямберта				
17	4	В.	Св. Второк, Йосиф.	Св. Второк, Йосиф.	Рудольфа еп.				
18	5	С.	Теодула	Теодула	Апольонії				
19	6	Ч.	Євтихія	Євтихія	Ємми вдовы				
20	7	П.	Григорія Мл.	Григорія Мел.	Агнети				
21	8	С.	Іродіона	Іродіона	Аназельма				
17. Єв. утр. воскр. 1. — На Літ. Ап. зач. 14. Єв. Йоана зач. 65.									
22	9	Н.	1. Н. Томина, Евп	1. Томина, Евпсх.	Н. 2. по В. Сотера				
23	10	П.	Терентія	Терентія	Войтіха еп.				
24	11	В.	Антипи	Лазарева суб. Антип.	Георгія муч.				
25	12	С.	Василія, Яросл.	Василія, Яросл.	Марка еван.				
26	13	Ч.	Артемона ☉	Артемона,	Кліта і Марк.				
27	14	П.	Мартина	Мартина Евст.	Перегрина				
28	15	С.	Трофима	Трофима	Віталіса				
18. Глас. 2. Єв. утр. воскр. 3. — На Літ. Ап. з. 16. Єв. Мр. з. 69.									
29	16	Н.	2. Миронос. Агаф.	2. Миронос. Агафії	Н. 3. по В. Петра м.				
30	17	П.	Симеона, Акак.	Симеона	Катерини, Сен.				

Червень

Стиль		Дні	С В Я Т А		
н.	ст.		греко-кат.	православні	римо-кат.
1	19	П.	<i>Трав.</i> Патрикія	<i>Трав.</i> Патрикія	Якова
2	20	В.	Талалея	Муч. Талалея	Еразма
23. Глас 7. Єв. Йоана з. 65. — На Літ. Ап. з. 3. Єв. Йоана з. 27.					
3	21	Н.	Сомест. св. Дух. ☉	Св. Тройці, Конст.	1. по С. Св. Тройці
4	22	П.	Пресв. Тройці	Св. Духа, Василиска	Квірина
5	23	В.	Михайла, Ефроз.	Михайла еп.	Фльорентія
6	24	С.	Симеона стовп.	Симеона стовп.	Норберта
7	25	Ч.	Знайд. гол. св. Івана	3. Найд. гол. св. Ів.	Боже Тіло, Роберта
8	26	П.	Ап. Карпа	Ап. Карпа	Медарда
9	27	С.	Терапонта	Терапонта	Прима
24. Глас 8. Єв. утр. воскр. 1. — На Літ. Ап. з. 330. Єв. Мат. з. 38.					
10	28	Н.	1. по С. Всіх Свят. ☉	1. по С. Всіх Свят.	2. по Сош. Маргар.
11	29	П.	Теодозії муч.	Теодосії муч.	Варнави, ап.
12	30	В.	Ісакія	Ісакія	Онуфрія
13	31	С.	Єрмія і Єрмея	Єрмія і Єрмея	Антонія з Пад.
14	1	Ч.	Черв. † Торж. с. Єв.	Черв. Юстини	Василія Вел.
15	2	П.	Никифора	Никифора, Івана	† Торж. В. Серц. В.
16	3	С.	Лукіяна	Лукіяна	Франка з Ас.
25. Єв. утр. Йоана вач. 24. — На Літ. Ап. з. 149. Єв. Йоана з. 25.					
17	4	Н.	2. по Сош. Митр. ☉	2. по Сош. Митр. оф.	3. по Сош. Адольфа
18	5	П.	Доротей еп. Т.	Доротей, Мар.	Марка, Мар.
19	6	В.	Іларіона, Виссар.	Іларіона, Вис.	Гервазого і Прот.
20	7	С.	Теодота свмч.	Теодота свмч.	Сильверія
21	8	Ч.	Теодора стр.	Теодора стр.	Альойзія
22	9	П.	† Торж. Б.С. Текли	Кирила, Теклі	Павлина
23	10	С.	Тимотея	Тимотея Ант.	Зенона
26. Єв. утр. Йоана з. — На Літ. Ап. з. 306. Єв. Йоана з. 9. 10.					
24	11	Н.	3. по Сош. Варт. ☉	3. по Сош. Вартол.	4. по Сош. Івана Хр.
25	12	П.	† Онуфрія Вел.	† Онуфрія прп.	Проспера
26	13	В.	Акилини муч.	Акилини муч.	Івана і Павла
27	14	С.	Єлисея пророка	Єлисея пророка	Владислава
28	15	Ч.	Преп. Амоса, Брон.	Прор. Амоса, Броним.	Льва папы
29	16	П.	Тихона еп.	Тихона чудотв.	Петра і Павла
30	17	С.	Мануїла	Мануїла	Згад. св. Павла

Липень

С		В		Я		Т		А	
Стиль	Дні	греко-кат.		православні		римо-кат.			
Н.	ст.								
27 Глас 3. Єв. утр. воскр. 4. — На літ. Ап. з. 96. Єв. Мат. з. 23.									
1	18	Н.	Черв. 4. по С. Леов.	Черв. 4. по С. Леонтія	Юди ап., Зосима	Лип. 5. по С. Теобальда			
2	19	П.	Юди ап., Зосима	Юди ап., Зосима	Методія	Пос. Пр. Д. М.			
3	20	В.	Торж. В. Серця ☿	Методія	Юліяна	Геліодори, Корнила			
4	21	С.	Юліяна	Юліяна	Євсевія	Іосифа Кал.			
5	22	Ч.	Євсевія	Євсевія	Агрипіни	Фільомени д.			
6	23	П.	Агрипіни	Різдв. Св. Ів. Хр.	Різдв. Св. Ів. Хр.	Ісаї прор.			
7	24	С.	Різдв. Св. Ів. Хр.			Пульхерії			
28. Глас 4. Єв. утр. воскр. 5. — На Літ. Ап. з. 103. Єв. Мат. з. 28.									
8	25	Н.	5. по С. Февронії	5. по С. Февронії	6. по С. Єлисавети				
9	26	П.	Давида	Давида Т.	Кирила еп.				
10	27	В.	Самсона	Самсона	Амалії дівч				
11	28	С.	Кіра і Івана	Кіра і Івана	Пелагії				
12	29	Ч.	Ап. Петра і Павла	Ап. Петра і Павла	Генр. і Гвал. Ів. з Д.				
13	30	П.	Собор 12 Ап.	Соб. 12 Апос.	Маргарети				
14	1	С.	Лип. Кос. і Дам.	Лип. Косм. і Дам.	Вонавентури				
29. Глас 5. Єв. у в. 6. На Літ. Ап. з. 110 і 320. Єв. Мт. з. 29. Л. з. 54.									
15	2	Н.	6. по С. Пол. Риз.	6. по С. Пол. Риз. ПБ.	7. по С. Розісл. Ап.				
16	3	П.	Анатолія і Мокія	Якннта і Анатолія	Пр. Д. М. Шк.				
17	4	В.	Андрея крит. ☿	Андрея крит.	Алексія і Бер.				
18	5	С.	Кирила і Метод.	Кирила і Методія	Симеона з Л.				
19	6	Ч.	Атанасія	Атанасія	Вінкентія з П.				
20	7	П.	Томи прп.	Томи прп. Аканія	Іллі, Чеслава				
21	7	С.	Прокопія м.	Прокопія муч.	Пракседи дівч				
30. Глас 6. утр. воскр. 7. — На Літ. Ап. з. 116. Єв. Мат. з. 33.									
22	9	Н.	7. по С. Панкратія	7. по С. Панкратія	8. по С. Марії Магд.				
23	10	П.	† Антонія печер.	Антонія печер.	Аполінарія				
24	11	В.	Ольги книг. укр. ☿	Ольги княгині	Христиви муч.				
25	12	С.	Прокла і Іларія	Іларія і Прокла	Якова, ап.				
26	13	Ч.	† Собор св. Гавр.	Соб. св. Гавр.	Анни, м. Пр. Д.				
27	14	П.	Онисима	Онисима	Наталії дівч				
28	15	С.	† Володимира В.	Володим. рівноап.	Іновентія папи				
31. Глас 7. Єв. утр. воскр. 8. — На Літ. Ап. з. 124. Єв. Мат. з. 58.									
29	16	Н.	8. по С. Атиногена	8. по С. Атиногена	9. по С. Марти дівч				
30	17	П.	Марини муч	Марини муч.	Авдона і Сеппи				
31	18	В.	Якннта, Еміліяна	Якннта, Еміліяна	Ігнатія Львоїлі				

Серпень

Стиль		Дні	С В Я Т А		
н.	ст.		греко-кат.	православні	римо-кат.
1	19	С.	<i>Лип.</i> Мокрини ☉	<i>Лип.</i> Мокрини	Н. Петра в оков.
2	20	Ч.	† Глії, проп.	Іллі прор.	Пр. Д. Ангел.
3	21	П.	Симеона юрод.	Симеона юрод.	Зн. св. Стеф.
4	22	С.	Марії Магд.	Марії Магд.	Домініка
32. Глас 8. Єв. у. в. 9. — На Літ. Ап. з. 128 і 57. Єв. Мт. з. 59 і Л. з. 114.					
5	23	Н.	9. по С. Теоф. Троф.	9. по С. Теоф., Троф.	10. по С. Мати Б. Св.
6	24	П.	† Бориса і Гліба	Бориса і Гліба	† Преобр. Господ.
7	25	В.	† Усп. св. Анни.	† Усп. св. Анни	Кастана
8	26	С.	Єрмолая, Парас. ☉	Єрмолая, Параскеви	Киріяка
9	27	Ч.	† Пантелеймона	Пантелеймона	Романа і Сек.
10	28	П.	Прохора	Прохора, Ніком.	Лаврентія
11	29	С.	Калиники, Сераф.	Калин. Серафими	Сусанни діви
33. Глас 1. Єв. утр. воск. 10. — На Літ. Ап. з. 131. Єв. Мат. з. 72.					
12	30	Н.	10. по С. Сили, Анд.	10. по С. Сили, Анд	11. по С. Кляри
13	31	П.	Евдокима правед.	Евдокима правед.	Гіполита
14	1	В.	<i>Серп.</i> В. ч. X., Мак.	<i>Серп.</i> В. Ч. X. Мак.	Евзебія
15	2	С.	Пер. моц св. Соф. ☉	Пер. моц св. Стеф.	Успеніє Пр. Бог.
16	3	Ч.	Ісаакія	Ісаакія і Дал.	Роха Виз.
17	4	П.	7 отр. в Еф. Евдкії	7 отр. в Еф. Евдок.	Ліберата
18	5	С.	Евсіягнія	Евсіягнія	Єлєні
34. Глас 2. Єв. утр. Луки з. 45. — На Літ. Ап. з. 65. Єв. Мат. з. 70.					
19	6	Н.	11. по С. Преоб. Г.	11. по С. Преобр. Г.	12. по С. Вєгїни
20	7	П.	Дометія, Пул.	Дом., Пульхерїї	Стефана кор.
21	8	В.	Емліяна	Емліяна еп.	Іванни Фрем.
22	9	С.	Матея ап.	Ап. Матея	Фільберта
23	10	Ч.	Лаврентія м. ☉	Лаврентія	Фліппа, еп.
24	11	П.	Евпла, Клявдії	Евпла, Клявдії	Вартоломея
25	12	С.	Фотія, Аникити	Фотія, Аникити	Людвика кор.
35. Глас 3. Єв. утр. воск. 1. — На Літ. Ап. з. 158. Єв. Мат. з. 79.					
26	13	Н.	12. по С. Мавсіма	12. по С. Максима	13. по С. Зефірина
27	14	П.	Михея, Теодосія	Михея, Теод. п.	Іосифа Кал.
28	15	В.	Успен. Пр. Бог.	Успен. Пр. Бог.	Августини
29	16	С.	Перенес. Обр. Госп.	Перенес. Обр. Госп.	Усієн. св. Івана
30	17	Ч.	Мірона м.	Мірона м.	Рожі з Лім.
31	18	П.	Фльора і Лавра ☉	Фльора і Лавра	Раймунда

Вересень

Стиль		С В Я Т А		
		Дні		
н.	ст.	греко-кат.	православні	римо-кат.
1	19	С. <i>Серп.</i> Андрея Теклі	<i>Серп.</i> Андрея страт.	<i>Верес.</i> Егідія
36. Глас 4. Єв. утр. воскр. 2. — На Літ. Ап. з. 166. Єв. Мат. з. 87.				
2	20	Н. 13. по С. Самуїла	13. по С. Самуїла	14. по С. Юста
3	21	П. Тадея ап.	Тадея ап.	Ізабелі, Бронисл.
4	22	В. Агатоника	Агатоника	Розалії
5	23	С. Луппа, Іринея	Луппа, Іринея	Лаврентія
6	24	Ч. Свм. Евтихія	Евтихія	Захарії пр.
7	25	П. Тита, Вартол.	Тита, Вартол.	Регіни дівч
8	26	С. Адріяна, Наталії	Адріяна, Нат.	† Різдво Пр. Бог.
37. Глас 5. Єв. утр. воскр. 3. — На Літ. Ап. з. 170. Єв. Мат. з. 89.				
9	27	Н. 14. по С. Сави, П.	14. по С. Сави, П.	15. по С. Горгонія
10	28	П. Августина	Августина	Николая з Т.
11	29	В. † Усік. г. Ів. Хр.	Усік. г. Ів. Хр.	Яківта і Прота
12	30	С. Олександра, Івана	Олександра	Гвідона
13	31	Ч. Пол. пояса Пр. Б.	Пол. пояса Пр. Б.	Товіт
14	1	П. <i>Верес.</i> Симеона	<i>Верес.</i> Симеона	Воздв. Ч. Хр.
15	2	С. Маманта, Івана	Маманта, Івана	Нікодіма
38. Глас 6. Єв. у. в. 4. — На Літ. Ап. з. 176 і 33. Єв. Мт. з. 92 і Мр. з. 24.				
16	3	Н. 15. по С. Ант. Теок.	15. по С. Теок., Ан.	16. по С. Люд. дівч
17	4	П. Вавила, Мойсея	Вавила, Мойсея	Лямберта
18	5	В. Захарії	Захарії	Томі з Вілян.
19	6	С. Чудо св. Мих.	Чудо св. Мих.	Януарія
20	7	Ч. Созонта	Созонта	Евстахія
21	8	П. Різдво Пр. Богор.	Різдво Пр. Богор.	Матей ап.
22	9	С. Йоакима і Анни	Йоакима і Анни	Маврикія
39. Глас 7. Єв. утр. вос. 5. — На Літ. Ап. з. 181. Єв. Мат. з. 105.				
23	10	Н. 16. по С. Мин., Мнт.	16. по С. Мин., Мнт.	17. по С. Тек. дівч
24	11	П. Теодори прп.	Теодори прп.	Герарда
25	12	В. Автонома	Автонома	Клеофи
26	13	С. Корнелія	Корнелія	Кипріяна
27	14	Ч. Воздв. Ч. і Ж. Хр.	Воздв. Ч. і Ж. Хр.	Косми і Дамана
28	15	П. Никити	Никити Порф.	Вячеслава кор.
29	16	С. Евф., Людмили	Евфимії, Людмили	† Михайла Арх.
40. Глас 8. Єв. утр. воск. 6. — На Літ. Ап. з. 182. Єв. Мат. з. 62.				
30	17	Н. 17. по С. С.В.Н. і Л.	17. по С. С. і З. доп.	18. по С. Євровіма

Жовтень

Стиль		С В Я Т А		
		Дні		
н.	ст.	греко-кат.	православні	римо-кат.
1	18	П. <i>Верес.</i> Євгенія	<i>Верес.</i> Євгенія	<i>Жовт.</i> Ремігія
2	19	В. Трофіма, Саватія	Трофіма, Саватія	Леодегара
3	20	С. Евстафія, Татіяни	Евстафія, Татіяни	Кандіда
4	21	Ч. Кондрата	Кондрата	Франца Сераф.
5	22	П. Фоки, Йони	Фоки, Йони	Плакида
6	23	С. †Зач. Ів. Хрест. С	†Зач. Івана Хрест.	Брунона
41. Глас 1. Єв. утр. в. 7. На Літ. Ап. з. 188 і 73. Єв. Л. з. 17 і Й. з. 61.				
7	24	Н. 18. по Сош. Тек. м.	18. по Сош. Тек. м.	19. по Сош. Юст.
8	25	П. Евфрозини, Пафн.	Евфрозини, Пафн.	Бригіди
9	26	В. Пр. св. ап. Івана	† Пр. св. Івана Хр.	Діонісія, Вінкентія
10	27	С. Калистрата	Калистрата	Францішка Борг.
11	28	Ч. Харитона	Харитона	Плакиди М.
12	29	П. Киріяка	Киріяка	Максиміліяна
13	30	С. Григорія	Григорія	Едварда кор.
42. Глас 2. Єв. ттр. в. 8. На Літ. Ап. з. 194 і 320 Єв. Лк. з. 26 і 54.				
14	1	Н. <i>Жовт.</i> 19. по С. П.	19. по С. П. Пр. Б.	20. по Сош. Калк.
15	2	П. Киріяка, Юстини	Киріяка, Юстини	Тереси
16	3	В. Діонісія	Діонісія	Галля
17	4	С. Єротей	Єротей	Лукин, Ядвиги
18	5	Ч. Харитини	Харитини	Єв. Луки
19	6	П. † Ап. Томи	Ап. Томи	Петра з Альк.
20	7	С. Сергія и Вакха	Сергія і Вакха	Феліціяна
43. Глас 3. Єв. утр. восп. 9. — На Лт. Ап. з. 200. Єв. Луки з. 30.				
21	8	Н. 20. по С. Пелаг. С	20. по Сош. Пелагія	21. по Сош. Уршулі
22	9	П. † Якова ап.	Ап. Якова	Кордулі
23	0	В. Евлампія	Евлампія	Івана Калістр.
24	11	С. Фалипа, Теофана	Фалипа, Теофана	Рафаїла Арх.
25	12	Ч. Прова, Тараха	Прова	Івана Капт.
26	13	П. Карпа муч.	† Карпа муч.	Евариста
27	14	С. Параскеви, Назара	Параскевії	Савини муч.
44. Глас 4. Єв. утр. восп. 10. — На Літ. Ап. з. 203. Єв. Луки з. 35.				
28	15	Н. 21. по Сош. Лук. С	21. по Сош. Лукіян.	22. по Сош. Сяміна
29	16	П. Льонгіна сог.	Льонгіна сог.	Наркіза еп.
30	17	В. Андрея, Осії	Андрея, Осії	Клявдія
31	18	С. Ап. Луки	Луки ап.	Вольфганга

Листопад

С		В		Я		Т		А	
Стиль		Дні		греко-кат.		православні		римо-кат.	
н.	ст.								
1	19	Ч.	<i>Жовт.</i> Йоїла пр.			<i>Жовт.</i> Йоїла прор.		Всіх святих	
2	20	П.	Артемія			Артемія		† День задушний	
3	21	С.	Іларіона Велик.			Іларіона Вел.		Губерта	
45. Глас 5. Єв. утр. воспк. 11. — На Літ. Ап. з. 215. Єв. Луки з. 83.									
4	22	Н.	22. по Сош. Гл. С	22. по Сош. Каверк.		22. по Сош. Кароля		Велицети	
5	23	П.	† Якова ап. бр. Гос.	Ап. Якова, бр. Госп.		Блисавети		† День задушний	
6	24	В.	Арети, Атанасія	Арети, Атанасія		Леонарда		Теогата	
7	25	С.	Маркіана	Маркіана		Теогата		4 Коронатів, Севера	
8	26	Ч.	Вмч. Димитрія	Вмч. Димитрія		4 Коронатів, Севера		Теодора	
9	27	П.	Нестора	Нестора		Теодора		Андрея з Ав.	
10	28	С.	† Параскеви Неон.	Параскеви, Неонилі		Андрея з Ав.			
46. Глас 6. Єв. ут. з. 95. На Літ. Ап. з. 250. і 251. Єв. Й. з. 59.									
11	29	Н.	23. по Сош. Анаст.	23. по Сош. Анастас.		24. по Сош. Мартина		Мартина папи	
12	30	П.	Зеновія, Зеновії ☉	Зеновія, Зеновії		Мартина папи		Евгенія	
13	31	В.	Стахія, Наркиза	Стахія, Наркиза		Евгенія		Серафима	
14	1	С.	<i>Лист.</i> Косми і Дан.	<i>Лист.</i> Косми і Дан.		Серафима		Леопольда	
15	2	Ч.	Акиндина	Акиндина		Леопольда		Отмара	
16	3	П.	Айталя, Йосифа	Айталя, Йосифа		Отмара		Сальомей	
17	4	С.	Іоаннікія	Іоаннікія		Сальомей			
47. Глас 7. утр. воспк. 2. — На Літ. Ап. з. 221. Єв. Луки з. 39									
18	5	Н.	24. по Сош. Галакт.	24. по Сош. Галакт.		25. по Сош. Оттона		Блисавети	
19	6	П.	Павла еп., Клявдії	Павла еп., Клявдії		Блисавети		Фелікса з Вальон	
20	7	В.	Брона, Лазаря ☉	Брона, Лазаря		Фелікса з Вальон		Введен. в храм. Пр.Б.	
21	8	С.	Соб. св. Михайла	Соб. св. Мих.		Введен. в храм. Пр.Б.		Кекилії діви	
22	9	Ч.	Онксифора	Онксифора		Кекилії діви		Климентя	
23	10	П.	Браста, Ореста	Браста, Ореста		Климентя		Івана від Хр.	
24	11	С.	Міни, Віктора	Міни, Віктора		Івана від Хр.			
48. Глас 8. Єв. у. воспк. 3. На Літ. Ап. з. 224. і 311. Єв. Л. з. 53. і Й. з. 36.									
25	12	Н.	25. по Сош. † Йос.	25. по Сош. Ів. Мил.		26. по Сош. Катер.		Конрада	
26	13	П.	† Івана Золотоуст.	Івана Золотоуст.		Конрада		Валеріяна і Віргілія	
27	14	В.	† Филипа ап. ☉	Филипа ап.		Валеріяна і Віргілія		Кресцентія	
28	15	С.	Гурія, Самона	Гурія і Самона		Кресцентія		Салурціана	
29	16	Ч.	Ап. Матея св.	Ап. Матея		Салурціана		Андрея ап.	
30	17	П.	Григорія нек.	Григорія нек.		Андрея ап.			

Грудень

Стиль		Дні	С В Я Т А		
н	ст.		греко-кат.	православні	римо-кат.
1	18	С.	<i>Листоп.</i> П'ят. Гом.	<i>Листоп.</i> П'ят. Роман.	Елиги
49. Глас. 1. Єв. утр. воск. 4. — На Літ. Ап. з. 229. Єв. Луки з. 66.					
2	19	Н.	26. по Сош. Авдія	26. по Сош. Авдія	1. Адв. Бабіяни
3	20	П.	Григорія, Прокля	Григорія, Прокл.	Франса Ксав.
4	21	В.	Введ. Пр. Богор.С	Введ. Пр. Бог.	Барвари
5	22	С.	Филимона ап.	Филимона	Сави еп.
6	23	Ч.	Амфілоха і Григ.	Григорія, Амф.	Миколая
7	24	П.	Катерини, Меркурія	Катерини вмч.	Авврозія
8	25	С.	Климентя папи	Климентя	Неп. Зач. Пр. Д. М.
50. Глас. 2. Єв. утр. воск. 5. — На Літ. Ап. з. 233. Єв. Луки з. 71.					
9	26	Н.	27. по Сош. Аліпія	27. по Сош. Аліпія	2. Адв. Леокадія
10	27	П.	Якова, Палладія	Якова, Палладія	Б. М. з Льорет.
11	28	В.	Стефана, Іринарха	Стефана, Іринарха	Дамазія
12	29	С.	Парамона, Филум.☉	Парамона, Филумена	Олександра
13	30	Ч.	† Ап. Андрея перв.	† Ап. Андрея	Лукиї
14	1	П.	<i>Груд.</i> Наума, Філяр.	<i>Груд.</i> Наум. Філарета	Спіридона
15	2	С.	Авакума	Авакума	Фортунаці, Максима
51. Глас. 3. Єв. утр. воск. 6. — На Літ. Ап. з. 250. Єв. Луки з. 76.					
16	3	Н.	28. по Сош. Софон.	28. по Сош. Софон.	3. Адв. Аделійди
17	4	П.	† Варвари, Ів. Дам.	Вмч. Варвари	Лазари
18	5	В.	Сави	Сави	Граціяна
19	6	С.	Миколая чуд.	Миколая чуд.	Немезія
20	7	Ч.	Амврозія ☉	Амврозія	Теофілі і Зенона
21	8	П.	Патапія	Патапія	Томи ап.
22	9	С.	Непор.Зач.Пр.Бог	Зач. св. Анни	Зенона
52. Глас. 4. Єв. утр. воск. 7. — На Літ. Ап. з. 257. Єв. Луки з. 85.					
23	10	Н.	Н. Праотців, Мини	Н. Праотців, Мини	4. Адв. Вікторії
24	11	П.	Даніїла стовп.	Даніїла стовп.	Павч. Р. Адама і Е.
25	12	В.	Спіридона	Спіридора	Різдво Христове
26	13	С.	Євстратія, Євгенія	Євстратія, Євгенія	Стефана муч.
27	14	Ч.	Тирса, Левкія ☉	Филимона	Єв. Івана
27	15	П.	Елевтерія	Елевтерія	Дітей убит. у В.
29	16	С.	Аггея Теоф., Тир.	Аггея, Теоф. Тир.	Томи еп.
53. Глас. 5. Єв. утр. воск. 8. — На Літ. Ап. з. 257. Єв. Луки з. 76.					
30	17	Н.	Н. пер. Різдв., Дан.	Н. по Різдв., Данил.	Н. по Різдв., Давид.
31	18	П.	Севастіяна	Севастіяна	Сильвестра

Передплачуйте саодинокий у нас
ілюстрований журнал

„С В І Т“

В кожному числі 20-30 ілюстрацій і знімок.

Адреса: „С В І Т“
Львів, вул. Руська 3.
Жадайте оказових чисел.

„Український Голос“

Політично - економічний селянський тижневик.

Щиро народня газета

Чвертьрічна передплата
в краю 2'50 зол.

Адреса:

ПЕРЕМИШЛЬ, Побереже ч. 1.

„Місіонар“

місячник присвячений
Апост. Молитві.

Це найбільша та найдешевша
духовна газетка.

Вона приносить з собою благословенство Боже кожному,
хто її читає.

Передплата на рік 1'20 зол.

„Голос Дяків“

Незалежний аполітичний, безпартійний, становий часопис.

Виходить 1 і 15 кожного місяця.

Передплата: чвертьрічно 1'20 з.

Адреса:

КОЛОМІЯ, вул. Міцкевича ч. 51.

„Громадський Голос“

Радикальний, політично-економічний часопис.

Виходить в кожную суботу.

Рік видання 25-тий.

Передплата за квартал 2 зол.

Адреса:

Л Ї В І В, РИНОК 10. П. пов.

Жіноча Доля

Двоптижневик для українського жіноцтва.

Передплата: на рік 9 зол, на півроку 4'50, на чверть року 2'40, на місяць 80 гр. За кордон — на рік 2 дол. амер.

Коломия, ул. Нова, ч. 1.

Нова Хата

Щомісячний журнал для плекання домашньої культури

ВИХОДИТЬ РАЗ у МІСЯЦЬ

Передплата: на рік 18 зол., на півроку 9'50, на 3 міс. 5, окреме число 1'80. За кордон на рік 3 дол.

Адреса: Львів, Руська, 18.

Національна Думка

Видав: Група Укр. Наук. Молоді при Укр. Акад. Громаді в Празі

Передплата: за рік 33 кч. на півроку 17 кч., на 3 міс. 9 кч. Ціна окремого числа 3 кч. або 80 гр.

Адреса Ред.: Praha, Smichov, Nàdražni teř. 46 n.

Адреса Адм.: V. Martynec Radotin u Prahu, vila p. Jecha.

БОГАТО ІЛЮСТРОВАНІЙ ПОПУЛЯРНО - НАУКОВИЙ
і ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ ВИДАЄТЬСЯ
— — ТОВАРИСТВОМ „ПРОСВІТА“ — —
ПІД НАЗВОЮ

„Життя і Знання“

на рік вийде 12 чисел. — — кожне
число по 32 сторінки. — — журнал
подає знання з різних галузей науки
й життя і весь матеріал ілюструє ба-
гатьома образками й фотографіями. —
В журналі будуть брати участь наші
найкращі наукові, літературні й мисте-
цькі сили. — — — — —

Передплата на рік виносить 18 золотих,
на 6 місяців 9 зол., на 3 місяці 5 зол.

Поодиноке число коштує 1'80 золотих.

Адреса Редакції і Адміністрації:
Л Ь В І В, РИНОК Ч. 10, П. ПОВ., ТОВ. „ПРОСВІТА“.

У В А Г А!

У В А Г А!

Т-во „Просвіта“ у Львові подає до відома
Українського Громадянства, що вже продається

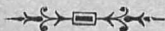
ЮВІЛЕЙНЕ ВИДАННЯ

Великого Ілюстрованого Календаря Просвіти на 1928 рік

Календар містить багато ілюстрованих, цікавих на різні теми статті,
спомини, оповідання, поезії. — Ціна 3'50 зол. з пересилкою 4'20 зол.,
за післяплатою 4'50 зол.

ПІД ЖОВТОБЛАКИТНИМ ПРАПОРОМ

ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНИЙ
і
ГРОМАДСЬКИЙ АЛЬМАНАХ

У Л Ь В О В І 1928.

Видання Українського Тов. Допомоги Емігрантам
з Вел. України.

Т Р И З У Б

Тижневик політики, культури, громадського життя та мистецтва, виходить що неділі у Парижі при участі видатних літературних сил під загальною редакцією Вячес. Прокоповича.

ПРИЙМАЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТА НА 1928 РІК:

	на місяць	на три місяці
у Франції	12 фр.	36 фр.
у Чехословаччині	20 корон	60 корон.
у Польщі	4 золоті	12 золотих
у Румунії	120 леїв	360 леїв
у Німеччині	4 рен. мар.	12 р. мар.
у Сполучених Штатах Пів. Америки	1 доляр	3 доляри
у Канаді	1 доляр	3 доляри

Передплата приймається з першого і п'ятнадцятого кожного місяця. — — При груповій передплаті дається знижка.

Журнал набувати можна в Парижі:

в книгарні В. Поволоцького, 13 rue Bonaparte, Paris VI.

Крім того журнал передплачувати й набувати можна у представників „Тризуб“;

- 1) В Сполучених Державах Півн. Америки—V. Kedrovsky, 30 E. 7 th Street. New-York. City.
- 2) В Канаді—W. Sikewitch, 512 Bannerman av. Winnipeg; Man.
- 3) В Румунії — Dm Herodot, Strada Delea Veche. 7. Bucarest.
- 4) В Чехословаччині — Прага; F. Slodecky, Horni Cernosice u Prahy, Villa Krotchvil.

5) В Польщі—W. Prychodko, ul. Dluga, 29, Hotel Polski 9, Warszawa
Редакція і Адміністрація. 42, rue Denfert-Rocherau Paris V. одичнені 9 1/2 — 11 год. вранці і 3 — 5 год. пополудні, крім неділів та свят. Почтова адреса: „Le Trident“ (Tryzub). Boite post. Nr. 15. Paris XIII Адміністратор: Іл. КОСЕНКО

„Українська Нива“

Виходить 1, 5, 10, 15, 19, 24, і 28 числа кожного місяця

Передплата на місяць виносить 1 зл. 70 гр., на 3 м-ці 5 зл., на 6 м-ців 10 зл. за кордон подвійно по курсу злогого.

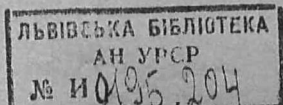
Адреса редакції і контори: Warszawa, Podwale 17 p. 27. тел. 153-51.
Передплату слати до контори, або вносити наkonto P.K.O. „Укр. Нива“ ч. 13973. Адреси писати виразно і обов'язково визначати пошту.

Передплата приймається 1-го і 15-го числа кожного місяця.

Від Редакції.

Присвячуючи сьогорічний наш альманах десятиліттю української революції, вважаємо за потрібне зясувати в загальних рисах становище Редакції до цього памятного ювілею. Розглядаючи з далекої перспективи події великого часу, ми не роздираємо риз і не посипаємо попелом наші голови. Ми не дивимося на незабутнє минуле, як на нашу програму. З погляду історичного розвитку українського визвольного руху не поразка це була, а переходовий етап, за котрим прийде здійснення того, за що боролася Україна в роках 1917 — 19: повстане самостійна Українська держава. Хоч як ніби - то сумно скінчилася визвольна боротьба цих років, не минула вона без сліду.

В умовах тодішнього стану української свідомости не могло здійснитися те, що ще не дозріло до здійснення, не могла повстати українська держава. Але це не значить, що з боротьби вийшли ми з порожніми руками. Навпаки! Саме завдяки цій боротьбі наблизилися ми семимилевими кроками до переведення в життя нашого найбільшого ідеалу. Увійшовши бо в неї без свідомости самих себе й своєї мети, в наслідку кривавих змагань осягли ми цю свідомість, зрозуміли цю мету: прозріли національно й дозріли державно. А це є незмірно велике досягнення, вагітне наслідками історичної ваги. Щоби наблизити розв'язання цієї вагітності, щоби зробити це розв'язання щасливим для себе, мусимо належно

до того акту підготувитися. Такою підготовкою, на наш погляд, може бути тільки остаточне оформлення того національно-державного ідеалу, який віднайшла Україна в пам'ятних часах 1917—19 рр.

Вважаючи, що найкращим засобом для цього оформлення є роздумування над минулими подіями й критична їх оцінка, містимо в нашій альманаху саме такий мемуарно-критичний матеріал: статті, спогади й оповідання учасників великої боротьби.

Боротьба ця ще не скінчилася для нас, ми ведемо її й далі — і в краю і на еміграції, куючи нову, кращу зброю.

І саме оглядові цієї зброї, оглядові позитивної, творчої роботи української еміграції присвятимо, оскільки дозволять на це наші матеріальні обставини, наступний альманах.

Нехай бачать вороги і друзі, що ми не впали на дусі, не кинули зброї, а живемо й працюємо з вірою в нашу остаточну перемогу.

Діва-Обида.

Въстала Обида въ силахъ Дажьбо-
жа вноука, вступила дѣвою на землю
Трояню, всплескала лебединими
крыльми на синѣмъ морѣ оу Дону
плещучи, оубоуди жирня времена.

Слово о Полку.

I.

Прокляттям, прокляттям ця назва,
Це світле і тихе „Поляне“
Мешканцям залитої кровю
І п'яної кровю землі, —
З обличчам в ростерзаних язвах,
З очима в кривавім тумані,
Чиї воронні брови
Загнулись в татарські шаблі.

О, ні! Не світлий, не тихий
Селянський, вечірній спокій, —
Єдиним полем бою
Розгорнулася далечінь:
Вітром регоче — лихо,
Псами виють — епохи,
На вітровім безкраї
Сурмою
Вітер
Історії, —
В просторах
Дзвенять мечі!

Ти думав: повернешся з поля, —
Чекає вечеря, жінка,
Сонцем нагріта присьба,
Місяць, бандура... Так?

А крик від пекельного болю!
 А бою криваві обжинки!
 А в грозах і бурях іспит!
 А смертю роздерті уста!

24. XI. 24.

II

Лежиш, розпусто, на розпутті,
 Не знати, — мертва чи жива.
 Деж ті байки про пута куті
 Та інші жалісні слова?

Хто гвалтував тебе? Безсила,
 Безвладна, п'яна і німа
 Неплодну плоть, убоге тіло
 Давала кожному сама.

Мізерія чужих історій
 Та сльози п'яних кобзарів —
 Всією тучністю просторів
 Повія ханів і царів.

Під сонні пестощі султана
 Впивала Царьгородський чар,
 Це ж ти — попівна Роксоляна,
 Байстріюча матір яничар!

Чаплінському — ясир кохання
 Це ти, безсила і лиха,
 В Богдановій ятрилась рані
 Вогнем образи і гріха.

Стрибати в гречку — тільки й щастя,
 Щоб в корчах зради завмірять, —
 Це ти, чи гетьманиха Настя,
 Чи Пріська гетьмана Петра.

Звідділь черкаська твоя шатость
 І рабська кров твоя звідділь,
 І діти, мов дурні курчата,
 І сліз — пісні, й бандури — біль,

І та розслабленість ледача
 І серця й розуму, і рук, —
 Безсила насолода плачу
 Безсоромно-плебейських мук...

Невжеж калюжою Росії
 Завмре твоя широчина?
 ...А над степами вітер віє!
 А в небі гуркотить весна!

А степ, гарматами пооран,
 Тремтить від крові і кісток,
 Та про бої віщує ворон,
 Червлен тримаючи шматок.

Повстань, як древле! Панцир з міді
 Замінить лахи й ганчірки,
 І знов дівоча стать Обиди
 Звитяжно гляне у віки.

24. VIII. 26.

III.

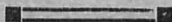
За страшну гекатомбу Базару,
 За наругу згвалтованих лон, —
 Спалахни гайдамацьким пожегом,
 Загреми чорним рокотом кари
 Терпеливе козацьке село!

За розстріляне тіло Петлюри,
 За кривавий біблійний закон —
 Стань нещадніш нащадків Тімура,
 Щоб страшніш грали заграви бурі
 На залізній усміщці Гонт!...

До кісток допекли тебе біди, —
 Досить! В кожному — Дажбожів онук!
 Вже встає вона — Діва-Обида,
 Й лебединими крильми — побіда
 Розплескає морок мук.

10. X. 26.

Евген Малайюк.

Ювілей української революції.

Гадки й роздумання.

Ось уже 10 літ сидимо ми на ріках вавилонських і журимося, згадуючи за рідний край, нашу прекрасну, любов, чарівну Україну. Журимося й бідкаємося, що „було колись на Україні, греміли гармати“.. Було та минуло. „Miałeś chacie, złoty gór“, можемо собі сказати словами Виспянського. Мали та не вдержали. Прогавили епоху хвилину, рідку в історії щасливу нагоду для створення власної держави. Є чого плакати, є чого рвати волосся й битися в груди! Але замість жалів і взаємних обвинувачень, час би спокійно й розважно застановитися над минулою драмою й здати собі справу з причин її. *Historia est magistra vitae* — казали старі Римляни. І хоч як самаж історія обмежує цю максиму, хоч як сліпі людські пристрасти й глупота насміхаються з неї, всеж велика правда міститься в ній. А правда ця в тому, що ми повинні пізнавати свої блуди й помилки та в своїм власнім інтересі їх вистерігатися. Тільки повинні шукати в історії своєї правди, повинні раз на все спекатися чужих окулярів і вміти одверто й не боячися, „що скаже княгиня Марія Олексіївна“, пізнати свій власний національний інтерес і на нім тільки базуватися. Словом, час на переоцінку всіх дотеперішніх цінностей, на перегляд тих ідеологічних основ, що на їх спиралося ще так недавно все наше свідоме українство. Болючий удар завданий нам 10 літ тому вповні оправдує таку переоцінку. Неможна вже поклонятися старим богам, що зрадили нас так соромно. Треба шукати нових шляхів. Сумний ювілей нашої програної справи дає для цього добру нагоду. Дає змогу критично поглянути на себе й свою діяльність підчас революції, оцінити її *sine ira et studio*, пізнати її добро і зло. Закликаючи земляків до такої самоаналізи, не хочу і не буду вдаватися в ляментациї й розятрювання старих ран. Річ не в самокопирсанню, не в обвинуваченню себе, або X, чи Y у тім, що тоді чи тоді зробив не так. Справі це все одно не pomoже. Річ у тім, чому той ікс чи ігрек (не як особа, а як представник громадянства) робив так, що наслідки його діяльності показалися фаталь-

ними для громадської справи. Ставляючи питання так, обминаємо момент особистий, а стаємо на ґрунт історичний: не пізнання провини тої чи іншої особи, а пізнання провини цілого покоління, що висунуло ці особи.

Фатальні наслідки нашої недавньої боротьби в великій мірі пояснюються фатальними зовнішніми обставинами, в яких вона проходила. Чи візьмемо той чи інший період цієї боротьби, все наткнемося на страшенні перешкоди, які вона зустрічала. Ці перешкоди, зовнішні відносини й внутрішні болячки — були для нас виїмково тяжкі, тяжчі за ті, які доводилося поборювати іншим народам, що вибивалися на волю. Це факт, як факт і те, що наша визвольна боротьба повна моментів великого патосу, нескортого героїзму й саможертви. Оглядаючися на події з перед десяти літ, мусимо це ствердити з повною рішучістю. Песимісти - розпучники нераз з болотом мішали дії нашої недавньої історії, зогиджували й обплывували її, ганьбили все і вся. Розуміється, погодитися з ними ніяк неможна. Наша минула визвольна боротьба повна світлих моментів, які все зогріватимуть наші серця, присвічуватимуть у життя нам і нашим потомкам, які заповнять не одну блискучу сторінку в книзі нашої історії, на пам'ять і поуку будучим поколінням і на славу невмірущу колишніх героїв. Українська бо революція мала не лише самі мінуси, але й плюси, які велико заважили й заважать ще на творенню нації, на творенню власного національно-державного світогляду й ладу. І хоч, на жаль, ці світлі, героїчні моменти не витягнули нашого національного воза з того історичного багна, в якому він застряг, всеж вони, свідчучи про велику динамічну потугу нашої нації, дають нам оправдану надію на те, що віз цей ми таки витягнемо, що в нас вистане сил на це, аби тільки їх як слід скерувати й раціонально зужити.

Але, щоб доконати такого подвигу, мусимо ми по слову св. Письма „струснути з себе ветхого чоловіка“. Ніякі бо щасливі об'єктивні причини нам не допоможуть, як що ми самі не зуміємо їх використати.

Ніхто за нас не створить нам нашої держави. Тільки ми самі можемо це зробити, використовуючи всяку до того нагоду й поміч. Та задля цього треба нам одного, — щоб були ми свідомими свого ідеалу людьми, щоб були ми дійсними українцями, що знають, чого вони хочуть, до чого змагають. Оглядаючися назад, на недавнє наше минуле, мусимо сконстатувати, що великі події 1917—1919 років застали нас невідготованими. Ми не доросли до них, тому й прошуміли вони понад нами.

Як ні імпазантно виглядав український рух у тих роках, як ні блискуче вибухав в'н, як ні спонтанно ширився, всеж був це здебільшого тільки цвіт кульбаби, який так само

швидко опав і розлетівся під подмухом вітру, як швидко зацвів. Російська революція застала нас без хребетного стрижня. Застала нас не свідомими своєї мети членами української нації, а громадянами російської імперії українського походження. І тільки в ході подій поামалу приходили ми до пізнання своїх власних цілей, до думки про свою власну державу. Неможна казати, що українська революція почалася з повстання волинського полка або з засновання Центральної Ради. Суб'єктивно й об'єктивно почалася вона значно пізніше, — тоді саме, як зі зброєю в руці виступила українська молодь на боротьбу з історичним ворогом. З цього саме моменту й треба починати історію нашої революції, бо тільки з цим моментом починає в нас завмирати старе провансальство й народжуватися правдиве українство, що навязує перервану нитку історії, що відновлює нашу традицію — традицію самостійництва, переказану нам нашими предками, що боролися під прапорами великого Мазепи. Все інше — був не початок, а підготовання, вихідний момент котрого можна датувати довільно, відсуваючи чи то до поширення українського руху по 1905 році, чи до повстання РУП, чи до Шевченка й Кирило-Методіївців, чи нарешті до батька Котляревського, або й ще далі, бо підземні джерела цього руху ніколи не переставали бити й все намагалися вийти на світ божий.

І в міру того, як розвивалася збройна боротьба, в міру того кристалізувалася й нова свідомість, родилося почуття відрубности. І як дитина підчас хрестин дістає собі ім'я, з яким іде у світ, так і український народ — інтелігенція й простолюди — з боєвих сутичок з північним гнобителем, з кривавих хрестин виніс нове ім'я замість старого, став українцем на місце „малоросса“.

Криваві змагання армії УНР і тисячні повстання селянські утвердили серед української маси це горде ім'я. Ми почули себе нарешті українцями!

Не легко давалося це, тяжкий був процес духового переродження з ветхого на нового чоловіка, й не всі йому піддалися, але початок і то en masse зроблений: народилася дійсно нація, свідомо свого історичного завдання.

Але не так було на початку російської революції. Маса українського народу сливе не була свідомо навіть свого імени, а нечисленні освічені шари, мимо своєї свідомости, надто були пересякнуті московським впливом — культури й державности московської, щоб повести відразу яскравосамостійницьку політику, щоб думати не про уладження українського життя в межах оновленої російської держави, а про будовання держави власної. Адажеж настрій українського громадянства і в 1917 р. довго нагадував маніловщину жовтня 1905 р., коли українці нічим не рїжнилися від

москалів, однаково як і вони, сподіваючися і мріючи про зреформовання царату — і тільки. Поза автономію ми тоді не виходили. 1917 рік до автономії додав федерацію, з якою носилися як з писаною торбою. Чолові діячі наші боялися навіть думки про самостійність і все сподівалися рятунку цілої російської імперії, все мріяли про один спільний дах. Дурман спільного „революційного фронту“ задурював найрозумніші голови. На засіданнях Центральної Ради відпекувалися від діячів „Союза визволення України“ як від запродавців за їх самостійницькі змагання. На всяких зїздах зацитькувано самостійницькі голоси. Самостійництво — це був шовінізм, буржуазна вигадка! В масах не тільки не велося систематичної пропаганди в дусі самостійництва, але навпаки, на всякі лади поборювано подібні кличі. В таким же анти-самостійницькім напрямі велася тоді й політика. І вказівки на те, що вже тоді закладалися у нас підвалини під власну державність, не міняють сути річи. Не в тім справа, що тоді було зроблено для цього, а в тім, що присвічувало нашим діячам у цій діяльності, яким ідеалом вони керувалися. А ідеал був — вільне життя у вільній Росії!

І так воно й мусіло бути. Бож чим були ми, чим були наші партії перед війною, якими увійшли в революцію? — Москалями в українській одежі!

Усе наше життя було точною відбиткою московщини. Наші партії всі до одної були копіями московських: есдеки малпували РСДРП, есери — тільки з назви були українськими, зрештою й за революції ще не спромоглися на свою власну програму, радикали-демократи (будучі есефи) — цеж були ті самі кадети, ріжнячися від останніх постулятом автономії, не признаваної ними...

І так у всьому. Задурманені московщиною ми не потрапили витворити своєї власної, дійсно української партії, що думалаб про самостійну селянську Україну. Ідеали, настрої, симпатії й змагання були в нас на чисто московську моду, були ми зліпком з московської інтелігенщини... Ми поборювали царат, а не Росію. І такими нас застала в огні збуджена Україна.

Кудиж ми могли її повести й якими шляхами, як не шляхами, проказаними московською указкою, до тихої пристані всеросійської аркадії, до спільного „отечества“?

Замість обєднати всі живі українські сили й повести однодушну й одностайну акцію в напрямі збудування власної держави, опертої на селянській земельній власности, ми почали поборювати себе самих, розвели нечуване партійництво й кинулися переліцитувати москалів у їх пропаганді, малпувати їх соціяльні утопії, „поглиблювати революцію“ саме в напрямі не реальнім, а фантастичнім, і так,

зі страху перед закидами „буржуазности“, граючи на руку Московщині.

Потреби даного стану розвитку українського народу вимагали від його керманичів боротьби за буржуазну республіку, а вони, за московськими взірцями, повертали й повертали державний віз так довго наліво, аж поки він цілком не перекинувся. Бож годі вимагати, щоб соціялісти будували буржуазну державу, а в нас тоді, як відомо, всі поставали соціялістами, хоч про соціалізм не мали поняття й не відчували всієї смішности теревенів про дозрілість до соціалізму широкої народньої маси.

Все тодішне наше соціяльне будівництво подиктоване було в значній мірі не реальними потребами маси, а прийшло зовні, накинене російською інтелігентщиною.

В ділянці чисто політичній відбивався, як я вже говорив, теж той самий російський вплив.

І лише під тиском нестримного ходу подій офіціяльна українська політика звернула з московського фарватеру у свій власний, звернула оглядаючися й вагаючися. Оружна боротьба з москалями, проголошення самостійности України, Берестейський мир — ось плюси української революції, накинени нам подіями просто силоміць, мимо нашої волі, а не в наслідку наших власних змагань. Та в ході цих подій, в розвитку визвольної боротьби, росла й міцніла воля до самостійництва. Пізніша нерівна боротьба армії УНР й партизанська війна повстанчих селянських ватаг, чи то пак по большевицькому „бандитів“, остаточно усвідомили й спопуляризували самостійницькі змагання по цілій Україні.

В результаті — хоч і не створили ми своєї державности, але придбали ту підвалину, на якій єдино може вона повстати: стали дійсно свідомою своїх цілей нацією. Це єдина потіха у наших лихоліттях, єдина розвага в сумнім ювілею нашої визвольної боротьби. Москвофільство ще не вмерло серед нас, годоване й дома й на еміграції московськими правителями, але ми вже себе знайшли. Це вже багато значить. Тепер лишається нам тільки усвідомити свій відрубний національно-державницький ідеал, очистити його від усяких чужинецьких налетів і впливів, щоб у світлі його довершити те, чого не вдалося довершити перед десятьма літами.

Праця над виробленням такого самостійницького світогляду, над уняттям його в форми ясної національно-державницької програми й повинна бути нашим завданням.

Вона вже започаткована й тут — на еміграції, й там — на окупації, й треба сподіватися, що слухна година вже не застане нас сплячими євангельськими дівами.

Вол. Дорошенко.

Шляхи української революції.

Події 1917—1920 років, початок яких віддалений від нас уже більш, як на десять літ, ще й досі не стали історією, не стали подіями, що до їх уже приступив науковий дослідник з об'єктивною, обережною, науковою аналізою.

Вони й досі не стали минулим; і досі викликають вони почуття запалу й захоплення, зненависти й обурення; ще й досі кольосальна більшість тих матеріалів, які подаються про них, перейнята крайнім суб'єктивізмом, відбиває всі настрої й переживання тих, що брали в них участь. Й досі не написано історії тих подій, яка хоч скільки небудь може претендувати на це ім'я; все, що є про цей період, це не більше, як мемуари, або мемуари доповнені збіркою матеріалів з великим суб'єктивізмом як у виборі, так навіть і в способі цитування.

При цих умовах і обставинах дати вповні об'єктивний огляд подій революційного періоду є завданням, яке вряд чи може бути тепер виконане. Даючи нижче огляд і оцінку подій 1917—20 років, автор змагався уникати моментів суб'єктивізму, дбав про те, щоб дати об'єктивний огляд, об'єктивну оцінку, але був він цілком свідомий тих труднощів, які стоять перед ним. Справа читачів вирішити, наскільки вдало розв'язано те завдання, яке мав на увазі автор.

I.

До якої події треба прив'язувати, з яким фактом треба зєднувати початок української революції? — це питання, що з його слід почати огляд подій, має не тільки хронологічне значіння. Чи являються датою початку української революції 23—28 лютого 1917 року — дні упадку царського режиму й початку революції в Росії — і таким чином українська революція є органічно зв'язана з революцією російською і є її частиною, чи навпаки, треба зв'язувати початок нашої революції з якоюсь іншою подією, іншим фактом?

Думаємо, що ознайомлення з перебігом і характером нашої революції робить далеко правильнішим визначення початку нашої революції датою відокремленою від дати початку російської революції. Самий факт упадку царського режиму й початку російської революції в жаден спосіб не вказував і не промовляв за необхідністю вибуху української національної революції. В недавньому нашому минулому, під час першої російської революції 1905 року, ми пережили власне таку ситуацію, коли вибух революції в Росії не викликав на Україні жадного майже відгуку в національних формах і з національним змістом; революційний рух на Україні був тоді лише копією тих рухів, що мали місце

в Росії, він знаходився від них у повній залежності як ідейній, так і організаційній; участь у революції й головне вплив у ній українських політичних чинників, українських політичних партій були мінімальні, наближалися до нуля, а українські народні маси, оскільки вони виступали в той час, грали роль гарматного мяса для російських політичних груп, які мали в своїх руках ідейний провід в революції.

Інакше представляється справа на Україні під час подій 1917 — 20 років. Набрали ці події цілком відмінного характеру, як у Московщині, вилилися в інші форми, під час розвитку їх були висунені інші завдання — вони розвинулися в грандіозну своїми розмірами національну революцію. Невеличкі групи російської та зрусифікованої людности, які хотіли були направити розвиток подій на Україні по загально-російському річищу, дуже скоро збанкрутували й мусіли свою діяльність і свою роботу підпорядкувати й координувати з процесами розвитку української національної революції.

Розвиток подій в Росії після упадку царату носив такий характер, що дуже трудно відповісти на питання, чим являються вони для Росії: була це революція, чи тільки процес розвалу імперії, тільки процес анархізації країни. Коли переглянемо російські події того періоду, який характеризується, як період навищого піднесення революційної хвилі, революційної творчости, період від упадку царату до закінчення громадянської війни і початку непу — скрізь нас буде вражати перевага процесів деструктивних, руйнуючих, негативних, відсутність творчих гасел і творчих завдань, знищення й зруйнування всіх громадських звязків і вузлів, все поступаюче роспорощення не тільки нації, але й окремих клас, в тому числі й пролетаріату, в імені якого ніби то мала здійснюватися влада в Росії — все це є прикмети й властивости, що характеристичні власне для періодів громадського розвалу й розкладу.

Цілком інший характер і зміст мали ті події, які відбулися в періоді 1917 — 1920 років на Україні. Величезна організаційна робота переведена за цей час українськими народними масами, формування під час розвитку подій національної свідомости, усвідомлення знов же під час цих подій найширшими народними масами необхідности власної державности, спроба сотворення й закріплення цієї державности — ціла низка зявищ і фактів конструктивного характеру, зявищ і фактів, які свідчать про виставлення народнім рухом своїх спеціальних конструктивних гасел — все це якраз відріжняє перебіг подій 1917 — 1920 років на Україні від перебігу їх у Росії, все це говорить про цілком окремий і своєрідний характер тих процесів, які мали місце в 1917 — 1920 роках на Україні.

Оскільки таким чином російська і українська революція є цілком відокремлені соціальні явища, з яких кожне розвивалося в цілком своєрідний спосіб, остільки є правильним і доцільним за дату початку української революції не приймати дати початку російської революції. Упадок царату в Росії не був тою подією, яка з неминучістю мусіла викликати початок української національної революції. Розвиток українського життя відбувався на основі власної, питомої йому закономірності й оскільки попередні умови й обставини не нагромадили в українських масах певних запасів національної енергії, завдяки вибуху яких і сталася національна революція, 1917 рік міг би для нас мати той самий перебіг, що й 1905. Через те початком української революції треба вважати події й факти, органічно звязані з тим процесом виявлення національної енергії, яким є національна революція,—факти, які встановлюють і зазначають, що в подіях 1917 року ми будемо брати участь як українці, а не як „руські громадяне“. Подією, до якої належить хронологічно пристосувати початок нашої революції, є дата заснування Центральної Ради, тої установи, коло котрої концентрувався наш рух у першій періоді революції. Центральна Рада в результаті своєї роботи й діяльності ясно й виразно поставила межу між нами й Московщиною, ту межу, яка, віримо, в недалекій будучині знов буде зафіксована державним кордоном. Дата заснування Центральної Ради — 20. III. 1917. повинна вважатися датою початку української революції.

II.

Маштаб розвитку подій в 1917 році був такий грандіозний, що на багатьох те, що відбулось тоді, справляло вражіння несподіванки, видавалось неймовірним.

Тепер, розглядаючи події того періоду *post factum*, маємо можливість вияснити ті звязки з попереднім, які невидні були для сучасників, маємо можливість показати, наскільки були позбавлені ґрунту й основ безпосередні вражіння й переживання учасників подій того періоду.

Розгляд і історична аналіза подій 1917 і наступних років показують, що як характер, так і самий маштаб цих подій є органічно звязані з усім попереднім розвитком українського життя. Ті обставини, умови й причини, в наслідок яких виникли й набули свого властивого змісту й характеру події революційного періоду, зазначаються вже на початку дев'ятисотих років. Початки дев'ятисотих років приносять з собою значне оживлення українського руху, що поволі починає виходити за межі невеличких інтелігентських гуртків, починає до певної міри набувати масового характеру; завдан-

ня й цілі руху починають виразніше оформлюватись — замість невиразного культурництва дев'ятидесятих років рух набирає яскравого політичного кольору. Ті зміни, які наступили в російській державі після революції 1905 року, в якій участь українців, як окремої національної групи, була мінімальна, поруч зі змінами в економічному життю внесли в характер і напрям розвитку українського руху післяреволюційних років нові риси, нові елементи. При всій мінімальності наслідків революції 1905 року ми проте не можемо легковажити того факту, що ця революція для нас принесла ліквідацію наказу 1876 року про заборону українського письменства; з'явилася після неї українська преса, яка почала поволі завойовувати собі ґрунт у народніх масах; з'явилась українська книжка не белетристичного змісту, яка так само почала прокладати собі шлях до мас. Зріст кількості високих шкіл після 1905 року, загальний широкий рух до високої освіти приніс із собою дуже значний зріст числа української академічної молоді, зріст українського руху по високих школах, збільшення кадрів української інтелігенції. Рівнобіжно з розвитком політичного життя в Росії, зі зростом і оформленням російського націоналізму йшов процес оформлення політичних і національних настроїв української інтелігенції. Але чи не більше значіння для зросту українського руху мали ті зміни в економічному життю на Україні, які особливо яскраво зазначилися після 1905 року. Процес розвитку капіталістичної господарки, процес втягання нашого селянського господарства в світовий оборот знищив ті патріархальні відносини, ту ізоляцію від світу, які були характеристичними для нашого села раніше. Нові вимоги, нові обставини сотворили на селі нових людей, нові течії. Рівнобіжно зі знищенням давньої ізоляції села поширювався світогляд селянина, зростав попит на газету, на книжку; утворився і щораз більше поширення здобував новий тип селянина-інтелігента. Перехід до грошевої господарки виробив нового селянина-підприємця, господаря з різко виявленими індивідуалістичними прикметами, свідомого своїх прав і своєї гідности. На цьому ґрунті змінених господарських обставин спостерігаємо появу нових форм організаційного й громадського життя, одним з виявів якого був інтензивний розвиток кооперативного руху. Процес перетворення села, процес поширення в ньому національної й громадської свідомости посередньо відбився на становищі по містах. Приплив робітництва з сіл до міст, яке вже приходило з елементами національної свідомости, починає сприятливо впливати на оформлення українського пролетаріату як окремої соціальної групи. В остатні роки перед війною спостерігаємо низку фактів і подій, які свідчать про те, що існування українського пролетаріату, як свідомої групи, що відокрем-

лює себе від робітництва інших національностей, є дійсний факт українського життя.

Розуміється, що всі ці факти, всі ці процеси, які відбувалися в глибинах українського життя, мали молекулярний характер і не давали справжнього уявлення про ті колосальні запаси енергії й сил, які повільно, але безпереривно нагромаджувалися в народніх масах. І лише деякі симптоми й факти, які мали місце вже за часів великої війни, посередно вказували, що темп розвитку нашого національного життя є напередодні перелому. Війна, з її порушенням нормального ходу мирного життя, з її повною забороною української преси, на перший погляд, здавалось би, мусіла дезорганізувати український рух, такий ніби то слабкий й малозорганізований, — в значній мірі принесла оживлення українського життя: зріс і інтенсифікувався український революційний рух; в нечуваних розмірах зріс попит на українську книжку, при спеціально несприятливих умовах військових часів була переведена масова кампанія за українську школу. Все це говорило про ті великі запаси національної енергії, які були нагромаджені розвитком попередніх літ, запаси енергії, які тільки й чекали на те, щоб вибухнути з стихійною силою при наявності для того хоч скільки небудь сприятливих умов. Безпосереднім товчком до цього вибуху були ті умови, які утворилися в російській державі після упадку царського режиму. Вони були тою іскрою, яка запалила ватру, що на неї пальний матеріал був зібраний роботою довгих літ.

Клясовий склад української нації так, як він зложився на час перед вибухом революції, мав надзвичайно одноманітний і убогий характер: це була основна маса селянства з дуже слабим і тонким прошарованням з інших соціальних груп. Цей склад української нації наперед визначив той характер, який мала наша революція: це був грандіозний рух селянства, яке наложило своє тавро на всі вияви, форми й зміст революції, — рух селянства, до якого мусіли пристосовуватися інші соціальні групи, як українські, так і неукраїнські. Повільне наростання самих розмірів руху, повільне наростання завдань його, неодночасове досягнення ним кульмінаційної точки по цілому просторі національної території, повільне спадання революційної хвилі, з'єднане з крайньою упертістю в боротьбі, дивне помішання соціального й національного моменту в русі й самий характер цього поєднання, — аналіза всіх видатніших фактів революційної доби яскраво відзначають цей переважно селянський характер нашої революції. З цього погляду й належить розглядати всі перипетії революційного періоду, оцінювати окремі факти й події, цей підхід і ця метода є єдино правильними й доцільними, коли ми хочемо зрозуміти суть тих соціальних процесів, що мали місце на Україні за революційної доби.

З легкої руки мемуаристів того періоду зробився у нас модним підхід до тих подій, згідно з яким у першу чергу належить в'яснити, які помилки, які фальшиві кроки і ким саме були зроблені, і рівнобіжно знайти й встановити той справжній рецепт порятунку України, що завдяки його невикористанню події скінчилися так, як вони скінчилися. Думаємо, що для зрозуміння суті процесів тих часів доцільніше замість шукання нових патентованих засобів, доцільність і успіх яких дуже часто є сумнівними не тільки в медицині, але й у політиці, — не шукати помилок, а вияснити, через що рух висунув таких а не інших провідників, і в наслідок яких причин провідники руху провадили ту, а не іншу лінію.

III.

Коли перебрати в пам'яті весь той перістий калейдоскоп подій і фактів, через які перейшли ми за революційного часу, дуже трудно встановити між ними внутрішній зв'язок, підвести їх під певну схему. Нема чого власне й дивуватися цьому: революція, яко рух стихійний, яко рух неорганізований, мусить відзначатися кольосальною різноманітністю подій і фактів. А особливо багата ця різноманітність в українській революції, де переважну ролю грає селянство, розпорошене по цілій кольосальній території невеликими оселями, не зв'язане між собою постійними й регулярними зв'язками. В такій революції, як українська, кожна систематизація фактів, кожен поділ на періоди неминуче мусить мати в високій мірі умовний характер, охоплювати лише частину фактів і подій. Але що для полегшення загального огляду подій систематизацію й поділ треба таки перевести, низче ми будемо ділити події революційного часу на два етапи. Перший етап у розвитку революції характеризується повільним наростанням руху вглиб і вшир; щораз більші народні маси захоплює процес національної революції й рівнобіжно з тим усвідомлюються і формулюються ті цілі й завдання, які рух собі ставить. Цей період охоплює приблизно час від березня по жовтень-листопад 1917 року. Другий етап охоплює події того періоду, коли почато спроби українського національно-державного будівництва з одного боку й коли ці спроби викликали виступ проти нас совітської Росії з другого. Він обіймає події українсько-московської боротьби, що велася одночасно зі спробами будови власного державного життя. Це час приблизно від листопаду 1917 р., часу видання 3-го Універсалу й часу першого збройного конфлікту з москалями, по листопад 1920 р. часу останнього переходу нашої армії й уряду за Збруч. Само собою, цей поділ на два етапи є з одного боку надто

загальний і не охоплює всієї многогранності подій революційного часу, а з другого дуже умовний, але для нашої цілі, для переведення загального огляду подій він вистарчає.

Події й настрої першого етапу революції нагадують де в чому ситуацію, що мала місце на початку великої французької революції. Рух наростав дуже повільно й так само дуже повільно в процесі руху усвідомлювалися його завдання; панували настрої революційного сентименталізму й захоплення; здавалося, що головне й основне вже довершено, скинено пута царської неволі; вірилося у всемогутність революційного народу й революційних установ, зокрема у всемогутність Центральної Ради, яка має обов'язок, а zarazом силу й можливість вирішення всіх пекучих питань дня. Рух стихійно спрямовувався на вірні шляхи, раз у широких розмірах захопив військо, поставив собі ціллю українізацію армії. Але досить довго навіть цей рух для його масових учасників був скоріше виявом стихійного змагання найти зовнішні форми й ознаки, що фіксувалиб національну приналежність тої маси, яка щойно тепер усвідомила своє національне я, ніж свідомим розумінням всієї необхідности й потреби організації національної армії. Були різні відтінки настроїв серед цих пробуджених і розворушених революцією народніх мас, але в суті річі перші місяці, не зважаючи на різницю партійних високів, загальний кольорит настроїв був на диво однаковий. І коли вже в ті часи висувалися люде радикальніші настрої як у національній, так і в соціальной справі, то радикалізм був лише радикалізмом настроїв — радикалізмом промов і резолюцій при незнанні тих шляхів і способів, за допомогою яких можна булоб здійснити і перевести в життя конкретні радикальні пропозиції. Ці настрої революційного сентименталізму й захоплення, настрої національного романтизму характеризують перші місяці революції й елементи їх ми знайдемо в великому числі, коли переберемо в памяти важніші події того періоду. Серед цих настроїв відбувалися перші зїзди, загально-національні, військові й селянські, особливо багатий на моменти національного романтизму перший квітневий всеукраїнський національний конгрес. Цими настроями повні ті сцени, які мали місце по цілій Україні в звязку з оголошенням 1-го і 2-го Універсалу. З важніших подій того часу можна виділити хіба один факт, загальний перебіг якого був вільний від цих налетів романтики. Цією подією був всеукраїнський робітничий зїзд, який об'єднував представників иншої соціальной групи, ніж усі инші українські виступи.

Ці настрої революційного сентименталізму знайшли свій відбиток у програмових концепціях і гаслах того періоду, спеціально в формулюванні українських домагань у на-

ціональній справі. Всі ці розмови й резолюції про призначення тимчасовим російським правительством комісара для України, про зазначення тимчасовим правительством свого принципіально прихильного відношення до автономії України, як і ряд інших вимог, були домаганнями й гаслами, які віддавали свою данину загальним настроям, загальній атмосфері того періоду. Навіть відношення й тактика до Росії, які становлять вісь, коло котрої обертаються всі події української революції, навіть вони за тих часів не були позбавлені цієї сентиментальної закраски. Не те, щоб панувало довіря до Росії, яка втілювалася тоді в розумінні російської революційної демократії — цеб занадто перечило національній психіці українця, — але якось уважалося тоді, що питання цих взаємовідносин може бути легко й просто полагожене, як простим уважалося тоді розв'язання аграрного питання, ліквідація війни й так далі. Ті тертя, непорозуміння й конфлікти з російською демократією, які почалися з перших же днів революції, перетворилися в громадській свідомості в конфлікт з окремими людьми, які відогравали ту чи іншу керуючу ролю в російських колах. Обурення й зненависть скеровувалася тоді проти Незлобіних, Лепарських, Кириєнків, Оберучевих, у незначнім розмірно ступні відбиваючися на загальних позиціях супроти російської демократії. Якось забувалося, що всі ті окремі діячі є кість від кости, плоть від плоти російського громадянства, що вони лише виявляють його волю, його настрої.

Безумовно певну ролю в утворенні таких настроїв, такої атмосфери відогравав вплив подій російської революції, настрої якої де в чому так само нагадували настрої української, але основним моментом, головною підставою, що в наслідку їх утворилася на Україні в перше півріччя революції така атмосфера, це був соціальний склад тих мас, що виступили тепер у ролі активних чинників. Це були селянські маси, яким події тільки тепер розкрили очі, у яких щойно недавно прокинулася національна свідомість, які стали до творення національного і державного життя з кольосальним запасом енергії й сили, але й з таким самим кольосальним запасом громадської невиробленості й наївності. Настроєм цих мас, настроєм цієї стихії підпорядкувався увесь перебіг революції, вони виробили той загальний кольорит, який творить цілу добу.

Не означає це, розуміється, що настрої тої стихії захоплювали всіх, що вони були спільні також цілій українській інтелігенції, у якої власне тяжкий досвід праці дореволюційних літ виробив велику дозу обережності й скептицизму. Вона — таке тонке й незначне прошарування в українському національному організмі — мусіла підпорядкуватися цим настроям, йти з ними в ногу, коли хотіла хоч до певної міри

заховати вилив і керівництво руху; вона зробила добровільно й свідомо те, що трохи пізніше під примусом мусіли зробити неукраїнське місто й українські національні меншости. А що процес цього підпорядкування й пристосування української інтелігенції до настроїв стихії не йшов так гладко й безболісно, вказує повільний відхід з керуючих посад представників української інтелігенції з більшим почуттям реальности й з більшим громадським стажем (с-ф. і с-д.) і щораз більше опанування ситуації с-рівською молодю, вповні перейнятою революційним романтизмом, та найменше зрівноваженими елементами с-д-ії.

Для зрозуміння ходу подій цього періоду, як і загалом ходу подій цілої української революції, важно відзначити з одного боку дуже повільне наростання національної активності, беручи цей процес у загально українському масштабі, а з другого нерівномірний хід розвитку цього процесу по окремих частинах української території. В порівнянні з російською революцією, яка мала далеко виразніший міський характер, спостерігаємо у нас опізнення розвитку процесу революційної активності мас; бачимо, що розвиток цього процесу розподілений по цілій українській території дуже нерівномірно. Можна констатувати, що розвиток національної активності концентрується головним чином на Правобережжі, Полтавщині, почасти Чернігівщині. Розвиток подій на Степовій Україні, на українсько-російському пограниччю лишається з-заду. Навіть на території, захопленій рухом, спостерігаються великі різниці в розвитку активності по окремих селах і районах; в розвитку процесу нема рівномірности й одночасовости.

Підкреслюючи ці романтичні захоплення й усю нереальність програми, висуненої українською революцією в першій етапі, ми в жаден спосіб не думаємо обезцінювати того грандіозного народного руху, який з такою силою виявився власне за цієї доби. Значіння цього періоду зовсім не треба оцінювати, переводячи критичну аналізу тих гасел, тих домагань, які висувалися. Завданням тодішнього моменту було власне не осягнення певних реальних здобутків, а переведення організації національних сил, поширення й поглиблення розмірів національного руху. І виходячи з цього погляду, й тактика й програмові гасла тих часів, пристосовані до рівня розуміння мас, мали свою рацію: на цих гаслах, на цій тактиці маси вчилися, підносили свою свідомість на вищий щабель, звязувалися з рухом в органічний спосіб.

Зовнішні обставини, обставини чужі й сторонні тим органічним процесам, що розвивалися в глибині української нації, перешкодили нормальному розвитку процесів визрівання національної свідомости й творчости. В Московщині процеси розкладу виразно взяли гору, а при відсутности

кордонів між Україною й Московщиною впливи цих розкладових процесів стали на Україні позначатися чим раз більше. Руїна російського фронту що раз більше заливала Україну хвилями деморалізованого й дикого московського вояцтва. Створювалася що раз грізніша ситуація, яка чимраз менше відповідала атмосфері плекання революційного утопізму. Перед українською революцією, перед українським визвольним рухом усе виразніше стоять до розв'язання цілком практичні завдання: як найшвидче перевести сепарацію від безнадійно хорого російського державного організму, боронитися перед розкладовими процесами, спробувати творити самим своє життя. Вже на серпневій сесії Центральної Ради, коли значна частина членів демонстративно витала вступ до Центральної Ради большевиків і першу промову їх представника Іванова, вказували, що не все гаразд серед нас самих. Ситуація, яка утворилася після корніловського виступу, жовтневі події в Петербурзі та їх відгук на Україні — все це створило умови, які мусіли викликати перелім настрою. І ці місяці — жовтень і листопад — є періодом, коли такий перелім відбувається: починаються спроби творення свого власного національно-державного життя поруч і рівночасно з обороною його молодих паростків від московської навали. Цей період охоплює більше-менше три роки.

При всій ріжноманітності подій і фактів, які перейшли за ці три роки, при всіх змінах настроїв, людей і груп, що відогравали провідну роль протягом цього часу, є все таки певні спільні моменти й прикмети, що дозволяють звязати всі події цього періоду в одну цілість, яка сполучується в свою чергу з першим етапом нашої революції. Є тільки один момент, який не звязаний органічно з усім ходом подій. Є це заняття України німцями й гетьманат.

Те спільне, що дозволяє звязати в єдину цілість всі події цього другого етапу нашої революції, — це той факт, що активний учасник і чинник всіх цих подій лишається все той самий — українська селянська маса. Обставини склалися так, що цій масі, так недавно розбудженій до громадської активності, довелося самій творити своє державне життя, самій боронити свою країну. І при всіх змінах провідників руху, при перемінах його гасел, той факт, що реальна сила, яка творила опертя для всіх гасел, для всіх провідників, була все та сама, творив те спільне, що зєднувало всі події періоду в одну цілість.

В тих обставинах, в яких опинилася Україна, представлялося ясним, що питання національно-державного будівництва мусіли підпорядкуватися справі оборони країни; хід подій поставив цю справу на першому місці.

Справа оборони висувала питання про створення тої озброєної сили, що могла би провадити боротьбу з ворогом.

Незвичайно характеристичний є той спосіб, як розв'язав це питання укр. революційний рух, власне активний його учасник — селянська маса.

Спроби утворення української армії почалися з 1917 року шляхом виділення українських частин з російської армії. Як спосіб творення цих частин, що в ґрунті річи зводився до формальної націоналізації й не давав можливості при зв'язаності російськими нормами збудувати нову свою українську армію на нових основах, так і обставини, що серед них відбувалося це творення, не могли гарантувати певних і міцних наслідків цього руху. І дійсно вже перші спроби сутічок з москалями і початок демобілізації майже цілком зруйнували утворені частини. Не дали тревалих результатів і спроби творення армії за часів гетьманату з додержанням вимог військової науки, але без уваги до українського національного моменту. Творення армії, від якого залишилися тревалі наслідки, пішло своєрідними шляхами, що відповідали спеціальним обставинам розвитку українського руху. Через вільне козацтво, через спроби створення повстанської армії, після повстання 1918 року, шляхом тяжких спроб була в 1919-1920 роках створена нарешті нова українська армія, яка сполучувала основи європейської військової науки з національним українським моментом і високі свої прикмети виявила під час зимового походу 1919-20 року та в обороні Замостя. І дуже характеристичний для розуміння своєрідних підстав нашого руху є той факт, що важке завдання організації армії виконав у значній мірі не військовий фахівець і що на чолі цієї нової армії стала людина не військова, але з досвідом великої національної роботи. Таким чином наша революція сотворила таку важну підставу для існування власної держави, як національна армія, сотворила армію патріотичну, дисципліновану й боездатну й з певністю можна сказати, що той вклад, який з цього боку вніс революційний рух у наше державне будівництво, в тих чи інших формах буде використаний в будуччині.

Менші досягнення дали спроби державного будівництва в інших галузях державного життя. Не приходить дивуватися тому. Ми підкреслили вище, що завдання українського державного будівництва були поставлені в ході розвитку революції, в зв'язку з подіями в Росії, — тоді, коли ще наш рух не мав для того досить підготовлених сил. Основну роль в руху грало селянство, та група, яка не мала більшої кількості своєї інтелігенції, до того селянство української нації, яка за віки національного пригноблення загалом стратила свою інтелігенцію. Спроби державного будівництва довелося здійснювати в виключно несприятливих обставинах боротьби з ворогом, переважаючим силою, боротьби, в якій московський совітський уряд мав для себе піддержку цілої російської

нації. При цих всіх обставинах більших досягнень очевидно трудно було-б сподіватися. Але це не означає, розуміється, що спроби нашого державного будівництва не дали цілком ніяких результатів, що вони свідчать про повну нашу нездатність, про нездатність тої групи, яка становить в наших обставинах рішачий чинник, збудувати власну самостійну державу.

Розглядаючи ці спроби державного будівництва, треба передовсім встановити той масштаб, з яким треба підходити до порівняння, до оцінки. Неможна оцінювати цих спроб нашого державного будівництва, підходячи з вимогами, з якими підходить до державного будівництва в мирні часи, за нормальних обставин. Масштаб для порівняння треба шукати, розглядаючи практику державного будівництва, що здійснюється за часів військових, революційних. Відповідаючи правді висновки й оцінку нашого революційного будівництва ми зможемо знайти, коли будемо порівнювати його, наприклад, з практикою державного будівництва великої французької революції — в минулому; з практикою перших часів після революції в Німеччині, Польщі і т. д. — в сучасному. Не час і не місце тут на переведення такого порівняння в ширшому масштабі. Мусимо лише відмітити, що переведення такого порівняння дасть нам можливість побачити наші спроби на полі державного будівництва в іншому світлі: як різко відрізняється загальний хід державного життя за часів нормальних і за часів революції, так само різко відрізняється практика державного будівництва в ці два ріжні періоди. Й наша практика в цій ділянці в революційному часі не так уже відбігає від того, що діялось у відповідних моментах по інших державах.

В нашому державному будівництві, як у кожному революційному будівництві, боролися моменти соціального утопізму з вимогами реального життя. Й цікаво зазначити, що не зважаючи на всі несприятливі обставини, ми маємо в обсягу часто практичної роботи цілий ряд фактів, які вказують, що свідомість реальної дійсности в багатьох випадках перемагала, що здорові державно-творчі інстинкти навіть серед нації, розгойданої революційною хвилею, брали гору. Основним питанням, що його мала розв'язати революція, було питання земельне, розв'язання якого полягало в забезпеченню землею й сотворенню необхідних умов для розвитку дрібного власницького господарства. Коло цього питання завдяки московським впливам нагромадилася найбільша скількість забобонів, починаючи з соціалізації й кінчаючи утопічною ідеєю сотворення великих державних господарств. І важко зазначити, що в цій ділянці у спробах українського державного будівництва було значно менше експериментаторства, ніж у наших північних сусідів. Думка й свідомість про необхід-

ність забезпечити інтереси дрібного господарства, не зважаючи на експериментаторські ухилення, весь час жила й виявилася в цілій низці законопроектів та заходів влади. Виявлення цих самих державно-творчих інстинктів нашої народньої маси можна бачити в тій величезній увазі, яку уділяли в роках творення української державности справі української школи як урядові так і громадські чинники. Не зважаючи на найтяжчі обставини, в цих роках з нічого були сотворені підстави української національної школи. Про те саме свідчить увага, присвячена питанням відбудови народнього господарства, яка переводилася тоді в єдино для нас можливою і доступною формі — шляхом допомоги розвитку кооперативного руху. І знов таки й на цьому полі, не зважаючи на найтяжчі обставини й умови, були у нас цілком поважні й реальні досягнення. Але чи не найважливіший позитивний наслідок, який з очевидністю виявився за роки українського державного будівництва — це виявлення високих державних властивостей тої народньої селянської маси, яка має творити основу української держави. Коли можна твердити, що та українська інтелігенція, якій довелося стояти на чолі підчас революції, в багатьох випадках не дописала, то українська селянська маса виявила себе прекрасним державно-творчим матеріалом. Державно-творчим матеріалом власне для української держави. Бо українська маса своїми активними виступами та пасивним опором зруйнувала владу большевиків у 1919 р., владу Денікіна в 1920 р., примусила большевиків до цілої низки уступок після 1920 р., а рівночасно своїй державі, своїй владі ця маса виявляла свою активну піддержку й активну симпатію. В загальному й цілому вона терпеливо переносила всі труднощі революційного часу й усі помилки, які не раз робила, ставляючи свої перші кроки, українська влада.

Розуміється, в результаті російських культурно-ідейних впливів, на ґрунті розкладових процесів, що залишилися після війни, Україну не міг проминути большевицький рух, як не проминув він ні одної країни Європи. Але є дуже багато підстав твердити, що большевицький український рух, якби не мав він піддержки зовні, був би дуже скоро зведений до *quantité negligible* конструктивними силами українського народу; большевизм, якби він не мав цієї зовнішньої піддержки, жадної більшої небезпеки для української державности не становив. Але боротьба з большевизмом на Україні перетворилася в боротьбу з московським совітським урядом і при тім ступні підготовлености й зорганізованости, на яким ми тоді стояли, скінчилася для нас фатально.

Коли дивитися на нашу революційну добу з історичного погляду, то не підлягає сумніву, що можна зробити лише один висновок: українська революція не могла скінчитися відбудовою української держави, бо історія не знала й не

знає чудес. Годі було зліквідувати за революційну добу всі наслідки вікового гнету, які дезорганізували наші національні сили й підтяли національне господарство, ті підстави, на яких можна збудувати й закріпити національну державу. Але поруч з тим розгляд подій революційного часу дає можливість і для інших висновків. Він вказує, що здорові державно-творчі елементи ми все таки посідаємо; поширення свідомости й організованости — цих державно-творчих чинників нації — дасть можливість у будуччині закінчити й закріпити справу відбудови української державности, розпочату революцією 1917 - 1920 років. Час працює за нас і на нас.

В. Садовський.

Наша путь.

Свою путь прокладали мечем
 І дзвінки проспівали пісні,
 Ще й тепер кров гаряча пече
 Тих, хто хоче забутися в сні.

Своім трупом ми вислали шлях
 До державности брам золотих,
 Ще зусилля — й на наших полях
 Гордо прапор замає ясний.

Хай в крові наша хресная путь,
 Хай в розсіянні вірні сини, —
 На кістках квіти дивні зійдуть,
 Квіти помсти, криваві й грізні.

Характерник.

Пісня про потугу вірну і статечну.

Винесли коні сімох братів із трох побоїв; що перший був тяжкий, другий — сутужний, а по третьому земля рідная облогом лягла.

А по третьому бою мали землю рідну за собою.

Каже до брата брат:

— Гей, брате!

Ув останне

Час бо нам подобонька погуляти!

Пе - гуляє юнацтво на горбі граничному, а довкола них куці барвисті процвітають, з горба на горб переметуючись у долину. А там у долині — простори блакитні.

Пють семеро братів, шоломи набік відкидаючи, келихи вина вгору здіймаючи, сонце яснеє поздоровляючи:

— Будь здорове, сонце яснеє, що зродило нас, і мати нашу, — землю, і молодість мандрівную, — нерівную:

— Будь здорове, сонце яснеє, що теплом світи огорнуло, і сади наші вишневі, і ліси наші смерекові, луги й діброви!

— Будь здорове, сонце яснеє, щоб світили й ми на світі, світлом під ноги ворогів покоряючи!

Та заходить хмара на сонце, долини засмутивши, вид ясний закривши. І зірвалися семеро братів на ноги, блиснули мечами проти неба:

— Стій, хмаро, не застуй нам сонця!

Каже до них хмара голосом людським, насміхаючись:

— Гей, мало вас: лише семеро мечів!

І поплила над краєм, колихаючись, повна гряди, вогню і ненависти.

Пе - гуляє юнацтво на горбі граничному. Шоломи їх відкладено набік, келихи вина вгору піднесено, славлять вони вітер буйний:

— Будь здоровий, вітре буйний, будителю сердець наших і веселощів!

— Будь здоровий, вітре буйний, будиш - еси і поля, і озера, і море, скелям на горі!

— Будь здоровий, вітре буйний, щоб і ми летіли борзо, ворогів під ноги покоряючи!

Та розпросторились багна, провалля відкрились бездонні, камінні, вітер буйний поглинувши.

І зірвались семеро братів на ноги, блиснули мечами проти каменю.

— Віддай, каменю, радощі вітрові!

Каже до них камінь глухо голосом людським, насміхаючись:

— Гей, мало вас: лиш семеро мечів!

І завмер вітер у каменю, зогнив вітер у болотах.

Пе - гуляє юнацтво на горбі граничному. Шоломи їх набік відкладено, келихи вина вгору піднесено, славлять вони рід Козакоруський, на Україні суцый.

— Будь здоровий, роде Руський, багаті міста і села збудував еси, убрав землю нивами, а море кораблями!

— Будь здоровий, роде Руський, ти й веселий і відважний еси, ще й корону щедрости маеш!

— Будь здоровий, роде Руський, щоб і нам з тобою гострими шаблями ворогів під ноги покоряти!

Та понялось Горе на рід Руський, чвари розсіваючи, очі затемняючи, ворогам помагаючи.

І зірвались семеро братів на ноги, роду Руському в обороні стаючи:

— Вертай, Горе, за море, щоб рід Руський квітнув!

Каже до них Горе голосом людським, насміхаючись:

— Гей мало вас: лише семеро мечів!

І стають тоді семеро братів-юнаків, кучерями вивіваючи, мечами виблискуючи, округ себе гукаючи:

— Гей хто з нами, поспішай до нас!

Гукнуть раз, — дарма їхній голос погас, гукнуть удруге — обізвались долини й яруги, а втретє гукнуть, — з тої землі, що облогом лежить, із того цвіту, що ним рідна земля квітне — виходить лицарь невідомий, опанчею лице закриваючи:

— Я прийшов до вас, браття, святому ділу служити!

За стіл із братами сідає, лице як день одкриває, бенкетує — гуляє, такі слова мечучи:

— Мало нас, багато — в нас! За нами молодість, сонце ясне, вітер буйний і рід Козакоруський!

Радіють браття бенкетуючи із мандрівником на мові:

— Ти промов, лицарю милий, ізвідки путь твоя стелиться і куди шляхи твої простують?

— Я з недалека йду: єсть тут поле, на тім полі дім камінний, там є плита мармурова, що на ній — хрест і золоті числа світяться. А йду я з вами, я давно на вас ждав, що мене покличете!

А лицарь я певний — зо мною світ перейдете і не схилитеся.

Радіють браття бенкетуючи із мандрівником на мові:

— Ти, промов, брате наш милий та любий, як нам сонце засвітити над нашою землею?

— Не гасіте в собі його: воно й на небі яскравіш горітиме. Запаліте веселощі грайливі довкола!

І весело стало скрізь, розтеклися хмари грядові, ще більше пахнуть бузки, ще більше цвітуть шипшини, ще ласкавіше перляться джерела й потоки довколiшні, ще солодше дзвенять жайворони, звеселилося усе живе і радіють браття бенкетуючи з невідомим братом на мові:

— Ти промов, брате наш милий та любий, як нам вітер буйний із гнилих проваль визволити?

— Заспівайте пісню легку та дзвінку, як вітер, бадьорістю сповнену. Що бадьор ізбудить, того багнам не спинити!

І легко стало і дзвінко. Далеко відкрився рідний край, де ріки срібні течуть, як срібні сіті зливаючися, де долина долині слово повідає, де гори зеленії моляться, де лункі голоси котяться поміж небом і землею.

Радіють браття бенкетуючи з невідомим братом на мові:

— Ти промов, брате наш милий та любий, як нам рід Козакоруський, на Україні суцїй навiк визволити?

— Ви погляньте на горби й могили, ви послухайте голосів невмовчних, щс хочуть жити, ви спитайтеся, де є стяги закопані, зброя похована, універсали звинені?

Нiхто сильний не вмер для краю свого, нiхто чистий надарма не скрився, кожного чекає воскресний день і благословення рясні. Онде — краю рідного і всесвіту радощі!

І дивно стало довкола, і великим морем стала Україна, козацька земля; а тим морем блакитним пливуть галяри золоченії срібновесельні, пливуть чайки козацькії перекликаючись. І сидять там люде дивні, старовинні душі, старожитнії відважнії лица, до садів і міст і сел під собою у блакиті усміхаючись. І сидять там люде Руськії з дальніх століть і недалніх, шлючи зброю блискучую, мислі могутнії і напади суворі на соняшні гори, на дзвінки долини, до людей Русичів одважних.

І впали семеро братів на коліна, в радости бачучи потугу певную і статечную, військо, котрого нiхто не зможе.

І відкинув опанчу лицарь незнаний, у золотому панцирі на біло вбраний. І почав відходити у глибину блакитну до золотого війська.

І гукнув до нього наймолодший з братів у великому захваті й любови, на колінах стоячи, руки простягаючи:

— Що за день є нині, ти скажи нам, друже,
Як тебе назвати і кому ти служиш?

— Нині день є, браття, — Воскресення,
На імя мені є: Легіони,
А слуга я Бога й України! —

Як устали браття занімлі,
 Кинулись шукати гробівницю, —
 І знайшли розкриті темні двері,
 І знайшли розбиті плити гробу,
 І навік подертий саван смерти.

Повернулись воїни до себе,
 Осідлали семеро всі коней,
 Повбирали шоломи блискучі,
 Кинулись у глиб свого краю,
 Затрубивши в голоснії сурми
 Аж у сім кінців у сім мідяних, —

Семикратно обізвався край їх,
 Дріжучи від щастя і надії:
 Радуйся довічно, рідна земле!

Юрій Лука

Білянс української справи після війни та революції.

Минає саме десять років від вибуху великої революції на Сході Європи, що для поневолених народів бувшої царської імперії означає добу передовсім національно-політичного їх визволення революційним шляхом.

Для історії навіть мирного часу десятиліття це бодай мінімальний, мовляв, хронометричний інтервал для зроблення певних типологічних спостережень, висновків та врешті — можливих узагальнень про розвиток досліджуваного питання.

Для революційної-ж доби та ще такого інтенсивного й світового характеру, як ця, що минула від закінчення великої війни (1914-1918) — десять років, що саме минає — має, річ очевидна, куди більше, а подекуди — навіть епохальне значіння.

Тим то й типологічні висновки чи узагальнення, які можна зробити за цей час з приводу де-яких, а у першу чергу — національних питань, — матимуть не ефемерний якийсь вислід, але можуть бути не аби яким показчиком для характеристики провідних напрямів їх сучасного стану та майбутнього правдоподібного розвитку.

З'окрема, для української проблеми — доба, що минула від вибуху світової війни, — виїмково важного значіння, бо за цей час українське питання на-зовні й усередині пере-

було чималі та основні зміни, а передовсім прискореним темпом пройшло кілька етапних фаз, для яких при нормальному стані річей потребувало-б кількох, як що не більше, десятків років.

Для ілюстрації та що-б плястичніше виявилася ця думка, порівняймо з цього боку українське питання з де-якими іншими національними проблемами, що також остаточно були поставлені на кон міжнароднього політичного форуму під час останньої війни. Візьмімо для прикладу найбільш типові й, так-би мовити, зразкові з посеред їх.

Маю на думці справу чеську й фінляндську. Кожна з них випередила український національний рух, завдяки сприятливішим політичним обставинам, принаймні на кілька десятків років.

Обидва ці рухи задовго перед війною були не лише культурно цілком довершені у своїх національних основах, але мали й не-аби який дорібок на полі господарського та політичного самоозначення.

В українському випадку весь цей величезний розвиток був здебільшого довершений вже революційним робом на протязі не сповна п'ятнадцяти років.

Перед 1914 р. — українське питання лише у Галичині, — цім колишнім національним П'ємонті, — мало відбутий більш-менш етап культурно-національного розвитку. Що-ж до економічного та політичного моменту, були пройдені властиво тільки ембріональні первісні фази, в наслідок польської гегемонії у цій країні та політичного упривілейованого положення поляків у бувшій австро-угорській монархії.

Під московським-же пануванням — питання це представлялося незвичайно скрутно. Бо завдяки відомому царському указу з 1876 р. навіть нормальний культурний розвиток українського народу був штучно й силоміць загальмований, не кажучи вже про природні можливості господарського та політичного розвитку українського суспільства по той бік Збруча.

Отже, роблючи підсумок загального положення української справи напередодні великої війни, об'єктивно доводиться констатувати, що:

під московським ярмом вона мала переважно культурний характер.

Завдяки царським переслідуванням і шиканам мімікрувала, як що можна так висловитись, свій аполітизм, цураючися назверх й офіційно кожного закиду та запідозріння у державному сепаратизмі. Але й по суті вона тут була до першої російської революції політично мало активною. Під цим оглядом сила цього руху була переважно потенціальна.

З погляду міжнародньої політики це було сут-овнутрішнє питання царської держави.

З погляду міжнародної культури це був свого роду російський pendant до французького провансальського руху, що як відомо, має переважно літературний характер.

Наука, а передовсім, славістика, що мусіли-б і могли висловити з цього приводу об'єктивну та безсторонню думку, — здебільшого були на послугах московської політики, себ-то не виходили по-за межі, так-би мовити, „малоросійського штандпункту“, себ-то фахово заперечували самостійність української мови й народу, боячися мазепинського привиду української державної самостійності, бо це загрожувало неминучим розвалом Великої Росії, цього традиційного заборона неросійських славян.

Таким чином, в ім'я романтичного славянофільства, яке царська політика й дипломатія вміло використовувала для своїх пан-російських централістичних прямувань, — Україна наукою взагалі, а передовеїм славістикою — засуджувалася на „малоросійське“ животіння. Над українським національним рухом завішений був Дамоклів меч фільольогічного табу.

Галицький П'ємонт територіяльно та популяційно був слабкий, що-б міг основно змінити стан річей під цим оглядом.

Очевидно, географічно й політично знаходячися по-за межами царизму, він самим фактом свого існування та безсумнівного поступу українського національного руху був живим і стихійним запереченням офіційного славяно-царського догмату про те, що України, мовляв, — „не було, нема й не сміє бути“, але цього ще було замало, щоб активізувати українську справу у міжнародньо-політичній, або бодай хоч у культурній масштабі.

Отже під цим оглядом є велика й очевидна різниця між українським питанням з одного боку, й чеським та фінляндським з другого.

Оба ці народи — національно мали вже здобуті позиції на міжнародньому форумі ще перед 1914 р. Фінляндське питання було вже міжнародньою справою навіть під політичним оглядом. Українська ж справа — всі ці етапи мусіла пройти щойно після 1914 р.

Лише для небагатьох фаховців та політиків, як наприклад, для покійного шведського соціолога Р. Челлена (R. Kjellen), або славетного англійського націолога — Сетона Уотсона (Seton Watson) — вже на початку війни було ясне як право українського народу на самовизначення, так і та обставина, що українська проблема — є одним з основних геополітичних мотивів світової війни.¹⁾

1) Порів. про це мій нарис.; „Ukrainisky problem“ (1914-1924) в ювілейнім збірнику Празького „Slovanskeho Prehledu“ (Прага 1925) а головню мою статтю: „Європа та українське питання“ (з нагоди 10-х роковин Центральної Ради) у „Тризубі“ (1927, чч. 25-27).

Брати-ж славяне, близькі й далекі, у своєму вузькому національному егоїзмі, в одних — це була протиукраїнська ненависть, як історична спадщина, у других, — себ-то малих та поневолених по-за межами Росії — це був свого рода славянський фетиш у виді могутньої Росії), були найзавзятішими ворогами і гробарями українського національного відродження та руху, забуваючи, а може й не знаючи майже віщунських слів чеського великого „будителя“ К. Гавлічка-Боровського, який у 1846 році проголосив українську справу центральним славянським питанням, та на думку якого від полагодження російсько-українських відносин з одного боку, а польсько-українського з другого „залежить вся майбутність славянської ідеї“.¹⁾

Так представляється українська справа перед війною назовні.

А усередині, себ-то в інтранаціональному відношенню?

Що до цього є вона дуже відмінна як від чеської, так від фінляндської, з якими її вже тут порівнювалося.

Процес формування обох цих націй був цілком уже довершений задовго до війни, що пояснюється та було обумовлене історично-політичними обставинами їх минулого розвитку

Українська нація типологічно відрізняється від обох них.

Фінляндська нація є зразковим, майже клясичним прикладом т. зв. „неісторичних народів“, що прокинулися до національної свідомости у новітній добі під впливом модерної демократії.

Чеська-ж належить до найстарших з європейських націй, бо первісно вона була витворена підчас гуситського руху та в безпосередньому звязку з ним, отже вже у XV. ст. Потім у наслідок історичної катастрофи у XVII. ст. (Біла Гора у 1620 р.) вона була, мовляв, zdeградована на ступінь „неісторичного“ народу, щоб у XIX. ст. пережити стихійно національний ренесанс по типу національного пробудження всіх „неісторичних „народів“.

Українська нація по свому дотеперішньому розвитку не належить до жадного з цих двох типів націо-генетичного процесу, не зважаючи на свою суто-історичну минувшину та на свій пізніший „безісторичний“ занепад (Руїна) й новочасне національне пробудження.

Ані в історичній фазі свого минулого існування, ані в новітній фазі свого національного пробудження з неісторичної безтями — вона не дорозвинулася до повноти націо-

¹⁾ Пор. про це цікаву розвідку чеського публіциста Ф. Заплетала: „Rusine a nasi buditele“ (Прага 1921, стор. 16).

нального буття," в обох випадках залишаючися нацією-фрагментом, без суцільного розвинення своєї соціальної структури.¹⁾

У своїй низче-цитованій статті, докладніше порушуючи цю справу, я звернув увагу на передвоєнні мінуси українського питання під енто-й екзо-національним оглядом, себ-то-на-зовні й усередині.

„Наслідком історичних умов — писав я там — український нарід не мав змоги нормального розвитку, як нація. Напередодні всесвітньої катастрофи він не уявляв з себе суцільного національного організму. Це була нація-фрагмент, без викінченої ще внутрішньої соціальної диференціяції, без викристалізованої ще вершини національної піраміди, хоч і була вже на шляху до національної кристалізації. Тому й основні едонаціональні прикмети, що мають рішаче значіння в кожній революційно-визвольній акції, як — національне почуття, свідомість самотності, а поруч з тим воля до її забезпечення, — в українців природньо не досягли ще такої інтензивності, як у інших поневоленних народів, процес націоналізації яких відбувався в часі скорше й закінчився, як, наприклад, у чехів та фінів“ (стор. 9.)

Відсилаючи читачів до двох низче-цитованих своїх нарисів, де це питання докладніше з'ясовується, тут обмежуся лише загальним зазначенням тих, на мою думку, небезпечних симптомів, що виявилися деструктивними чинниками у націогенетичному процесі українського народу.

Передовсім, отже, фатальна ворожнеча між Галичиною та Наддніпряниною; далі, дуже кволе розвинення національного інстинкту, врешті та в наслідок цього вельми сильний політично-партійний атомізм і карикатурний наполеонізм серед політичних провідників, більшість яких хорує на диктатуроманію, що в українських реальних обставинах виродилася в анархічну, державно-деструктивну отаманію, типу південно-американських „caudillos“.²⁾

Отже, ані внутрішньо-національно, що зрештою є цілком зрозуміле, Україна не була у 1914 році підготовлена до своєї Schicksalstunde.

В огні революції, коли всі суспільні процеси відбувалися у незвичайно швидкім темпі, вона, — беручи, очевидно,

¹⁾ Пор. про це мою спеціальну статтю — „До соціології українського питання“ в часопису „Об'єднання“ (Відень, 1924, ч. 1.) Ще докладніше воно зясоване в іншій моїй розвідці: „До проблеми української нації“ — у що-місячнику — „Визволення“ (Прага, 1923, ч. 3.)

²⁾ Пор. про це дуже повчаючу та змістову працю F. Garcia-Calderon'a: Les democracies latines de l'Amérique. Париж, 1920.

цю справу en masse, — мусіла, мовляв, мутаційно пройти етапи політичного розвитку від довоєнного культурного аполітизму через автономію та федерацію аж до державної самостійності, як це яскраво показує історія чотирьох універсалів. У Галичині цей процес відбувся подекуди природніше в наслідок більшої попередньої політичної підготовки.

Так, отже, уявлялася українська справа в аспекті внутрішньо-національним підчас вибуху світової війни. У порівнянню з чеською та фінляндською вона була в очевидній невигоді.

Довелося трохи довше зупинитися на з'ясуванні українського status quo ante bellum, щоб таким чином облегчити зроблення після-воєнного його білянсу.

Зробимо це тою самою методою, як і в попередній частині цього нарису: себ-то окремо розглянемо це питання з інтернаціонального погляду.

Здається, що під першим оглядом — успіх або принаймні перспективи — є кращі ніж під другим.

Гео-політичне світове значіння української проблеми, на початку війни ясне лише кільком визначним фахівцям (Челлену, Уотсону, Стефену,¹⁾ тепер розуміється вже міродайними великодержавними чинниками й керуючими органами світової преси. „La puissance naissante“, „Die wachsende Grossmacht“ називається Україна, як великодержава in spe, у впливових паризьких та берлінських політичних органах.

Челлен уважав українську справу під геополітичним оглядом одним з головних мотивів світової війни тому, що через неї Росія й Австрія опинилися у непереможному конфлікті. Після війни українське питання з гео-політичного боку є рішачим в англо-московському конфлікті. Оскільки Англія стала знову на традиційний шлях ослаблення б. Росії, підпираючи утворення державних лімітрофів на периферії колишньої царської імперії, то відірвання України від Москви входить очевидно у майбутні реально-політичні пляни льондонської Foreign office.²⁾

В кожнім разі можна припустити, що європейські великодержави, які підчас світової війни або нехтували українську справу, або в ліпшій разі — трактували її з погляду інтересів „единой и недѣлимой Великой России“, — тепер

¹⁾ Пор. цікаву монографію цього останнього: „Krieg und Kultur“ (Бна 1915), а саме 10-й розділ III-ьої її частини.

²⁾ Під цим оглядом дуже симптоматичним треба вважати факт видання англійським міністерством закордонних справ інформаційної брошури: „The Ukraine“, у своїй офіційній збірці (див. ч. 52 цієї збірки. Лондон, 1920).

починають врешті розуміти політично-самостійне й, так-би мовити, позаросійське її значіння.

Зрештою й факт існування фіктивної, але бодай номінально-самостійної радянської України мусів впливати на світову опінію, хоч би популяризуючи цю саму назву під національним та політичним оглядом, немов, виправдуючи, отже парадоксальні тези Файхінґера, автора славетної „Philosophie des Alsob“.

Також положення українських меншостей під чужими окупаціями, скарги їх перед міжнародними чинниками на окупантів за порушення приналежних українцям громадських та національних прав, чимало спричинилися до зясування суті української проблеми, як і до ознайомлення ширшого політичного загалу з Україною та українським народом.

Рівнож у науці доводиться відмітити тепер безсторонніше та річевіше відношення до української справи.¹⁾

Навіть у славянських наукових і публіцистичних колах тепер уже рідко появляються протиукраїнські памфлети старого довоєнного зразка. Є чимало прикладів прихильного відношення, наприклад, у чеській пресі, або принаймні, — доброзичливого нейтралітету (наприклад становище відомого чеського славянознавця Л. Нідерле²⁾).

Назагал, отже, не є безпідставним оптимізмом припускати, що при остаточному майбутньому вирішенню великого східньо-європейського питання, цієї важкої після-царської спадщини, та дочасного депозиту большевицької диктатури, — українська справа політично буде вирішуватися в напрямі тої чи іншої форми самостійности.

При цім очевидно буде більша чи менша небезпека господарського її захоплення чужими великодержавами. Це треба мати на увазі, щоб за політичну самостійність не довелося платити господарським кріпацтвом.

Але буде вже великим плюсом, коли Україна політично розв'яже собі руки на двох головних фронтах, себ-то — московським та польським, де з історичних причин трудно передбачати у близькому часі дійсне порозуміння.

Тут усе ще має силу свого роду соціологічний закон, який каже, що географічні сусіди є переважно політичними ворогами.

Що до українського конкретного випадку, то великий поет плястично зясував цей закон, кажучи про „грязь Москви“ та „варшавське сміття“.

¹⁾ Пор. про вищезитовану мою статтю: „Європа та українське питання“).

²⁾ Пор. попередню цитований нарис, а головню мою статтю: „Проф. Л. Нідерле про укр. питання“ у „Студентському Вістнику“ (Прага, 1925. ч. 11.)

Таким чином і назагал під зовнішньо-політичним оглядом післявоєнний білянс української справи доводиться вважати безперечно кращим, ніж у 1914 році.

Трудно на жаль це констатувати що до внутрішньо-політичного її боку.

Правда, у своїй статті „До соціології українського питання“, аналізуючи цю саму справу й роблячи висновки з цієї аналізи, я остерігав проти зайвого песимізму з цього приводу, кажучи: „З війни й революції Україна виходить не лише зруйнованою, розбитою, поділеною, але й з кривавим досвідом, що додатно мусить впливати на інтензифікацію її ендонаціональних властивостей, а тим самим підносить шанси її дальшого усамостійнення... В кривавій боротьбі в часі війни й революції Україна національно знайшла себе“ (л. с. ст. 10 — 11).

Це останнє означає безперечно великий плюс з погляду національної структури.

Полум'я стихійної революції перетворило Україну з нації - фрагменту у суцільну націю.

Це найбільше очевидно з ендонаціонального боку надбання українського народу.

Уперше за час свого існування український нарід виступає на історичнім кону, як інтегральна нація.

Стихійно й немов експресно іде процес його національної кристалізації.

Широкі народні маси, — цей аморфний арієргард нації, — там по той бік Збруча у залізних лабетах радянського панування — силоміць перетворюються у свідому націю, творючі, отже, певну й непохитну базу під національну піраміду українського народу.

Не так добре стоїть справа з вершиною цієї піраміди, себ-то — з інтелігенцією, що є справжнім мозком та духовим регулятором у життю відроджуючогося народу.

Без сумніву, що українська інтелігенція — після війни сильно й, мовляв, стихійно націоналізувалася, як дома, так зокрема й на еміграції.

Але, на жаль, і це страшенний мінус з погляду українського національного конструктивізму: вона не має належного зрозуміння для постуляту національної органічної соборности. ¹⁾

Після війни Збруч став немов не лише політичним, але подекуди й — національним кордоном.

¹⁾ Пор. що до цього мою статтю: „З приводу гасла національної соборности“ — у Подєбрэдському тижневику — „Українське життя“ (1926. ч. 1 й 3).

Вище згадана галицько-наддніпрянська ворожнеча протягом останніх років досягла безмежного напруження, ставши якоюсь національною хоробою української інтелігенції. З нею доводиться здибуватися скрізь, де лише ця інтелігенція перебуває: отже в краю, себ-то — по обох боках Збруча, — але також і головню — на еміграції в Європі, а навіть подекуди й за океаном у Новому Світі.

Це не є, на щастя, специфічно українська поява. Вона більш типологічна й зустрінути її можна скрізь, де споріднені й близькі народи, або їх частини, що історією були століттями розведені, на час чи взагалі, знову знайшлися під одним державним дахом.

Цей ендонаціональний антагонізм дошкулює у Чехословаччині, є хронічним слабуванням молодого Югославії,¹⁾ ускладнює національні відносини між знов прилученою Ельзас-Льотарингією та Францією, то-що.

Це лише показує, що дуже модне все ще механічне розуміння національної соборности, себ-то в напрямі у першу чергу — територіяльного зеднання тої чи іншої національної області, не є якимсь універсальним засобом для полагодження невирішених національних питань.

Національну духову, а отже й справжню соборність — можна витворити й через політичні кордони, прикладом чого можуть бути — австрійські та швайцарські німці, або канадійські французи.

І навпаки: територіяльна соборність без духової мало помагає, як це видно з чехословацького та югославянського прикладу, де після війни ендонаціональні напруження значно більше загострилися, ніж перед війною.

Цим не заперечується засада територіяльного об'єднання, але критикується лише некритична її фетишізація. Для національного розвитку важна є політична свобода, а не територіяльна соборність. Доки Німеччина була під ярмом Гогенцолернів, швайцарським німцям, політично вільним, було смішно думати про „Anschluss“ до неї. Доки існувала царська Росія зі своєю україножерною політикою, Галичина могла бути українським національним П'ємонттом, а московські сатрапи, від царя Миколи I-го починаючи, були свого роду „соборниками“, мріючи про загарбання її та перенесення російського кордону зі Збруча на Закарпаття.

Але вертаючися знову до справи, доводиться висловити лише щире побажання, щоб українська інтелігенція основно переглянула це гамлетівське питання українського народу.

¹⁾ Пор. про це мій нарис: „Проблема національної консолідації“ — у подєбрадському що-місячнику — „Наша Громада“ (1925. ч.ч. 4 та 5)

Передовсім мусить бути нація, а отже й інтелігенція соборна, потім буде держава соборна, а не навпаки, як думає багато політичних проводарів.

Як-би не було італійської духової соборности, то Італія певно залишилася б ще й досі „географічним поняттям“, кажучи словами Меттерніха, а не стала самостійною та соборною державою.

Для після-воєнного білянсу в українській справі — від-емними все ще є далші дві вищезгадані риси: передовсім, отже, партійно-політичний атомізм, що з'окрема на еміграції розвинувся буйним зіллям, унеможливаючи конче необхідне її обеднання. Клясично-патологічним зразком є під цим оглядом, наприклад, чехословацька еміграція, що виявила незвичайну націю-культурну творчість, але поруч з тим — не спромоглася на жадне життєздатне національне обеднання.

Щодо цього деструктивним чинником був також вищезгаданий карикатурний наполеонізм українських „caudillos“ (отаманів) *in partibus infidelium*. Багато було кандидатів у голови й тому в результаті було національне безголівля.

Пишу про це загально, не тому, що, мовляв, *potina sunt odiosa*, але через те, що:

1) справа мене цікавить головню типологічно й

1) ці *potina* відомі українському загалові.

Все це свідчить про те, що з інтра-національного боку український післявоєнний білянс є гіршим, ніж з інтернаціонального.

Правда, є вже врешті нація. Доживає свої дні національний фрагментаризм. Але нема ще понад-партійного та понадкласового почуття національної єдності, конче потрібних у критичних хвилинах життя кожного народу та властивих всім великим історичним народам, як показав приклад світової війни.

Україна ще стоїть перед своєю *Schicksalstunde*... На історичному годиннику й для неї буде бити 12-та година, як у 1918 році вона пробила для багатьох поневолених народів, що у цей рішачий момент виявили велику національну свідомість, а головню — непохитну національну єдність.

Ось про що мала-б памятати українська інтелігенція, не забуваючи слухних слів Фіхте, адресованих до власного народу в часі тяжкого його занепаду, подібного до того, з яким український нарід саме перебуває після війни.

„Можна навести точний доказ, — казав Фіхте у першій зі своїх славетних „промов до німецького народу“¹⁾, — й ми його у свій час наведемо, що жадна лю-

¹⁾ Fichte: „Reden an die deutsche Nation“ (Reklam, см. 7).

дина та жадний бог та ніщо зі всього, що є в області можливостей майбутніх подій, нам не допоможе, але що лише ми самі мусимо собі допомогти, як що нам мається допомогти“.

Це лише німецький вислів відомого гасла італійського самостійництва — „Italia — fara da se“.

Це значить, що кожний нарід сам і власними силами може вибороти справжню волю й самостійність.

Національний білянс за певний час має виявити його плюси та мінуси, що є важно знати з погляду національної тактики та стратегії.

Цей нарис і був спробою такого загального білянсу української справи за минуле десятиріччя. Він є фрагментарний і неповний та як усе людське — похибковий. Але й у таким виді може спричинитися до де-якого зясування порушеної тут справи й, таким робом, виконати хоч почати своє завдання...

О. І. Бочковський.

Чим є російська революція?

В жовтні минулого року скінчилося десять літ від дня, коли в Петербурзі прийшли до влади большевики, які пізніше застромили червоний прапор в Харкові і в Києві.

Незабаром обходитимуть вони ювілей своєї перемоги, робитимуть підсумки всіх добродійств, які сплинули в наслідок перевороту на Україну. Не думаю тут з ними полемізувати. Мало мене цікавить, чи на одну, чи на дві десятичини більше має тепер наш селянин, що не знає, чим її обробити, ані те, який тепер відсоток в партії є українців — 30 чи 33... Для мене важніше що інше. Росія — незалежно від зміни режиму — лишилася нашим сусідою. А ось що про любих сусід говорить у своїм коментарі до Макіявеля Йоган Готліб Фіхте: „Сусіда... все готов, при першій нагоді, коли лише справа видається йому певною, розширитися нашим коштом. Він мусить так робити, коли він є мудрий, і не може без того обійтися, хоч би він був навіть нашим братом“.

Такі є добросусідські відносини в нашій нещасливій світі, а що большевики безперечно не є дурні, є нашими сусідами, а може навіть братами (як дехто думає), то й вони не становлять виїмку від правила, усталеного життям і ствердженого німецьким філософом... От сей момент і цікавить мене, коли ми робимо підсумки російської революції.

Не культурна, не соціальна, не національна справа на Україні, як її розв'язала російська революція, лише інша: чи змаліла, чи зросла внаслідок революції сила нашого доброго сусіди? Того сусіди, який — як казав Затонський — все стремітиме „осідлати“ українську національну стихію; все намагатиметься зробити з неї потульного московського верхівця. Не вірю в доброзичливість жадних сусід, і тому власне цікавить мене тепер не те, чи нам ліпше тепер під „новим“ сусідським режимом, аніж під старим, лише чи зросла чи ослабла внаслідок революції сила нашого „сусіди“, якого скорше чи пізніше мусітимемо з себе скинути?

В нас звикли до кожного суспільного зявища підходити з готовими трафаретами. Так само і до російської революції. Сеж було так просто! Останній відгомін перевороту 1789 р. у Франції, боротьба за народоправство проти самодержавства, заміна звироднілої правлячої кліки новою, здоровою — ось чим є російська революція на думку поверхового глядача... Тимчасом, вона має далеко глибший й цікавіший зміст. Революція 1917 року була об'явом великого „нестроєння“ (дезорганізації) не лише даної правлячої верхівки, не лише державної (дворянсько-самодержавної) системи, — вона була об'явом дезорганізації й самої імперії.

В дуже цікавій промові на пленумі ІККІ (виконкому комуністичного інтернаціоналу), 4 VI. с. р. говорив Бухарін — „Коли в першу імперіялістичну війну большевики виступили проти оборони вітчизни, то для пролетарських республік (для теперішньої Росії) оборона атечества стає, навпаки, найпершим обов'язком... Коли в капіталістичних країнах комуністи повинні стояти на поразенській позиції, то в СРСР треба стояти на точці погляду всілякої підтримки нашого пролетарського атечества. Коли там — треба відкидати оборону вітчизни, то в Росії її треба тепер усякими засобами утверджувати...“ Війна є зло — і проти неї треба боротися, але лише „оскільки її ведуть імперіялістичні держави, але ми можемо і повинні підтримувати її..., коли при владі стоїть робітничая кляса, яка боронить свою державу“.

Так говорив Бухарін, і се було теоретичне обґрунтування большевицької практики. Важніж його слова тому, що нова російська революційна еліта вперше стала тут офіційно не на клясову, а на загально-національну точку погляду, заявила претенсії заступати не тільки клясу-верхівку, а і клясу-націю; виявила намір — не лише знищити „буржуїв“, але й устроїти державу всередині й боронити її навні. Вчорашні чесноти — „пораженство“ пацифізм, право бути *vaterlandlos*, право на революцію проти державної влади, — нині, по захопленню влади „пролетаріатом“, стають злочином. Чесноти-ж, осміювані вчора — патріотизм, оборона держави,

імперіялізм (бо хтож відріжнить оборонну війну від зачіпної?) — стають догматами нині. Нова провідна верства — як і попередні — стає нацією, *rats pro toto*.

Сей факт є для нас величезної ваги. Коли ми собі його не усвідомимо, то нічого не зрозуміємо в російській революції. Бо з сього факту („ународовлення“ большевиків) видно, що лише перше завдання всякої революції є усунути вгору ворожу соціальну верству і захопити владу. Друге і важніше завдання перевороту — є „устроєніє“ держави, заступленої тепер новою „аристократією“. Кождий переворот приносить з собою захитання державного ладу всередині і захитання становища нації між сусідами. Ратуючи одне й друге, нова „аристократія“ звичайно одідичує й шляхи і цілі старої. Стаючи з „кляси“ — „нацією“, нова еліта піддається й національним імперативам, залежно від історичної традиції народу, та його геополітичного становища. Отже, сцементувати розгойдану всередині імперію й зміцнити становище свого новоздобутого „пролетарскаво атечества“ на вні, — ось яке завдання припало й большевикам, припало російській революції. Чи диктаторам пролетаріяту удалося розв'язати се завдання, — ось суть питання: чим є російська революція, чого маємо від неї сподіватися ми?

Коли шукати подібностей в інших народів, то знайдемо два роди революції. Одні — виносячи на поверхню нову клясу, зміцняли рівночасно потугу імперії. Так було м. и. в Англії і у Франції. Другі — припечатували тільки наглий або повільний занепад держави. Так було, наприклад, в Іспанії й Туреччині.

Пригадайте собі розвідку Токвіля „Старий лад і революція“, в якій доведено на підставі докладних студій, що централізація, запроваджена революцією 1789 року, була завершенням діла королів. Пригадайте далі, як республіканська Франція здобула назад Ельзас і Льотрінґію і знищила Габсбурський дім, за що боролися Бурбони, — і ви усвідомите собі, як блискучо французька буржуазія винесена на гору революцією, розв'язала завдання старої фєвдальної правлячої верстви в царині політики внутрішньої і зовнішньої. Спадщина, яку вона дістала по монархії, була страшна. Але се не злякало нових будівничих. Касуючи старі історичні провінції, перемагаючи Вандею, ділячи країну на 83 нові департаменти, перекроюючи живе ще тіло стародавніх „земель“, знищуючи федералістичну Жіронду, — революційна буржуазія показала себе гідною сладкоємницею Людвіка XI і Рішеліє. Вона виконала їх політичний заповіт: вона сцементувала в одне сцентралізоване тіло країну, а легіслятивна праця консульства вляла в се тіло спільний дух. Внутрішній розклад держави, викликаний революцією, самаж таки революція й направила.

Ще ґрунтовніше вдалося їй усунути спричинене революцією зовнішнє ослаблення країни, зміцнити її міжнародні підвалини. Наполеонівська Франція не тільки насипала сталеву греблю проти всіх чужинецьких інвазій, що грозили залляти країну, не тільки стала твердою ногою в усіх майже столицях Європи, але й положила головні підстави під майбутню кольоніальну імперію з столицею в Парижі. І тут, так само як і у внутрішній політиці, ішла нова Франція шляхами старої, вже знесиленої монархії. Вольнеї, політичний письменник королівської Франції, ось як формулував завдання своєї країни перед революцією: „Ми відновимо старий водний шлях через Суез замість дороги довкола Доброї Надії, а з Єгипту ми досягнемо Індії“. Се писав він у 1788 році, а несповна десять літ по нім, Наполеон мріє про підбиття Азії — через Єгипет і через Росію, через Каїр і Сен Жан Д'Акр, через Відень і Москву, і робить перші кроки для здійснення свого ґрандіозного пляну. Трактат у Кампо Форміо (17. X. 1797) припечатує поділ Венеції, віддає Франції Іонійські острови і альбанський коритар, а в переспективі — шлях до Стамбулу, Евфрату і Персії, з якою заключається союз (1807), а з неї до Індії... Не всі отсі цілі осягнуто, але створення Югославії (вже за наших днів) на місці Наполеонівської Іллірії (з великою допомогою Франції), французький протекторат в Сирії і величезна кольоніальна імперія в Африці показують, як зміцнили потугу Франції навні сили, розплутані революцією; показують, з якою енергією стреміли вони здійснити основні зовнішньо-політичні цілі нації, з якими вже не міг собі дати ради старий лад. І так само, як досягнення Наполеона були здійсненням мрій передреволюційної монархії, так розбудова Альжерії, Туніса і Марока по революціях 1830 і 1848 рр., була продовженням діла Бурбонів. Один французький історик пише: „Альжерія, завойована 5 липня 1830 р., була блискучою спадщиною, яку залишила республиканській Франції, зникаючи на все, династія Бурбонів“.

Подібні наслідки для Англії мала і її революція. В середині держави поборов Кромвель „кавалерів“ так само, як і „левеллерів“ (тодішних большевиків). Ніколи судівництво не функціонувало так добре, як за лорда протектора. Він не розгубив отриманих у спадщині по монархії країн. Знищив військову силу в Шкоції, а протягом кількох місяців так „прибрал к рукам“ Ірляндію, як ніхто за останні п'ятсот років. Вогнем і мечем скував він в одне ціле будуче триєдине королівство... Навні — успіхи ще блискучіші. Розбудова імперії стала на твердий ґрунт. З нічого створив він флоту, яка біла еспанців і голяндців на морі. А його армія перемогала першу, тоді, в світі еспанську піхоту. Замість Кале—став він твердою ногою в Дюнкерку. Замість страченої свободи дав він Англії славу.

Подібно й революція американська проти Англії. Вона теж визволила величезні, досі звязані сили, щоби поволі, через горожанську війну, через оборонну „доктрину Монро“, — прийти до підбиття Техасу, Аляски, Куби, Філіпін, до „мирної пенетрації“ Канади, Панами, Нікарагуа і Мексика, до внутрішнього сконсолідовання й до величезного економічного й політичного розросту республіки навні.

В сих трьох прикладах бачимо скрізь нову верству нації, що сміло звалила на свої плечі завдання переломової доби: усунути стару, змиршавілу „аристократію“, дати новий моральний стрижень нації всередині і зміцнити її потугу у відношенні до інших народів. Національна криза, яку викликала революція (або яка викликала революцію), в Америці, і Англії, і у Франції привела до скріплення народу і збільшення його питомої ваги в світі. Нова правляча верства показала там на височині історичного завдання...

Але бувають ще інші революції! Се — революції народів в упадку; революції, викликані не вибухом штучно гальмованих сил нації, яка переросла вузький круг ділання, зачеркнутий охлялим режимом, — лише революції, викликані протестом народу нездібного більше до зусиль, що від нього вимагаються. Такі перевороти повстають з диспропорції між силою тягару, яку накладає на даний нарід його великодержавна ідея, і — здібністю народу сей тягар двигати. Коли ся диспропорція стає за велика, нарід відмовляє послуху власній імперіялістичній ідеї і, як кажуть, „робить революцію“. Не на те, щоб самому робити ліпше, ніж скинута „аристократія“, лише щоби робити менше, щоби ратувати що дасться. Такі революції кінчаються не новим злетом суспільности, якій розвязано крила, лише — ампутацією тяжко хорого організму, і часто густо переходом з ряду великодержавних націй до ряду націй-провінцій...

Таку революцію ми бачимо між иншим в Еспанії. Ліберальна конституція 1812 року була гаслом не до консолідації країни, лише до великого відосередкового руху в полудневоамериканських кольоніях Еспанії. Революція з 1820 року привела не до тіснішої злуки з центром еспанських Шкоцій та Вандей, а до їх сепарації або до ослаблення їх звязку з метрополією. В наслідок сеї власне революції відокремилися остаточно від Еспанії її полудневоамериканські кольонії і зачався сепаратистичний рух у Каталонії. Наступні революції, що допровадили навіть до хвильового тріумфу республіки в Еспанії (1873-1874), скінчилися проголошенням федералістичної програми, повстанням на Кубі (1895) і на Філіпінах (1896), нарешті відпадом сих кольонії (1898) і загроженням становища Еспанії в її останній кольонії Мароку; зіпхненням її в ряди третьорядних держав.

Менше більше такий самий був внутрішній зміст і революції в Туреччині — молодотурецької (1908), яка розгубила решту своїх європейських і африканських посіlostей, і революції Кемаля, який скасував каліфат і султанат, переніс столицю з Константинополя, що панував на трьох континентах, до Анґори, осередку етнографічної Туреччини.

Можна і треба мати як найбільший подив до Кемаля Паші і до його генія, але не можна закривати очі на об'єктивний факт: що його перемога над греками не була перемогою над цілою Європою, та що його революція була не повернення давнього блиску Отоманської імперії, лише її може й героїчною — ампутацією...

Так само, як в Іспанії і в Туреччині, подиви лібералізму в Австро-Угорщині не принесли монархії спасенних наслідків, лише відрочили її упадок. Всупереч зусиллям поодиноких великих постатей (маршала Конрада, архикнязя Франца Фердинанда) в данім випадку маємо діло з упадком експанзивної сили народу, з упадком, якому ні одні революції запобігти не зможуть.

Ані революція здолу (1848), ані революція згори (1867), не сцементували імперію всередині, ані спричинилися до утривання її позиції навіні. Як останні події показали, вмерла зі славою монархія в останні роки світила позиченим (з Берліна) світлом. Так було підчас анексійної кризи 1908 року, так було підчас світової війни. Так яркіше спалахує полум'я перед згасненням...

Деяку аналогію представляє й польська національна революція, що по кількох безнаслідних вибухах привела, завдяки сприятливому міжнародньому укладові — до повстання в 1918 році польської держави. Правда, захоплення влади новою Польщею наступило в боротьбі з чужими, не з своєю правлячою верствою. Але в своїх вислідах революція всеж дається підтягнути до другого ряду революцій, про який я власне тепер говорю. Ще Стефан Баторій носився з велитенським пляном розв'язки східного питання, а для того проектував розторожити Москву, а потім в і а Закавказзя й Персія заатакувати з боку Малої Азії Стамбул і протоки. Але історія потекла иншим коритом... Повільне зречення сих заворотних плянів знане з історії, а революція 1918 — по останній покищюпробі силу 1920 році — дала сьому вимушеному зреченню санкцію нової Польщі. В одній принагідній промові, князь Сапега, польський міністр закордонних справ в 1920 році, сказав: „Досягли ми (на Ризькім мирі кордонів другого розбору Польщі. Досягти кордонів першого — не стало нам сил. Та й те треба мати на увазі, що в той час, в 1920 році, Польща, вичерпана й позбавлена майже всіх державних засобів, не мала б змоги видати з себе те, що було невідкличне для опанування таких величезних

просторів, як ті, що сягали аж по Дніпро, аж по границі Річи Посполитої на чотири роки перед вступленням на трон Станіслава Августа“ (Słowo Polskie, 22.VI. 1927). Революція 1918 року в Польщі була отже не такою, як 1789 у Франції. Їй товаришила не експанзія, лише (в порівнянні з історичними претенсіями) добровільна ампутація, зречення давних мрій. Слова Сапегі роблять імовірним припущення, що й Кошицьківська революція, в разі її успіху, не зачеркнулаб дальших кордонів, аніж ті, що їх сім років назад зачеркнено в Ризі. Заборчі держави заборчими державами, але в данім випадку маємо діло з упадком еспанзивної сили нації, з упадком, якому жадні революції запобігти не здолають.

Такий характер тих других революцій, що їх прикладом є революції в Туреччині, в Еспанії, Австрії, почасти в Польщі. На прикладі Франції бачили ми державну кризу, спричинену зникчемою правлячою клікою, нездарним режимом; кризу, що її усуває нова пануюча кляса. На прикладі Еспанії і пр. — бачимо щось инше. Тут нова еліта не може собі дати ради з кризою так само, як і стара. Тут маємо отже діло з невикональністю завдання взагалі, з кризою вже не еліти, не режиму, лише — самої державної ідеї. Тут революція є обявом того, що Еспанія Карла V., що Туреччина навіть Абд-уль-Гаміда, що Австрія Франца Йосифа, що Польща Баторія і Ягельонів стали нездійсними мріями, якаб верства нації й не намагалася сі мрії втілити в життя. Нема тих живих соків, якіб можна було перелляти з одного каналу в другий, джерело висохло... Се не конче значить звироднення народу, лише, що його амплітуда розмаху — звузилася, відійшла в етнографічні береги. Що може бути напр. здоровішого від шведського народу? Але велика різниця є між Швецією теперішньою і Швецією Густава Адольфа, що панувала в Фінляндії, в Ревлю і в Гданску.

До якогож з сих двох родів революцій треба віднести революцію 1917 року в Росії? Коли звернутися до фактів життя, які ніколи не брешуть, коли задати собі питання, чи російській революції удалося злітувати імперію всередині, зміцнити її повагу навні чи хоч би наблизитися тільки до розвязки найжиттєвіших для імперії питань, — то відповідь на вищепоставлене питання випаде тільки заперечуюча.

Революційна Франція — здобула нові території, революційна Росія — стратила старі, стратила всі, за виїмком не цілої України, західні окраїни... Революційна Франція знищила історичні „землі“, не зважаючи на завзятий опір, революційна Росія — була змушена, по невдалих спробах, дати їм автономію, роблячи добру міну при кепській грі... На заході, найбільш контрреволюційну з тих земель, Вандею, уговкано протягом кількох років, „контрреволюційна“ ж Україна в де-

сятим році „побідної революції“ — є окупованою країною, з якої втратою Сівіти числяться при найменшій захмаренні міжнародного овиду. Так само з Кавказом:

Ще менше, ніж внутрішнє сконсолідовання, удалося революційній Росії скріплення її зовнішньої потуги. Питання протоків, Манджурії, Персії (спадщина царату) — відійшли в країну милих спогадів, і запевне не з браку апетиту в большевицьких можновладців. Кромвель — зробив з нічого велику фльоту, революційна Росія — з великої фльоти зробила нічого. Тепер її замкнуто на ключ у Бізерті. А коли згадати, що Франція великої революції била цілу Европу (а в тім Фрідріхівських генералів і Суворова), тоді як революційна Росія капітулювала перед імпровізованими арміями українних держав або перед кількома британськими панцерниками в Шангаю, — то повне виснаження російського імперіялізму в наслідок революції покажеться в цілій своїй „красі“!

В одній безграмотній статті в „Червонім Праві“ (ч. 10—11, 1926) питався Скрипник — „Чи ми здійснили єдність наших народів, загрожуваних цілим капіталістичним всесвітом? Чи ми досягли в сьому відношенні ліпшого стану (як перед революцією — Д.), чи міцніше стоїть наш союз? Чи вільніше почуває зараз себе, після трьох років по заснованню СССР кождий нарід?“ — і відповідає на сі питання позитивно, але факти життя — негативно. І в тім власне, що Росія большевицька не в стані осягнути „єдности своїх народів“, в тім, що вони рвуться геть з Союзу, який їх навіть боронити не може перед розшарпанням їх території, — в сім як раз і лежить історичний засуд революції 1917 року. Нової імперії вона не зліпила і не зліпить. Лишившись духом вірною царським традиціям всередині (абсолютизм) і навні (імперіялізм), „нова“ Росія не має вже сил практично піти за сими традиціями...

Колись, горді на силу Росії, хвалилися послы царя Бориса: „Тепер, мовляв, Москва не давня: треба Москви стерегтися вже не Полошську, не Лівонській землі, а треба її стерегтися Вільні!“ В такім становищі Москва є, при найоптимістичнішій оцінці, менше більше і нині. Але що на початку XVII віку було виявом її величезної експанзивної сили, те саме в другій чверті XX. — є виявом безприкладного вичерпання народу. Дійсно, слаба то потіха для російських патріотів, що перед ними має тремтіти не Константинопіль, Тегеран, Мукден і Відень, а... Вільно, Ревель і Холм — недавні осідки губернаторів єдиної і неподільної Росії!

Коли ми в сім порівнанні підемо далі і поставимо рівнобіжно з теперішньою революцією — „смутое время“, від смерти Івана IV до першого Романова, то неміч революції 1917 року ще яскравіше кинеться у вічі. Скільки тоді виявив завзяття російський нарід! Скільки людей видав! „Дворянський цар“ Борис і „боярський цар“ Василь Шуйський,

Скопін, Діонисій, архимандрит Троїцько Сергієвської Лаври, Мінін, князь Пожарський, а навіть родина „козацького царя“ Михайла Романова, — що се були за характери, якого патріотизму, якої волі! Якою вправною рукою запровадила внутрішній лад і очистила від наїзду кордони імперії нова пануюча верства — „воїнські“ і „худородніє люди“ та міське „мужічйо“, що повалили „княжат“ і „ворів“; на яку недосяжну доти височину поставили вони „превисочайшую Росію“, як тоді говорили. І якою мізерією виглядають, в порівнанню з тим, „досягнення“ большевицького перевороту! Новий режим намагався підсунути нові підстави під захитану будівлю, дати їй не лиш новий фасад, але й новий фундамент. Надаремне! Царат імпонував своїм народам ідеєю надклясової „трудової“ соціальної монархії, чужим — „визвольницькою“ демагогією. Коли сей трафарет виляняв, большевики мусіли видумати инший. І вони видумали! Замість „царя і атечества“, — підсунуто „пролетарское атечество“, — замість „віри“ в православного Бога — віру в Марксів талмуд, замість „порядку“ — „революційну законність“ тов. Криленка, замість славянофільства — світову революцію, „національний принцип“ à la russe. Але й сей фортель не наляв свіжого ентузіазму у звапнілі жили склеротика. Так само, як розгукані славянофільською агітацією словяне, так тепер розгукані комінтерном китайці повернулися спиною до Москви. Національний принцип повстав проти націоналістичної демагогії. І навіть там, де (як на Україні) до останнього бою двох засад ще не прийшло, — анти-московська пощесь шириться з страшною швидкістю: совітська преса, партійні зїзди криком кричать про ростучу шовіністичну небезпеку, про зріст куркуля, про скріплення ворожого Совітам націоналізму. На десятім році існування „рабочекрестянскаво“ уряду, — вязниці на Україні переповнені вщерть, довгі валки засланців, як колись, так і тепер сунуть в „места не столь-атдальоннія“ і зовсім „атдальоннія“ Сибіру, ідуть масові розстріли, процеси-монстри, проголошується отверту війну величезній більшості населення — селянству, скидається з уряду своїх же креатур (Чубаря, Шумського), бо й їм вже не довіряють, цілий державний апарат приведений в рух в пошукуванню за тіню українського націоналізму, — як сей образ нагадує часи Сіпягіна або Плеве, або режим генерала Бобрікова в Фінляндії! Як мало свідчить про популярність нових соціальних засад, на які хоче спертися большевізм і які до іллюзії пригадують старі: касарню як соціальний ідеал, татарську державність — як політичний.

„Московський цар — пише російський історик кн. Трубецкой („К проблеме русскаво самопознання“, 1927) — був наслідником монгольського хана. Знищення татарського ярма звелось тільки до заміни татарського хана православним царем, до перенесення ханської ставки в Москву“. Я гадаю, що й

й скидаючи царське ярмо і замінюючи монархію Совітами, нічого опріч формальної зміни не приніс нам вітер зі сходу:

„В етом ветре — гнѣот векоф свінцових“,
пише поет (Макс. Волошин),

Русь Малют, Іваноф, Годунових, —
Хіщнікоф, апрічнікоф, стрельцоф,
Свежевателей живова мяса —
Чертагона, віхря, свістапляса,
Биль царей і явь бальшевікоф.
...Что менялась? Знакі і вазгавья!
Тот же ураган на всех путях:
В камісарах — дух самадержавья,
В зриви ревалюції — в царях.
Вздеть на віску, вибѣть із пад клетья,
І швірнуть вперьот черес сталетья
Вапрекі законам естества —
Тот же хмель і та же трин-трава!“

Говорячи мовою соціології, доведеться сказати, що большевізм, як орган національної волі — збанкрутував: проба дати раціональне формулювання емоційно-іраціональній волі загалу, вказати йому напрямок і ціль сеї волі — не повелися з тої причини, що й сього „загалу“ не було, бо сей большевицький загал, ССРСР, показався фікцією, а кожда з його складових частей зачала шукати власної формули власної підсвідомої волі... ССРСР, як колись „Російська імперія“, не став жадним органічним твором...

Підводячи пісумок царатові, Вітте (Спомини) каже, що правляча верства його часів, „дворянство“ уявляло з себе „в розумінні державнім купку дегенератів, які опріч особистих інтересів і задоволення власних забаганок — нічого не визнавали.“ Очевидно така „еліта“ не могла натхнути державний організм одною ідеєю. Росія — писав Вітте — є „конгльомерат ріжних народів, а тому, властиво кажучи, Росії нема, є лиш російська імперія“, механічна зліпка, яка тримається вкупі лише силою тиснення...

Так писав царський слуга, а ось що, кілька років по упадку царату, знаний революціонер і вдумливий обсерватор Пешехонов: „Коли вглянутися в неї (в большевицьку державу), то аж жах збирає: ніякого цементу в ній нема і держиться вона виключно силою тиснення“. Скутий нею нарід „уявляє з себе буквально людський порох“. Се „безсвзязня толпи“, не обеднані жадною спільною ідеєю. („Пачему я не еміґривал“).

Як бачимо — діагноза майже ідентична не тільки що до сути, але і у виразах. Я не знаю, чи вже й большевицька „аристократія“ представляє собою „купку дегенератів, які опріч особистих інтересів і задоволення своїх забаганок нічого не визнають“, — але фактом є, що так само, як царським, — большевицьким алхімікам не удалося залізо баґнетів пе-

ремінити в той шляхотний метал, який золотими нитками звязав би в одну цілість підбиті силою народи. Росія „пролетарського дворянства“ лишилася тою самою механічно зліпленою до купи Росією царського дворянства, крайною замаскованого самовладства, сшитою до купи „лоскутною імперією“, старою сутю з перемальованою вивіскою. Ся свіжа вивіска, се було єдине, на що здобувся новий господар імперії, „пролетаріят“ (recte партія). А сього було сердечно мало для утравалення, пановання Росії над її народами та для зміцнення її міжнародної поваги.

Цементуюча сила нової большевицької, як і старої, ідеї показала ся чисто негативною і, яко така, була безплідна...

В однім з своїх „Дневників“ писав Достоевський про німця, певного, „що в нім лише оновлення людськості... А тимчасом всі дев'ятьнацять віків свого існування, Німеччина, яка те лише й знала, що протестувала, — сама свого нового слова так і не вимовила, а жила цілий час тільки самим запереченням і протестом проти свого ворога, так що дуже й дуже може статися така дивота, що коли Німеччина одержить рішучу перемогу і зруйнує те, проти чого дев'ятьнацять віків протестувала, то раптом і їй доведеться вмерти духово, зараз по своїм ворозі, бо не буде вже проти чого протестувати“ („Дневник писателя“, Собр. Сочін. т. XI, ст. 6).

Що до Німеччини — Достоевський мабуть трохи помилився, хоч не брак і тепер письменників, що причину поразки Німеччини у великій війні бачуть в браку позитивної імперіялістичної програми, в її загонистім, але непередуманім „протестанстві“. Але певне приложення малиб слова Достоевського ніде інде, як у власній країні! Зруйнувавши ханство, турецьку, шведську, польську, а почасти й австрійську імперію, та завязок великої чорноморської держави, — Москва опинилася перед порожнечою, яку їй досі не вдалося заповнити власною позитивною ідеєю, бо такої вона не мала. Так сталося, що сю порожнечу заповнила не московська ідея — позитивно мертва — а та сама західноєвропейська, проти якої Росія „протестувала“ в нечисленних війнах за „визволення“ словян, проклямаціями і бомбами Комінтерна. „Визволені“ пішли від Москви геть, коли від руїнації треба було перейти до будови. Що під тим оглядом большевізм рабськи пішов слідами царату і з тим самим остаточним успіхом, се найліпший доказ, що не про кризу режиму ішло в 1917 році, лише про кризу цілої російської великодержавности взагалі.

Але якже ж можна (кажуть мені) робити підсумки за такий короткий час? Можнаб і за короткий час: люде конвенту і лорд-протектор в дуже короткім часі дали незбиті докази незвичайної енергії і вміння устроювати держави. Але я й не говорю про „короткий час!“ Я говорю про вікову лінію еволюції російської

великодержавности, яка нехибно і безперервно загинається вділ. Від Катерини Росія фактично виступає в ролі протекторки турецьких слов'ян (анектувавши перед тим слов'ян українських і польських.) За Миколи I вона добивається від султана офіційного патента на ролю „легалного протектора його турецьких підданих.“ Уряд Миколи II присвоює собі право опікуватися австроугорськими слов'янами, а Совіти „труждаючися і обремененими“ на цілій земній кулі... Великий розмах! Але ось ми бачимо, як одну по одній з сих претенсій „по канечной неволе“ залишає Росія, переходячи етапи, що їх колись переходила Польща від Баторія до Сапеги, нашого сучасника. Паризький мир 1856 змусив Росію (в IX арт.) зректися всяких „прав мішатися у відносини Й. В. Султана з його підданими“, а в 1883 — російські протектори Болгарії, Каульбарс і Соболев, обзиваючи членів софійського „Собранія“ — свинями і сволотою, — покинули негостинну країну визволених „братушок“ знов таки „по канечной неволе.“

Портсмутський мир 1905 року змусив Росію визнати протекторат Японії над Кореєю та „особливі привілеї“ свого противника в Манджурії...

По горлицькій погромі 1915 р. покинула Росія австрійських слов'ян їх власній долі і опіці західної Європи, а в Берестейській мирі проголосила своє „desintéressement“ що до країн, положених на захід від лінії зайнятої військами двох царів, пізніше — і що до України...

Такий був шлях занепаду російської імперії. Спершу — „дезентересман“ що до турецьких слов'ян, потім — що до австрійських, нарешті — що до найближчих, ще катериненських; а рівнобіжно „дезентересман“ у найживотніших для імперії проблемах далекого сходу. Полтавська перемога, штурм Праги, Суворов, що іде „усмірять“ збунтовану Францію, а Паскевич — збунтовану Угорщину — се було колись! Тепер — Німеччина недавно в Києві, Фінляндія в сусідстві Петербурга, лотиші в Ризі, Литва в Ковні і земля, що горить під ногами Росії в Києві. Яка різниця! А за сими військовими поразками — поразки дипломатичні. Бита на війнах, була Росія бита і на міжнародних конференціях, як у Гункіяр Скелесі (1833), як у Дарданельській трактаті (1841), в Паризькій дарданельській конвенції (1856), в Лондонській протоколі (1871), в Берлінській укладі (1878), нарешті в Ризі і в Женеві... Се був правдивий Untergang Росії замість вимріяного російськими ура-патріотами Untergang'u des Abendlandes! Коли ми переглянемо всі його етапи, проти волі насунеться паралель з західною сусідкою Росією...

Ні, я не говорю за „короткий час“! Я говорю за довгий, в останні часи прискорений, процес заникну життєвої сили російської імперії (або російської нації), який, припе-

чатаний досвідом революції, дає нам право говорити не про кризу тої чи іншої системи, чи аристократії, а про кризу, про занепад російської імперської ідеї. З цієї точки погляду набирають нового освітлення розпачливі зусилля Москви розплутати світову революцію і звести інші країни на рівень теперішньої Росії. Колиб се сталося, національна гордість російська булаб потішена: мовляв, світовий соціальний катаклізм, так мусіло скрізь статися... Але коли в сю пропасть руїни впала лише Росія, то вже нема мови про катаклізм універсального характеру. є лише — упадок великої імперії.

Розглядувана з такої точки погляду, в історичній перспективі, російська революція була не революцією на французький чи англійський спосіб; не переворотом, що осяяв новим блеском стару великодержавну ідею, — лише бунтом стомленого народу проти фантастичних для нього імперіалістичних плянів своєї „еліти“, до яких не доросли ні він, ані вона: ні нація, ні царат, ні большевізм. Тягар імперської ідеї перевисшив душевний гарт московської нації (хоч може й не потенціальної ресурси країни) і вона заломилася під ним і під натиском неросійських народів, які не хотіли вже нічого чути про „єдиную і неделімую“ в якій би то не було формі.

Коли ми схочемо шукати аналогії, то знайдемо її хіба в молодотурецькій революції 1908 року. Російські „молодотурки“ так само, як і отоманські, були патріотами імперії; так само, як і тамті, затрівожені наглядним розкладом пануючої кліки, що грозив розкладом самій імперії, — рішилися вони на „кесаревий розріз“ для ратунку „всевисочайшої Росії“. Але народові, якого сили зужилися, мало вже на сій Росії залежало, йому залежало на спокою. А та ідея, якою хотіли запалити в нім нові володарі іскру ентузіазму для великої Росії, — показалася так само безплідною, як і отоманська. Сею ідеєю не можна було — як факти показали — ні злутувати імперію всередині ні надати їй свіжої розгонової сили навні, ні здушити відосередкові змагання її народів.

Скасування монархії не було в Росії обявом національного злету (як у Франції), лише (як у Туреччині) — абдикацією з її славного минулого. Перенесення столиці Росії до Москви, як і аналогічне перенесення столиці Туреччини до Анґори, було автентичним підтвердженням цієї абдикації, відворотом державної ідеї в етнографічні межі...

Патос революції не в силі був ані викресати в масах нового вогню, ані пхнути їх до самочинного руху, ані дати нової позитивної ідеї, щоб відмолодила імперію „Ліберальні“ ідеї, якими хотіли ратувати російську імперію, — де інде були чинником зміцнення держави, але не в ріжнородних імперіях. Тут вони показалися чинником роз-

кладовим. Так було в Туреччині, так було в Австрії, так було і в Росії. Большевицька Росія інстинктивно відчувала се і тому виступила проти Керенщини і зараз завернула до старого деспотизму під новою формою. Але при збільшеній свідомості народів імперії ся метода показала ся так само нікчемною, як і ліберальна. „Вогняна сорочка“ ентузіазму, про яку пише в своїм романі Галіда Едіб, в яку хотіли вбрати Росію большевики, показала ся сорочкою божевільного. Лишилася давня магія грандіоза, але — не давня сила! Звідси божевільні скоки вбраної в сю сорочку нової Росії, що в остаточнім рахунку шкодять лише їй самій...

З довершенням своєї негативної задачі, з роспадом татарської, турецької, шведської і габсбурської імперії, з упадком Ягельонської Польщі, — Росія, як світова держава націй, як союз народів, втратила рацію існування. Турецької й татарської небезпеки для східної Європи не існує. Щож до німецького *Drang nach Osten*, то сила сього фантому по знищенню Австрії значно ослабла. Отже, Росія не може тепер покликатися навіть на *ultima ratio*, якою досі тримала вкупі свої народи. З другої сторони — як останні випадки показали — вона просто не в стані боронити сі народи на випадок небезпеки з зовні, ні здобути для них теплого моря, ні соборности. Деж тоді рація існування імперії?

Революція 1917 року була роспачливою спробою нової правлячої верстви вратувати імперію, дати їй новий ідеологічний підклад і — спробою народу звільнитися від тягару, накладеного на нього імперіялістичною амбіцією. Те, що з сеї революції вийшло, — є середньою пропорціональною з тих протилежних напрямків, свідчить про наявний упадок великодержавної ідеї Росії.

Повільний зріст відосередкових змагань, навіть в окрайній в 1918 році Росії і різке заламання її експанзивної сили — ось наслідки сеї революції, ось підсумки, які можемо зробити в сеї десятилітній ювілей революції. Що царат упав, — з сього маємо лише тішитися. Але ще більше — з моральної і матеріальної імпотенції російської революції, яка хотіла збудувати на нових підставах стару тюрму народів! „Всевисочайшая Росія“ перестала існувати на наших очах, а зробити все, щоби вона перестала існувати, обмежившись до своїх етнографічних меж, — є чергове завдання української політики. Не гальванізація трупу, не „союзи“ і „федерації“ з пасожитом, лише повна сепарація від нього як перед війною, так і тепер є гаслом революційного українського націоналізму. Ворожій нам російській революції — мусимо протиставити власну!

Наш „сусід“, про якого я говорив на початку, виходить з революції знесиленим і моральним банкрутом. Одиноке пи-

тання, що в російській революції нас може інтересувати. Говорячи про сього сусіда, писав Фіхте: „Не вистарчає оборона власної твоєї території, ти не смієш спускати очей з того всього, що може мати вплив на твоє становище, ти не повинен терпіти, щоб хтось в сім обсягу твого впливу щось змінив на твою некористь, і не упускати ані моменту, коли ти зможеш щось в тім змінити на твою користь, бо будь певний, що інший робитиме те саме, як тільки зможе, а коли ти занедбаєш се, то певно лишишся позаду його. Хто не росте, той, коли інші ростуть, маліє“.

Ось — мудра максіма політична, яка наказує нам не лише боронитися перед нападом, але й змагати до стало-го ослаблення тої ворожої сили, з чиеї сторони ми можемо сього нападу ждати. Ся максіма має величезне значіння в нашім відношенню до Росії. Погляньте на мапу етнографічної України — яка се страшна „ковбаса“! Від Ужгороду по Кубань, а на північ лише по Чернігів від Чорного моря. Ніщо в порівнянні з сею є чеська — теж не дуже зручна — „ковбаса“. Історія вчить нас, що країни з такою конфігурацією тільки тоді могли встоятися, коли та величезна брила, що натискала на їх центр, готова перервати його, — була знищена або на завше ослаблена. Інакше — мов ножицями обтиналися кінчини „ковбаси“, наступала ампутація нації, часом смертельна. Погляньте на Німеччину. Сильна Франція і сильна Польща відкрояли від неї Голляндію, Східну Прусію і Балтик. І тільки тоді коли німецькі армії стояли під Парижем або під Варшавою — могли німці господарювати над Атлантиком і бути певні посідання Східної Прусії і Балтику. Звідси й політика Фридриха Великого і його попередників супроти Польщі. Звідси-ж певні пляни що до Східної Прусії, що повстали зараз по відбудові Польщі. Так само Італія... Сильна Франція і сильна Австрія відкрояли скрайні часті її континентальної „ковбаси“ — Ніццу і Савою, Триєст, Дальмацію і Трентіно. І тільки з упадком Австрії змогла Італія прилучити наново частину утраченої території. Подібна непевність нашої території грозить і Україні, як довго не буде тревало ослаблена (в данім випадку) Росія і як довго ми не вступимо в тісніші зносини з Білою Русю. Оборонитися від Москви — частина нашої програми, ціла програма — се знищення її великодержавности, се її стале ослаблення...

Запитають, деж ми маємо силу на се? Чи ж ми самі не лежимо розпластані, положені на обидві лопатки? Так, ми тимчасом поконані, але коли минулі події свідчать про нашу недосвідченість, наївність, хаотичність, то в кождім разі не про те, що ми обсервуємо в наших противників — не про звуження розмаху національної енергії, ні про її упадок. Бо видовище української революції було щось таке грандіозне

вона зачеркнула такий широчезний простір, виявила таку стихійну і несподівану силу, так перелякала противників, дала свідоцтво такої життєвої сили нації, що ставляти сумні ворожби нам не час. Ми є поконані, але колізія між нашою і чужою ідеєю існує об'єктивно й далі, і стає чим раз гострішою — суб'єктивно. В тім є запорука нашого майбутнього.

А зрештою... Скептики забувають одно. Нехай, вони чуються прекрасно за еспанськими гардінами, за ґратами, в підсусідках, під несвоїм дахом, але ми живемо в часи землетрусів не лиш у природі, а й в політиці. Скорше, чи пізніше, як по упадку турецької імперії всім сім Геджам, Іракам — нам таки доведеться по розвалі Росії будувати щось своє, хочемо ми того, чи ні, будемо ми до того підготовані чи не будемо. І страшна буде хвиля, коли ми, безжурні й необачні, прокинемося тоді, шукаючи чужої помочі, якої не буде...

Лише для того, щоби бути готовими до сього дня, треба відігнати від себе тих, що сіють зневіру, що втомлені, що прагнуть спокою, всіх фальшивих пророків. Великий Фльорентинець, що ми тепер обходимо 400 літ з дня його смерті, сказав, що всі пророки узброєні завше допинали свого, тіж, що були голіруч — кінчили дуже кепсько... Не хочу тут говорити про зброю (не моя се компетенція). Хочу лиш пригадати про другу, м о р а л ь н у з б р о ю. А вона ще важніша від фізичної. Бо нарід лише тоді поконаний на правду, коли признає себе за такого. Спершу ми нападали, потім старалися, не нападаючи, лише скинути з себе вину, а на прикінці знайшлися серед нас такі, що скорилися присуду переможця мов присуду історії і признали свою „вину“ і „помилки“... Проти сеї ганґрени треба боротися, проти пацифікації умів, проти моральної демобілізації. Бо все пропало, коли понизимося до того... Недавно 80 літній президент поконаної Німеччини в обличю цілого світу, урочисто й сміло скинув з свого народу обвинувачення в розплутанню світового пожару. Німеччина — на його думку — не була винна, вона лиш боронила своїх добрих прав, які не знають задавнення і яких вона не зрікається. На сю відвагу повинні здобутися і ми, бо за сильно вже виють шакали, що каються в „помилках“, на які горда може бути кожна нація...

В десятилітні роковини російської революції ревітимуть фанфари на Кремлю і в Києві, зганьбленим пам'ятниками російським царям і Ленінові. Але сі фанфари не здурять нас! З проаналізованих тут фактів бачимо ясно, що сі фанфари — се галас, аби заглушити власний страх режиму, що не має завтра. Рік перед війною династія Романових обходила свій урочистий 300-літній ювілей. Чотирі роки потім члени дому Романових виступали вже кіновими артистами в Америці,

колегами Полі Негрі і Чарлі Чапліна. І головний удар, від якого впав царат, задала йому Україна, — Волинський полк царської гвардії. Не хочу бавитися в ворожбита, але вірю, що український націоналізм здобуде в собі сили, щоби задати червоному царатові — ще страшніший удар.

Д. Донцов.

Вікно.

Загін гучної слави отамана Сокола закінчував свою останню працю.

Червоні оточили ватагу одчайдушних повстанців, що так щасливо раз-по-раз вивязувались з найскрутніших обставин й були рішучо невловимі. Алеж численний ворог, виведений з рівноваги дивовижною сміливістю маленької купки „бандитів“, вирішив знищити їх за всяку ціну й пішов на Сокола великою збройною силою. І на цей раз Сокол зі своїми „соколятами“ вскочив у пастку, як миша. Правда, призвела до того не ворогова хитрість, бо Сокол напевне знав і його велику силу й розполіг залоги. Алеж така вже наша вдача, що не маємо ми здібности на обрахунки. Тому незмінний успіх, що ходив за Соколом у всіх попередніх його наскоках, спянив самого отамана, і його невелику ватагу.

— Бували і не в такій каші, то не посоромимо й тепер отаманової слави! — одноголосно ухвалили на раді „соколята“ й пішли в божевільний напад просто в чоло ворогові. Пішли — помилились: було вищим за людські зусилля прорвати вогненне коло.

Ще на початку, з раннього вечора, як тільки посутенів осінній день, щастя не цуралось „соколят“, бо ворог не міг припустити, щоб миша сама кинулась на kota. В тім і полягав тактичний маневр повстанців. Ворог здригнувся й дорого заплатив за своє здивовання. Але вже через годину становище змінилось.

Тепер „соколята“ ясно побачили скривлену посмішку смерти, та вже не було як тікати. Колиж зненацька вимахнув у повітрі руками і сам Сокол, а потім важко гупнуло його тіло на мокру стерню, — остання надія зникла.

— Брати!... Не давайте в руки живцем, бо — все одно — живими не випустять. Вмірайте відразу, без зайвих мук! — з червоною піною на устах дав отаман свій останній наказ і випустив дух.

Козаки перехрестились і кинулись на кулемети, що клацали своїми сталевими зубами вже з трьох боків. На четвертому — була річка, на тім березі якої блиснули багнети в світлі прожектора...

Гарний, мов намальований, юнак — Гнат Добривечір на мить оглянувся на сніп світла, що саме вирвався з прожектора. Немов той промінь одчинив у його голові вікно й освітив у пам'яті інший образ. Гнат побачив підзимок вдома, там, у рідному селі. Довга ніч втомлюється стерегти до ранку зелені озимини та золотий лист дерев, що під ранок місяць посипає срібним порохом свого білого сяйва. Ось блиснуло сонце, враз вимило місяшне бліде сяйво, почистило на ланах та пригорках довгі зелені килими, постелені поміж фіолетовими скибами зораної землі, на якій тремтить блакитне мережево, що спадає тінню з мосяжових та золотих листочків напівоголених дерев.

Промінь прожектора мазнув юнака по пересохлих губах, немов глузуючи промовив:

— А от вже ти ніколи не побачиш сонця!...

— Андрію!... Петре... — тихо гукнув Гнат, — полізьмо ліворуч борозною до кулеметів... може якось... — і впав на землю.

— Про мене! — відповів Андрій, — ще хоч одного харциза задавимо.

— Авжеж! — і собі притакнув Петро, — і разом з Андрієм впав біля Гната.

— Волочучи в зубах обрізи, всі троє швидко поповзли на чотирьох борозною. Прожектор вишукував іншу групу, що рвалась у протилежний бік.

— Мерщій, в п'ятому бігцем! — взяв на себе провід Гнат.

Юнаки звелись на ноги й, пригнувшись до землі, побігли вперед по бурянищах. За кілька кроків до кулемета, що торохтів, стоячи на купині, всі знову впали на ріллю. Біля кулемета було також троє червоних.

— Не стріляй! — прошепотів Гнат. — Знімай руками.

Вони ще трохи проповзли повз кулемет, затримуючись, коли він на хвильку замовкав, і тоді раптом повернули назад. Бігцем підскочили до кулеметчиків: один тільки ойкнув під ударом рушниці, а два захарчали, уткнуті обличчями в мокру ріллю. Тимчасом Андрій вже цокотів з кулемета по сусідніх кулеметчиках розставлених в ланцюг. Потім швидко обернув самостріл до річки й полив залізним дощем гурток ворогів, що скупчились біля прожектора. В Андрія була досвідчена рука: сусідні кулемети замовкли, прожектор згас. За мить з протилежного боку смертельного кола озвалось „Слава“: це колоди ворога ті повстанці, що саме тепер його доскочили.

Гнат залився безжурним сміхом:

— „Мавра зробила своє діло, Мавра може піти“! — весело гукнув він. — Так, тікаймо!... Вперед, братця, що сили, поки маємо „вікно“!...

Бігли зигзагами, аж поки доскочили до чагарників. Одсапались. Прислухались. Постріли майже стихли, але прожектор

вже знову скородив поля білим гартом. Близько них, чавкаючи копитами, пролетіло двоє верхівців. Кортіло — „зняти“, але пустили. Ще раз пристояли на узліссі: тільки поодинокі стріли.

— Упокой, Боже, померлих!...

Зняли шапки, перехрестились і подались далі лісом.

Прошли з десяток верстов. Холодало. Земля тужавіла, а мокрі чоботи прилипали до ріллі, мов намащені густим клеєм. Голодне тіло дубіло, вкриваючись ожеледдю. З нього виходила остання сила.

— Таки спробуймо до школи — умовляв Петро. — Кажуж вам: і переспимо, і наїмося.

— Та вже — згода, — відповів Андрій. — Все одно й в лісі смерть неминуча: тільки сядемо—замерзнемо. А тиж знаєш схованку?

— Ще б пак! Яж сам її й пакував, а перед тижнем робив повірку з отаманом. Навряд, щоб за ці дні хтось її обчистив, бо школаж пустка, без рогу й без верху.

Обережно оглянули руїни: ніде не було жадного сліду якоїсь живої істоти, тільки в єдиній цілій хатині під купою соломи лежав давній труп, що отруював повітря. Гнат виволік його в сіни, а Петро з Андрієм подались до схованки. В колодязі витягли брус із цямрини, набрали сала, цибулі, сухарів, зарівняли грузом сліди й пішли до хати. Вікно було затулене соломою та—мабуть учителевим—матрацом. Багато соломи було й на підлозі. Біля плити лежали тріски.

— Затопитиб! І сірнички маю!

— А ось і чайничок! От би гарячого чаю!

— Покинь, — озвався Гнат. — По диму впіймають, хай їй чорт тій кацарській юшці!

Алеж товариші, що враз побадьоріщали, підкріпившись салом, не здавались. Щільніше позатулювали соломою вікна й вирішили спробувати нагріти воду на трісках просто на плиті, бож „дим піде горою по коритарах та на горище й здалеку видаватиметься лише імлою“. Знали, що дурять самих себе, алеж така велика була спокуса!...

Теплою сивою шапкою затягло стелю, за якийсь час почала й шкварчати вода. Козаки лежали на долівці у м'якій соломі, відчуваючи з приємністю, як тепліща в хатині. А коли випили гарячого окропу, так розморило, що вирішили тут і спати.

— Зачинимо двері, все одно — вже жар вигасає! — сказав хтось.

Зачинили і враз послули.

Гнат, що був наймолодчий, а тому й найшвидче набірвався сили, прокинувся за годину. Він ледве підвів голову, й ніяк не міг збагнути, де він. А, мов оливом налита, голова сама падала на солому. Тяжко відсапуючи, нарешті, отямився

й збagnув, що в голові йому стугонить від чаду, бо на плиті ще й досі тліла одна суковатка.

— Хлопці! Чи ви ще там живі? —

Ледве добудився, але вони обидва безвільно падали на соломку.

Гнат скилів:

— Та чиж на те ми втікали від куль, щоб поздохати тут від чаду? — й почав тягти за ноги товаришів.

— Покинь! — глухо відповів Андрій. — Відчини вікно, тай край.

Гнат, заточуючись, почав шукати вікна. Алеж у хатині було темно, як у труні. Помацав по стінах: нема вікна, нема дверей, немов усю хатину виложено зсередини соломою. Наткнувся на стіл, на лаву, на плиту, на розламаний стілець і нарешті, намацав скло. Спробував відчинити — вікно не піддавалось.

— Та допоможіть, братця, не відчиню сам! — попросив по дитячому.

— Оце напасть, буркнув Андрій, — то видуши шибу! —

Юнак притис шибу ліктем: шкло бринькнуло й полетіло скалками додолу. Потім так само придушив другу, відступив на крок і витягся на соломі. Йому видалося, що з вікна потягло холодним повітрям. Тоді навернув соломи на ноги й враз заснув.

Попрокидались аж за світла. Крізь заткнуті соломою вікна пробивались золотисті промінчики вранішнього сонця. Відтулили їх — всі шиби були цілі, хоча на соломі блищали шкляні скалки, що видушив Гнат з дверцят шкільної, колись бібліотечної, шафи.

Алеж юнаки не вчаділи: видимо чад вийшов крізь нещільно причинені двері. Молоді тіла відпочили, сила вернула до них, а з нею — бадьорість і надія. І коли козаки йшли далі лісами до рідних сел, Гнат глибокодумно промовив:

— Цього випадку не забуду й до смерті, бож, панове-браття, хоча для життя й треба свіжого повітря, алеж часами вистарчає й самої віри, що те повітря є, чи... навіть тільки буде!...

В. Диканський.

З днів Sturm und Drang'-у.

I. Показуються Івани—близнята.

З тужливих зітхань у нечисленних сільських хатах, з важких подихів змучених грудей перед пекельними печами, з хрипів тих, що роками гнили в мокрих шанцях, з останніх зітхань поляглих на смертних полях згустилися трупні тумани, важко залягли в грудях мільонів людей і створили чорну тучу. Туча повисла над краєм велетенською марою — розпукою Загремів революційний рік лютим - березолем, гуркотів весну й літо, вибухнув блискавицею - жовтнем...

Підіймалося грізне сіре море на західніх кордонах, гнівно жбурляло закаламучені хвилі на рідні простори. Потекли брудні струмочки, а далі кинулися шаленим потоком. Туча тріснула. Закрутилося життя скаженим вихрем. Виверталися з корінням трухляві ростили попереднього життя, а разом гинули й здорові, життєздатні. В хаосі завірюхи революційного року вийшли на світ українські близнята-Івани, про яких колись віщував Кобзарь.

Гукнув сивий Київ, злетілись орлята, загомоніли зїзди, забалакала Центральна Рада. Красний дзвін прогудів з київських височин: Перший Універсал.

За один день перефарбувався в червоне Катеринослав. В білому губернаторському будинку засіли люде з заводів, з немитими й неголеними обличчями, чорними мозолястими руками, гострим, похмурим поглядом, нервовими рухами та хриплими голосами, — люде переважно з далекого північного краю. Відразу приспособилися до ролі власти; голова їх Орлов навіть „прогонні“ й „суточні“ отримував в губернаторських нормах, коли їздив до Петрограду в службових справах. В місті народилася купа організацій, союзів, громад, обєднань. Урядовці державних інституцій збиралися в різних помешканнях, щоб до пізньої ночі слухати промови на теми „моменту“ та „інтересів“. На катедри виступали сивоволосі промовці і насамперед запевняли своїх слухачів в особистих своїх революційних заслугах: той стільки пробув на засланні, а той стільки в тюрмі. Молоді не дуже цікавилися заслугами старих, стиха кепкували, а в голос викрикували: „Къ порядку!..“ Кур'єри судових, а за ними й інших державних установ організувалися в професійну ґрупу, щоб посилати свого представника в раду робітничих депутатів та в інші колеґіальні революційні установи. Організувалися прикажчики, організувалися кравці — окремо група жидівських кравців. Якась професійна організація „явочным порядком“ зайняла один із будинків міської управи і вперто відмовлялася віддати його управи...

На провесні соняшною дниною по талому снігу Катерининським проспектом сунуться вгору на Соборну площу людські лави. Поверх них мають десятки червоних прапорів з гаслами лютого гніву, виразу своєї сили й грізьбою помсти; позаду шелестять нечисленні золотоблакітні корогви, ваблючи лагідними барвами та гаслами світлої правди; слідком за ними пишна червона корогва з білим орлом, а з уст людей, що її оточують, чути речі ласкаві до попередніх: „Се земля ваша, ми на ній кольоністи, най згинуть старі непорозуміння, разом борімося за світлу будучину“... Ще гарніша корогва – величезна, з важкої дорогої матерії, білосиня, з блискучою зорею на синьому полі: від неї віє подих таємничих глибин віків, дивна святість і світова загадка. Глухо відбиваються кроки тисячі ніг по заболоченому бруку. Болото попримлило до підшов, робить важкою ходу, але шерехи йдуть рівно, солдатським маршем.

Гомонить спереду тисячеголосне побідне, бадьоре:

„Отр’їшимся от старого міра“...

Його змінє сумне:

„Мы жертвою пали“...

Посередині:

„Ще не вмерла Україна“...

Слідом:

„Як умру, то поховайте“...

Одні голоси вриваються в другі, сплітаються...

Слав-а-а!...

Ура-а-а!

„Jeszcze Polska nie zginęła“ ..

Голови не покриті. Ще не опритомніли. Ще шанують одно одного. Свято і святощі ще спільні...

Лави розміщуються на площі пляново. Розставлені високі помости або й прості столи. Навколо трибун густі маси народу. На трибуни швидкою ходою підіймаються промовці. З під червоних прапорів промовляють робітники або люде в солдатських шинелях, переважно московською мовою, але часом і українською. Трибуни під золотоблакітними прапорами згромаджують навколо себе не менші, а може й численніші юрби, ніж трибуни під червоними прапорами. На всю площу лунає дужий голос невтомного й невичерпаного В. О. Біднова про новий час, про вільне життя для українського народу. На другому помості А. С. Сінявський нагадує катеринославцям про стародавніх січовиків: „Нехай їхній дух рівности, братерства запанує однині.. Єднаймося, братаймося, ворогові не даймося“. В іншому місці вигукує біловолосий українець-адвокат Благонадежний...

Отруйна туча в грудях людських не розвіювалася, а що далі росла й гущішала, гнів та помста палали в них, революційний запал випирав із грудей і не задовольнявся

тими шматками, якими змагалося годувати його Тимчасове Правительство. На якийсь час забрали увагу частини міського громадянства солоденько-патріотичний „Заємъ Свободы“ та вибори в Миську Думу на підставі нового закону, — але схвилювана стихія не слабшала, сила її руху забирала все глибше та глибше. Суспільні низи випручували груди й розпростували кости. „Совѣт рабочих депутатов“ піддержував сталі зносини зі столицею й керувався її директивами, не завжди згідними з волею Тимчасового Правительства. Незабаром на парканах появилися славетні „долой буржуев“ та „грабъ награбленное“. В мітінгових промовах твердішала запеклість, лютішало слово. З початком літа місто кишіло дезертирами. Умовий напрям дезертирів виказувався підслуханою в вагоні моїм знайомим Ганнібаловою клятвобою якогось із них: „Усіх, усіх буржуїв до коріння переріжемо, як повернемося: панів, купців, чиновників, усіх банкирів, фабрикантів — й на насіння не залишимо: остануться в цілій Росії тільки селяне та робітники!“ Окопні муки та агітаційна мудрість залишили невитравні сліди...

В Катеринославі міський сад, бульвари, трамваї були усяні, як комашнею, сірими шинелями наопашки. В той час, з наказу міністра юстиції, на radoсах революційної перемоги, повипускалося кримінальне населення тюрем. В безлюдних місцях небезпечно було опинитись. Мого співробітника, що незадовго перед тим виступив із війська, спинили на березі Дніпра двоє солдатів. Вимагали, по доброму віддати їм плащ. „Братцы! да я же такой самый солдат, как и вы: вот и документы мои... как же вы хотите у своего товарища отнимать?.. в одно время и в окопах страдали“... Окопи урятували плащ, але дещо таки мусів віддати „братцам“. На бульварах з ранку до пізньої ночі тинялися розхристані солдатські постаті в парі з дамами серця, завзято лузали насіння, засмічуючи лушпинням увесь бульвар, від нема чого робити зачіпали жартами та глузуванням публику, яка спішила їх оминати. Панували на трамваях, якими їздили з кінця в кінець — так собі, для розривки, — розуміється, дурно. Трамваї служили почасти політичними клюбами. Якось їду в трамваї й чую розмову між солдатами—московцями та нашими селянами. „Вот будем землю дѣлить: тут и останемся“. Втручаюсь в розмову. „Звідки?“ — Из Орловской губ. „Так яку-ж ви у нас збираетесь землю ділити? нарочито говорю по-українськи: вертайтесь до своєї Орловської губ. та й діліться там своєю землею“... „Вишь, какой умник нашелся! Нешто земля не общая, не всѣм трудящимся принадлежит? У вас тут земля черная, жирная — так вы забрали себѣ, а нам плохую уступаете? Нѣт, брат, не на дураков напал: дѣлить — так правильно дѣлить, вы часть возьмете плохой, мы часть у вас заберем хорошей: вот это

будет по-справедливости... А ежели что — и силой отберем... Да ты-то чего ввязался?" раптом накинувся на мене: „спрашивают тебя?... видать, что буржуй — ни черта не получишь!“... Дядьки мовчали...

Революційно хазяїнували. Поблизу Горного Інституту стояв монумент Катерини II якогось доброго майстра. Довелося бути в Інституті, бачу — простяглася царственна постань на землі, в болоті, коло неї стоять солдати, лузають насіння, а один старанно товче закаблуком по бронзовій пиці, щоб одбити носа. Дещо в монументі вже зламано. „Нащо псуєте художню пам'ятку?“ кажу: „краще-б оддали до музею Поля“... „Эту с—ву!“ розсердився солдат: „так это-ж всесвѣтняя б—дь!... к чорту ее, чтоб и слѣду от нея не осталось!..“.

Цвіли й відцвіли акації Катерининського проспекту; в міському саду кожного вечора мітінгували по всіх кутках, де тільки знаходилась естрада. Хто тільки не виступав з промовами! Чого не говорилося! І завжди оточували слухачі. Пильно, з напруженою увагою хапали з уст кожне слово. Виявляли спочутливим гаміром вдоволення тими промовцями, що догодили революційному настрою, обурювалися на тих, котрі ставилися лояльно до Тимчасового Правительства (були й такі! я сам чув якогось в студентському картузі). Промовці дуже часто виступали передягнені, як це й весною робилося на площі. Вбиралися в солдатські шинелі, перебиралися за робітників, зверталися й до студентського картуза — тільки ці успіху не мали. А то й у своєму власному виступали. Одного такого слухаю. На вигляд — прикажчик дрібної крамниці, жид з дуже нещасливим акцентом. Щось про міністрів розводить і особливо нападає на Мілюкова. „Гаспадин Миліюков гаворит — а я ему не не вѣгю... и пусть себѣ гаспадин Миліюков что хочет дѣлает, а я ему все-таки не павѣгю, потому что г-н Миліюков“...

— Та не Миліюков, а Миліюков! викрикую я, не витерпівши белькотання невдалого промовця.

— А ты малчи, с-с., а то морду пабью! з натовпу несеться густий московський бас: в мій бік над головами судів трясє пудовим кулачищем бородатий дядінька.

Українці скликали мітінг в міському театрі. Народу набилось повно. В партері більшости довелось стояти—вздвож стінок, біля вхідних дверей та в проходах між стільцями. Партерна публіка — сіра, демократична обличчям і вбранням. На чоловіках потерті піджаки, пропітнілі коміри сорочок, на жіночих головах чи шиях хусточки. Трохи вільніше було в льожах, де сиділи люде з панськими обличчями, переважно сивоволосі, напів-лісі, з золотими ланцюжками на череві — учителі середніх шкіл, урядовці, лікарі, працівники земських установ, їх пані й панни. Нагорі гуділа мо-

лодь, що спочутливими репліками підбадьорювала промовців, підвищувала настрої зібрання, штовхала нерухливі думки й витворювала суспільну опінію. Перед кону гарно драпірували національні прапори. Один по одному виступали промовці, обмірковували нові на той час питання, давали пояснення, пристосовуючи й мову й теми до рівня розуміння більшості зібраних... „Гляньте! вигукував один, вказуючи на прапор: це — наші національні барви. З такими жовто-блакитними прапорами ходили в походи наші давні козаки. Що означають ті барви? — Жовта... та цеж наші безкраї золоті лани пшениці, наша слава на весь світ, наше багаттво!.. А блакитна... в голосі промовця затремтіли сльози... та щож інше, як не наше благословенне українське небо!“.. Захват промовця переймається й відповідно оцінюється слухачами. Виголошували й з лъож промови пани з ланцюжками. На естраду промовці виступали згідно зі складеною наперед програмою. На жаль, серед промовців — не знаю, програмових чи позапрограмових — не обійшлося без фіґляра. Виходить з якимись вивертами та викрутасами молоденький фертик, з чорненькими вусиками, з прилизаним і ідеально проділеним волоссям, з твердою, як бляха, сніжно-білою манішкою на всі груди й височенним аж по вуха комірчиком, в елегантній жакетці й блискучих лякерках — і звертається до слухачів: „Чи ви, шановні панове, знаєте українських с.-д.? Вам ся, може, здає, що позаяк то є робітничка партія, то її репрезентанти евентуально доконче мусять бути люде в робітницьких блюзах. А прецінь то не є так! Мимо того прошу панів, позаяк ви чуєте від соціялістів на катеринославських заводах лише московську бесіду, — гадаєте, консеквентно, що с.-д. — всі є росіяне, або німці, або латиші. Але, мої панове, засвідчую вам, що є й українська с.-д. партія, що її члени вбираються в європейське горожанське вбрання, а говорять своєю мовою - українською. Ось прошу панів, подивіться на мене — промовець почав вертїтися, показувати себе з обох боків: це перед вами український с.-д.!“ Палець промовця тикав у тверду манішку, над якою горїла червона краватка-метелик. „Я є український с.-д.!.. Дивіться, ось які українські с.-демократи!“ Крутився, танцював по естраді, сипав слова без змігу про одно і те саме та ще вживав безліч незвиклих в нашій частині України слів... Ніяково було, що отакий недотепа йменував себе членом поважної партії. Мабуть, в Галичині, звідки, видимо, походив, не осмілився-б виступати прилюдно... Та якось дальший шерег промовців затїнив неприємний присмак від лялькового с.-д. Можна було помітити, що народ розходився з мітінгу розворушений і морально піднесений.

Протягом революційного року Українці-інтеліґенти брали живу участь в усіх проявах громадського життя в Катери-

нославів, хоч далеко численніша жидівська та російська частина інтелігенції ставилась до них отверто неприязно. В комісії для перегляду архиву Катеринославського жандармського управління працювали А. С. Сіявський (здається, яко голова комісії), і В. О. Біднов; при виборах до міського управління на підставі нового, ухваленого Тимчасовим Правительством закону (пропорціональна система), брали участь всі українські партії. Розносили свої зареєстровані списки кандидатів у тих частинах міста, де намічалися контингенти прихильників, агітували, улаштовували передвиборні зібрання, на яких кандидати виступали з промовами, вступали до виборчих комісій, щоб або самим орудувати порядком виборів, або стежити за закономірністю такого порядку там, де орудували інші. Наслідком активності українських партій було те, що в Думу попали представники всіх трьох партій: с.-д., с.-р. і с.-ф. (ця остання порозумілася з непартійними і разом із ними виступала під назвою демократичного бльоку). Правда, мізерна була кількість наших представників (с.-д.-7, с.-р.-1, дем. бл.-3): їх давила кількість жидів і росіян.

При виборах в Думу укр. партії йшли нарізно. Але в різних інших гуртуваннях та організаціях збиралися, обмірковували справи, порозумівалися люде різних політичних переконань. З найактивніших діячів та найвидатніших промовців, окрім згадуваних вище, пригадуються мені: інж. І. М. Труба, людина ясної думки і сильного, влучного слова; урядовець п.-тел. окр. Штефан, що пізніше керував у Києві п.-т. міністерством; талановитий учитель Є. С. Вировий, робітник Дубовий, письменник Кащенко, лікар Павловський, урядовець контр.-пал. Лукіянів — імен багатьох інших не можу пригадати...

Впливову, як що не першу ролю, взяли українці на земських зборах. Довголітні великоземельні господарі земства — змосковщені Родзянки, Гладкі та ин. — мусіли уступитися перед свіжими національно-свідомими силами, з І. П. Мазепою та І. М. Трубою на чолі. На Зелені Свята відбувся губерніяльний земський зїзд — перший український. Було скликано на протязі року кілька селянських зїздів. Мені довелося відвідувати тільки другий губерніяльний зїзд, що його урядили українські діячі в початку осені. Збори відбувалися в помешканні Комерційного Зібрання. За голову зїзду обрано В. О. Біднова. Багато цікавого та втішного для мене — задубілого городянина — сказало тут українське село. Керовникам та впорядчикам зїзду належить колись докладно освітлити це виявлення села. Я можу тільки відживити деякі характеристичні штрихи картини, оскільки вони відтиснулися в моїй пам'яті.

Без різниці пола, віку та стану — як кажуть — сиділи люде в великій залі... Помітно було поділ хіба тільки по міс-

цевостях. Були свитки, городянський одяг, солдатські блюзи. Чергою, відповідно записам, виходили на поміст промовці зі своїх місць у залі і говорили про свої потреби, про свої права... Звідки ця спокійна, рівна, тверда й змістовна мова? Хіба це не ті самі колишні „раби німі“, не їхні діти — і хіба це колись таке давне? — якихсь неповних 60 літ назад!.. О, як би возвеселилося серце раба-поета, колиб почув! Вмить, як упали кайдани, зникла німота — так, як колись і у самого великого поета. Основним питанням на зїзді було те, що за трьох останніх царів служило вісью, кругом якої крутилася доля старої Росії: земельне. Селянин, що кілька разів перед цим був делегований від своєї округи на столичні зїзди та до різних комітетів, не згірш члена англійської палати викладав про те, що бачив і чув. Говорили солдати. Виступали й середні земельні власники, проводячи таку думку, що власницька земля мусить перейти до селян — але за викуп. Над цим питанням чимало пролунало дебатів, іноді й гарячих, таких гарячих, що у голови зїзду під кінець денних дебатів — а цей кінець приходив опівночі — уривався голос. Кілька днів відбувався зїзд. Коли я йшов додому по скінченню й замкненню зїзду — була 3 год. ночі — в парі зо мною йшов незнайомий селянин, у віці літ за 40, худорлявий, рухливий, — дрібний, як підчас розмови мені вияснилось, земельний власник. Він не міг простигнути після дебатів і всею істотою ще переживав те, що перед цим хвилювало його. „А ви, пане, як думаєте: за викуп чи без викупу мусить перейти панська земля до селян?.. чи ви, може, й самі маєте землю?“ похватився він. І ми всю дорогу до могого помешкання — на другому кінці міста — (йому треба було вже давно звернути в інший бік, але він мав потребу виговоритись і проважав мене) говорили на тему про викуп, не вважаючи на те, що я ніколи в життю й пів-пяді землі не мав, а в питання, яке до живого захоплювало мого попутчика, не мав нагоди заглибитися. Попутчик обстоював перехід землі без викупу.

Тоїж осени „Українська Учительська Спілка“ заклала першу Катеринославську українську гімназію (в повній вірі, що за першою незабаром повстануть дальші). Крім того порішили відкрити Народній університет — думка, яку гаряче проводив В. Біднов. Пристав і я до учительської роботи, до якої колись не дозволили мені стати „незалежні обставини“ старого порядку. Без матеріяльних засобів, без жадного шкільного приладдя, без підручників, при різних перешкодах з боку зверхнього шкільного начальства, непевні й що до контингенту учнів тої чи іншої кляси, ми всеж бадьоро взялися до праці. Охочих дурно працювати знайшлося на повний учительський склад для всіх 4-х кляс, якими починали гімназію. Постановили платити тільки тим, хто весь свій час

віддавав гімназії і тим втратив можливість іншого заробітку: таких було дуже мало: один-два — не більше. Обрали за директора В. Біднова — хоч він ще перед виборами попередив, що таку вдачу має, що швидко сердиться, а коли розсердиться, то кричить і лається. Ну, коли то від Бога така удача, то щож мали робити? Пішли на це... Горе було зі здобуттям книжок. З мого предмету ще на світ не прийшли оті чудові книжки — граматики В. Сімовича, О. Курилової та ін., — з якими тепер і той, що в бурсі не вчився, може викладати. Написав до колишнього університетського товариша П. Залозного, щоб він прислав свій підручник — бож видумувати Америку, граматичну термінольоґію, здавалося зайвому річчю. Якось пішло...

Не знаю, як інші учителі (кількох, що їх памятаю, назву: пп. Вировий, Ф. Єфремов, Я. Якуша, пані Довбенкова, Боришкевич і ін.), але я весело чув себе зі своїми малими учнями та ученицями, не вважаючи на їхнє немилосердне катеринославське плутання и з е, на кінцеве е в дієсловах замість ить і ин. Немов у рідне повітря, в рідну стихію пірнув у ту працю.

Та не встиг нею ще натішитися, як праця моя увірвалася на половині слова. Обставини вихопили мене з учительського кола та й взагалі з самого Катеринослава й перекинули на іншу працю в іншому місці.

7/20.XI наспіла до мене з Київа телеґрама з пропозицією від імени ген. секр. фінансів, проф. Туган-Барановського зайняти посаду директора одного з департаментів його управління. Я розумів, що сил для утворення своєї держави в Україні ще занадто мало, що серед загально-російської розрухи прийдеється Україні змагатися з непереможними силами і в надсильній боротьбі, може, й упасти. Ворогом був центральний російський уряд — як тогочасний революційний, так і можливий в наступному реакційно-монархічний. А впаде автономна (ще не надійшов III універсал) Україна, в її руїнах мусять знайти свою долю й ті, хто брався за будовання.

Та доля така мусілаб спіткати всіх, хто вже приступив до праці — а їх було сотки чи, може, й тисячі. „На людях і смерть красна“... Та й хібаж я на те цілий вік чекав визволення Батьківщини, щоб в останній момент, коли почув: „Берись до роботи!“ — відступити? — Телеґрафував: „Іду“. Ще, правда, вязали сумніви: а чи-ж по силах праця, на яку покликано? — Провінціяльний службовець, що й не нюхав центральної установи, — мусітиму будувати центральний апарат своєї галузі управління... Та не час було роздумувати... Мабуть, усім товаришам у праці доведеться „творити“. Якось гуртом і дойдемо... Та хіба-ж у такий момент можна вагатися?.. Почуття відповідальности? — Так, воно мусить бути...

Рішив на тому, що попрацюю якийсь час, а як побачу, що не здатний — відійду. Про це й майбутнього шефа постановив попередити.

Пишу про ці свої нікому не цікаві вагання та роздумування тільки через їх контраст з тою безоглядною самооцінкою, з якою зустрівся пізніше, коли велика частина наших діячів перед моїми очима хапалися один поперед другого за дуже відповідальні ролі — не яких-небудь там директорів, а й міністрів, послів, отаманів — ролі, для яких не мали найменшої краплини досвіду, ані жадних спеціальних здібностей. Вони, правда, не помилилися в одному: жадної відповідальності за наслідки своєї роботи перед людьми вони не понесли, а перед власним сумлінням... мабуть, чисте.

Їхав пароплавом вгору Дніпра та думав про генеральних секретарів. Читав ще влітку їх імена. Навербовано наступних у партійнім порядку. Викликають віру не всі. Випадкові люде, що підскочили під руку. Але фінансове управління, як видно, тепер попадає до рук фахівця фінансової науки з європейським імям. Під рукою такого шефа не сором буде працювати...

В дорозі купив часопис і прочитав універсал з дня 7/20.XI 1917 року.

Перегорнулась автономницька сторінка української історії.

Просторніше стало близнятам Іванам. Той, другий, воронячий, диким шалом носився по степах, селах, містечках України, сіючи занепад, руїну, розпач, смерть...

II. Sine ira et studio.

Великим розчаруванням було для мене не застати в Києві Туган-Барановського, коли сіренької мокрої днини я опинився в кімнатах чч. 17 - 19 готелю „Савой“ на Хрещатику — і розмовляв із сивоволосим директором канцелярії фінансового секретаріату С. І. Афанасієвим. Поїхав Туган-Барановський, здається, до Петрограду, а звідти мав їхати до Парижа Заступав його, з доручення ради генеральних секретарів, Вас. Мазуренко. За хвилину я його побачив.

З кабінету вийшов чоловік середнього віку, з молодим привітливим лицем і ласкавим голосом. Довідавшись, чого я прийшов до секретаріату, він сказав:

А-а! добре, що ви приїхали... То ви, Самійло Івановичу, зараз же напишіть наказ про призначення п. М. директором д-нту: я підпишу.

Такий упрощений порядок призначення директорів д-нту давав кепську гарантію і особистим службовим інтересам директора, і його незалежності в службовій праці. З Т.-Барановським я відразу б порозумівся, пояснив би йому — як це вирішив у Катеринославі, — на яких умовах я взявся

якийсь час керувати справою, а далі — показалося би, чи зоставсяби надалі, чи вернувсяби до попередньої служби. Та Т.-Б-го нема. Про свої сумніви я вважав зайвим говорити з Мазуренком, бо з розмови з С. І. Афанасієвим вже довідався, що В. Мазуренко людина цілком стороння тій справі, якою йому доручено керувати. Він і не зрозуміє моїх вагань. Я — вже сивий, зів зуби на службі в фінансовому м-стві — і якісь маю смішні вагання. Він сам взявся за керування цілим м-ством... цеж щось більше за якийсь там департамент! А досвідуж він має не більше, ніж я...

Дуже скоро довелося пересвідчитись, скільки було досвіду і в Мазуренка і в Афанасієва. (В. П. Мазуренко скінчив технольоґічний чи горний інститут і служив перед цим за інжинера на якомусь заводі, а Аф-в — не знаю, з якою освітою — займав старшу посаду в канцелярії залізничного управління в Петрограді). І один і другий дуже неясно уявляли собі і обсяг діяльності міністерства фінансів, і організацію фінансового управління. Всі численні галузі міністерської управи — різні канцелярії, департаменти, „головні управління“, чи просто „управління“ — державний банк, експедиція заготовки державних паперів та ин. — в їх розумінні якось позбавлені були конкретного змісту; про деякі з них — я певний — їм не доводилося до цього часу й чути, а коли й чули, то не звязували їх з міністерством фінансів. Афанасієв був у добрій вірі, що „загальна канцелярія“ М. Ф., якою він керував, має тільки два обовязки: записувати й передавати для виконання до департаментів „входящі“ — та скласти постанови про призначення на посади урядовців секретаріату ф-нсів. З цього погляду він совісно й виконував свої обовязки: всі папери, які надходили до генер. секретаріату — не зважаючи на те, про що в них ішла мова, — передавав або мені (д-нт протих податків, або п. Гуменному (д-нт посередніх под-в), бо більше д-нтів не було. В більшості ті папери не стояли в жадному звязку з нашими д-нтами. Найтяжче було те, що секретаріат ще не сформував деп-нту державної скарбниці, бо переважна частина листування належала до цього д-нту. Довелося скористуватися поміччю київської фінансової палати, з якої було призначено на підмогу до секретаріату бухгалтера (здається, на прізвище Багряновський), що й поклав початок д-нтові скарбниці, запровадивши найпотрібніші книги рахівництва. Мазуренко за яких пару днів пропонував Б-ському посаду директора д-нту, але совісний бухгалтер відмовився від карколомної карієри, а просив лише, коли сформується д-нт, призначити його старшим бухгалтером Уманської скарбниці. Доводилося генер. секретареві мало що не оголошеннями вишукувати директора д-нту. Просив мене допомогти підшукати кандидата. Я закликав управителя Київської палати Вільрата, херсонської Берес-

невича, проф, Катер-ського Горн. Інст. А. С. Сінявського. Перші двоє відмовились, а до третього не дійшов мій лист. Тільки в другій половині чи при кінці грудня прийшов до секретаріату питатись якої-небудь посади Х. М. Лебідь-Юрчик, що перед цим був податковим інспектором у Петрограді. Він і визволив п. ген. секретаря з біди, прийнявши його пропозицію стати дир-м деп-нту держ. скарбниці.

Познайомившись з устроєм фінансового мін-ства, Мазуренко захопився утворенням органів прикордонної служби: митних установ та корпусу прикордонної варті. Цілими днями він працював над визначенням лінії кордону з Росією і спішився з організацією потрібних установ. Спочатку він запропонував посаду директора митного д-нту діловодіві п. Гуменного п. Білопольському, студентові унів-ту. Біл-ський, здається, згодився взяти посаду нач. відділу, який виконує обовязки директора, але через якийсь час подав прохання про звільнення з посади. Коли Мазуренко з властивою йому щирою привітністю почав розпитувати Білопольського про причини його незадоволення, той отверто пояснив: як я можу виконувати обовязки директора або начальника відділу, коли не тільки я, але й мій шеф, генеральний секретарь, нічого не розуміє в справах митного управління: хібаж тямущий міністр призначив би студента директором д-нту?

І вирисовування державних меж України, і призначення якогось генерала командиром корпусу прикордонної варті, і нещасливе сформування митного д-нту припадають, коли не помиляюсь, на грудень, а перед тим стали в чергу й так-сяк посувалися інші справи

Третім універсалом автономна Україна обергалася в самостійну державу (в федеративному звязку з Росією). До цього поставились ворожо і новоутворений російський—большевицький—уряд, і київські неукраїнські верстви. Поміж нашою людністю поповзла слизькою гадиною протиукраїнська агітація. Загомоніли наради; київські казнодії лили потоки окропу. Музей, Дума, партії, зїзди перекидалися резолюціями, трьохкольорові та чорні урапатріоти, криваво-чорні безбаченки та жиди буяли гнівом на українство... Київ клетотів...

В ділянці внутрішнього управління центр переходив з Петрограду до Києва. Хоч усім державним установам на території України після видання III універсалу це стало відомо, але не всі вони відразу підлягли новому порядку. Одні чекали розпоряджень з нового центру, а інші — зі старого. В галузі фінансового управління деякі з провінціальних органів відсилали свої періодичні справоздання і зверталися в усіх інших справах старим ладом до Петрограду. Треба було повернути всі фінансові установи України під руку генер. секретаріату фінансів. Мазуренко вивязався з цього завдання — скликавши на зїзд до Києва управителів

фінансових палат та акцизних установ. Ще друга задача була — полагодити дражливу й болючу для тодішнього складу урядовців у тих установах справу „українізації“ діловодства (мало хто знав українську мову). В цій справі я, з доручення ген. секретаря, мусів скласти обіжник, в якому призначив реченець для вивчення української мови тим, хто її не знав; листування з центральними установами наказувалося розпочати українською мовою негайно. Визначені мною з Маз-ком реченці санкціонував голова ради ген. секр. Винниченко.

Зїзд губерніяльних представників фінансового секр-ту відбувся 11 XII. Прибули майже всі управителі: Київський, Полтавський, Чернігівський, Волинський, Подільський, Херсонський, Катеринославський (Харківський повідомив, що він хорий), а також, здається, всі акцизні управителі з тих самих округів. Генеральний секретарь урочисто відкрив збори, висвітлив у своїй промові політичну ситуацію даного моменту, закликав старших представників фінансової влади до лояльної співпраці з українською владою, а тих, хто не схотів пристати на це, попереджав, що мусять відійти.

Для розгляду та обміркування численних питань адміністративного та технічного характеру зїзд поділився на два відділи: акцизний — з Гуменним на чолі — та фінансовий, в якому головував я. Не спиняюсь на річевих працях свого відділу, а згадаю тільки виступ полтавського управителя з приводу промови ген. секретаря. Він доводив, що піддання провінціяльних органів владі Київській мусить бути переведено тільки тим способом, яким здійснюються усі законодавні постанови, а саме — про це влада, якій підлягав орган безпосередньо, дає наказ; отже перехід влади над фінансовими органами України від петербурзького міністерства фінансів до київського генер. секретаріату стає обовязковим для тих органів тоді, коли вони одержать відповідний наказ від петербурзького мін-ства. Цього погляду ніхто з управителів не підтримав, але й ніхто його не заперечив, окрім одного Подільського управителя Броецького, який слушно висловив ту думку, що з того моментт, як на Україні утворилась українська державна влада, місцеві органи жадних розпоряджень з російського державного центру приймати не можуть, а повинні підлягати українському державному центрові.

Хоч це був одинокий голос, але й він був для мене несподіваний. Урядовий апарат, в основі своїй збудований на принципі підлеглости і міцний своєю традиційністю, тяжко міняється. Треба або поволі приспособити його до нових форм і для нових потреб, або немилосердно знищити, вичистити від старого живла і обсадити новим. Мені трохи був відомий склад управителів фінансових палат: декого знав особисто, а про інших чув. Прихильників української дер-

жавности між ними не було. Навіть найльоальніші з них, напр., особистий мій приятель херсонський управ. М. П. Бересневич, злякалися перспективи змінити мову в підлеглих інституціях. Можливо, що на політичну еволюцію п. Броєцького вплинуло те, що він сам не погано знав українську мову.

Побачивши, що, хоч мій д-нт поки що правильно функціонувати не може, але покинути його в той час, коли біля Мазуренка ще не було, крім Гуменного, хоч трохи досвідчених працівників, я не можу, — я постановив залишитися в Києві. Треба було тільки поїхати до Кат-ва, щоб зліквідувати свої особисті справи. Мазуренко все мене удержував, відкладаючи на після Різдва та на після нового року. А тим часом Катеринослав опинився в руках большевиків, — і поїхати до нього я вже не мав можливості. Пізніше, коли злука відновилася й до мене приїхали звідти мої приятелі, я вже не мав чого їхати до Кат-ва. Мое помешкання з перших днів, як опанували большевики, зайняли кілька озброєних людей, присвоїли собі буквально все, що було в мене: одяг, білизну (бо поїхав до Київ, як кажуть, „налегкѣ“), книжки, все, що ховається в шухлядах кабінетного стола (я мав помешкання в кабінеті покійного проф. Олексієнка), в тому числі цінні річі, листи, папери та фотографії. Мені залишили тільки крохмальні комірчики та манжети та ще листа, надряпаного невмілими руками на чвертці паперу з написом: „Группа портныхъ еврейской коммунистической партіи въ Екатеринославѣ“: „Г-н Маршинскій! Вы, конечно, будете сердиться на насъ, но если бы вы видѣли, какъ у людей не имѣется подъ верхней одежей сорочки“... На кілька рядків йшли жалі на чиюсь убожість (про кого йшла мова — не було сказано). Кінець — видимо, автор не сподівався примирити мене з фактом ограблення — такий: „Впрочемъ — исторія насъ оправдаетъ!“ Цікаво, що, коли до озброєних комуністів кравців на моєму помешканні прийшла моя знайома панна Гр. і з відвагою, яка заслуговувалаб на кращий вжиток, почала вимовляти „товаришам“ за їхню нетовариську грабіжку „такогож пролетарія, як і вони, що має тільки те, що заробив власною працею“, — один з них з театральним рухом схопив зі стола мій золотий годинник і протягнув їй: „чтобъ вы, товарищъ, не думали, что мы грабители, — вотъ вамъ золотыя часы: передайте ихъ г-ну М.“

Північ була відрізана від нас. З неї на нас сунулись військові тучі... Опущено Харків. В ньому утворюється самозваний „Центральний виконавчий комітет“ ніби-то з представників робітників, солдат і селян... Лівобережжя, Катеринославщину опановують большевики. В Києві не стало грошевих знаків. Банкові засоби вичерпались. Фінансовий секретаріат

скликав київських банкірів та найвидатніших знавців банкового діла на нараду. Не один вечір нараджувались знавці, а ми з В. П. Мазуренком слухали та мовчали. Часом — як видно було — банкіри чекали й від п. генер. секретаря авторитетних вказівок, але він мовчав. Багато яскравих думок і фінансових комбінацій висловлювали талановитий фінансист Добрий — той, що його пізніше, з наказу покійного Ткаченка, вкрав вночі і сховав у Курську Гаєвський, — банкір Франкфурт і ин., але київська грошева криза від того не зменшувалась. Довелося — всупереч думкам банкірів — друкувати власні грошеві знаки. А поки вони друкувалися, порожня скарбниця викликала незадоволення серед людности, а часом і заворушення. Одного дня спустився я зі свого поверху в „Савої“ — в сінях, в дверях готелю, на улиці тиснеться велика юрба; вхожу до кімнати секретаріату — там повно чоловіків і жінок у робітничих убраннях... Люде схвильовані, щось усі разом говорять, жестикулюють, очі горять, гніваються... Василь П-ч зі своїм благостним обличчям ієрея, оточений робітниками, щось старається витлумачити, в чомусь виправдатись... Потрохи відступає до задньої кімнати, а на нього наседають; особливо відаються жінки, верещать, розмахують руками, лаються... Якось прудка кляне, на чому світ стає, „оту Україну“... Довідаюсь, що це робітники з арсеналу, яким не плачено вже пару тижнів. В арсеналі розвинули скажену агітацію ворожі укр. урядові елементи і нацькували роздратовану юрбу на „тих, що в „Савої“ сидять“. Кілька десятків і прийшли, яко заступники, до Мазуренка, вимагати грошей. „У нас діти голодні!“ кричать жінки... „Прокляті ви... самі жрете, приховали гроші, а нам зароблене не виплачуєте... Воюєте між собою, а нам через те з голоду приходиться здихати“... З безладних викликів чути чийсь пляновий замір звалити ненависну українську владу. Може, й не виплату саму підстроєно. Безпорадний Василь П-ч вздрів мене. „От ви поговоріть з ними!“ кидає до мене, а сам похапцем протискається до сусідньої кімнати... Що мені було говорити?..

Другого разу застаю в кімнаті Василя П-ча ген. секр. військ. справ С. Петлюру. Це я його вперше бачив зблизька. Сидить за столом проти Василя П-ча в позі стомленої людини. Закинув ногу на ногу і димить папіроскою. Голова глибоко осіла межі плечі. Біло-голубі затуманені очі блукають по шибках вікна.

— Мені доконче потрібно 20.000 р. Без них не можу вернутись до козаків. Здобудьте мені їх, В. П., де хочете. Запитайте в банках... цеж невелика сума.

Слово чести даю вам, С. В. — нічого ніде нема... Кажете, невелика сума. Для мене в цей час ця сума — ціле багатство... Вже скрізь пробував щось роздобути. В приватних банках,

в Союз-банку... В державному банку — ні копійки. Ось так тижнів зо два чекаємо, що вже виготовлять наші карбованці...

— Два тижні!... Що мені значать ваші гроші через два тижні! Зараз мені потрібно до зарізу 20.000 р.

Здається, для забезпечення української валюти (а може й інших причин: ближче цієї справи я не знаю) велися переговори з кимись французами про позику французької валюти в золоті. Я бачив у кабінеті ген. секретаря двох добродіїв у військовому одязі, яким я, з наказу Вас. П-ча, мусів виготовити відомості про фінансові перспективи України. Не знаю, чи здійснилася ця позика, але зазначаю цей епізод у зв'язку з тим, що він припадає як раз на переддень „повороту“ нашої політичної „орієнтації“. Нас у той час хотіли зв'язати з собою французи (в переведенні позики брала участь французька репрезентація в Києві). Місяць чи трохи більше перегода ми вже зв'язали свою долю з німцями. Їх доля з дня вступу в світову війну Амер. Сполуч. Штатів була неминуча поразка, а їх поразка вела за собою неминучу загибель наших державних змагань.

Сепаруючись від Російської держави, ген. секретаріат спішився відокремити й усамостійнити всі галузі управління, які зв'язували нас із Петроградом. Вас. П-ч доручив мені скласти й за годину принести йому (бо того самого дня треба було подати на ухвалу Центр. Ради) законопроект про перетворення Київської Контори Державного Банку в Український Державний Банк. Кинувся я до управителя Київської контори В. В. Ігнатовича, щоб він узяв на себе скласти законопроект, але він рішуче від цього ухилився та ще пояснив мені, що таке раптове розірвання фінансового зв'язку з Російським Державним Банком для нас небезпечно. Не кажучи вже про критичну ситуацію, в якій ми перебували, — збалансування рахунків з Державним Банком вийде не на користь...

Впливу на рішення секретаріату доводи Ігнатовича не мали. В той самий день Центральна Рада ухвалила законопроект про утворення Українського Державного Банку.

Чимало клопоту набрався Василь П-ч коло справи друку українських грошових знаків. Не стільки, правда, сушив він голову над річевим боком — от хоч би про забезпечення платничої сили папірців цінним еквівалентом, — скільки над питаннями... ну, хоч би, скажемо, декоративно-естетичного характеру: про гарний малюнок на грошових папірцях. І в виготовленню малюнків для грошових знаків, а далі гербових марок та карт для гри (марки й карти були в завідуванні мого д-нту) взяли участь наші найвидатніші маляри та компетентні знавці мистецтва: досить згадати проф. Нарбута, худ. Модзалевського, проф. Д. Антоновича ..

Друкування грошових та гербових знаків велося спочатку в приватних київських друкарнях, реквізованих владою на

досить корисних для власників умовах. Пізніше зорганізували експедицію заготовки державних паперів, примістивши її в будинку колишнього „Исправит. Арест. Отдѣлення“ на Бібіковському (тепер Шевченківському) бульварі, а коли збільшилася потреба, то ще заклали відділ експедиції в Одесі. В організації експедиції я не брав участі, хоч Василь П-ч спочатку хотів мене притягнути до цієї справи. Та охочих і без мене не забракло. До експедиції густо налипли всілякі елементи, які звідкись появлялися в кабінеті В. П-ча, шукаючи посади. Силу вже таку липку, видно, мають гроші, хоч би й неприступні... В управителі експедиції попав якийсь не то скототорговець, не то орендар маетку. Що у нього спільного було з експ. загот. держ. паперів — я не міг зрозуміти. Не певний, що й ген. секретар це розумів. Пробув цей добродій управителем, правда, недовго.

В організації гербової скарбниці та друку гербових знаків на початку помагав мені рекомендований мені кимсь із моїх ближчих співробітників друкар зі Сквири О. (жид). Його постать впливає в моїй пам'яті в зв'язку з першою нашою кривавою катастрофою. Від нього першого я почув про загибель наших юнаків під Крутами. Серед лицарської саможертвенної молоді, що склала там голови в обороні України, поліг його небіж, улюблений вихованець, студент ун-ту, радість і надія. Опритомнитись від цієї страти він не міг. Незабаром — з іншої причини — він вийшов зі складу д-нту...

Стято первоцвіт під Крутами. Не тільки у сквирського друкаря рвалося серце від жалощів. У створеної Третім та Четвертим універсалами держави зникли сили раніш, ніж вона стала на ноги. Не зміцнили її всі найщедріші даровизни універсалів. Колишні орли-оборонці упилися солодкою отрутою, потемнів їх ясний, гострий зір, в серці загнилися сумніви та злість. Перед московською навалою впали мури. З усіх боків оточили столицю. Над чужинецькими зграями маяв високий прапор: Ю. Коцюбинський. Запалахкали поломіні кругом Київ, задріжало повітря від гарматних вибухів, засичали та застогнали смертяні гостинці братів із півночі. В місті підняли голови притаєні гадюки. Брати крутянських христових агнівців та гірсточка незапаморочених вояків та мужні Січові стрільці — вся оборона Київ. Дні і ночі вартують, стомлені, коло своєї гармати, посилають подяки на привітання гостей, перекидають гармату, укриваючи від прицілу, на нові місця, своїми власними м'язами... Люде ховаються по льохах, гранати пробивають дахи, мури церков, розриваються на бруку вулиць... Скільки-то зруйновано, скільки людей розшматовано в ім'я братерства і оборони покровджених!.. Так було, так буде...

Помалу, тяжко помалу тяглися дні і ночі оборони. Центральна Рада й її уряд чекали звісток із Берестя. Надійшли

звістки, складено угоду з Центральними державами... Політичну акцію, що здавалася спасенною на той момент, довершено. Київ можна віддати — на певний час — військам супротивника. Виведено військові сили, виїхали спішно Центральна Рада та уряд до Житомира. У мене задержався в пам'яті з савайської метушні в день виїзду В. Мазуренка один дрібязковий факт, але він і досі стоїть передо мною нерозгаданий. В снігах перед приміщенням скарбниці я випадково наткнувся на Мазуренка, коли він, поспішаючись, виходив із скарбниці. В руках держав дуже товсту купу новеньких, нерозпечатаних російських 5-рублівків, записав їх у боківу кишеню, але вони не містились... відділив частину і доручив комусь передати дружині... Звідки могли взятися в такій кількості в той час російські гроші для міністра фінансів після недостачі їх для арсенальських робітників та для козаків Петлюри — я не міг зрозуміти.. Хіба з Росії прийшли саме на момент евакуації?

Як перед вступом большевицьких військ у Київ чимало було большевиків, що часом виступали збройно, так після вступу большевиків у Київ ховалося досить українців, у яких була зброя. Відомо, як большевики повели очищення Києва від непевних для них елементів. Труси по ночах, хапання людей без жадних причин вдень на улиці, безпотрібні гуртові розстріли в будинку царського палацу... про все це, про страшні гекатомби людських жертв, про шаленства Євгенії Бош, про похвальби безвусих хлопчаків кількістю розстріляних кожним генералів... про все це написано цілі томи, і я не хочу спинятися на цих подіях. Особисті мої переживання теж мало цікаві. Занотую лише пару епізодів, що відбулися на моїх очах, — може, й не в хронологічній їх послідовності.

По Вел. Володимирській ул. цокотять стріли. З вікна „Родини“ я з кількома знайомими визираємо на вулицю. Попід стінами кам'яниць перебігають люде з рушницями, тулячися в заглибинах, під кольонами й виступами та в дверях і воротах. Одного, що вихватився на середину вулиці, вмить скосило на наших очах. Підбігли сестри жалібниці й понесли. Я присів на стілець біля канапи, яка спинкою була притулена до стіни від Золотих Воріт. Біля мене на канапі сидів незнайомий пан. Раптом сильний тріск над самим ухом, пан відхитнувся в один бік, я в другий. Куля, пронизавши стіну камениці, спинку канапи й пролетівши на сантиметр від уха пана на канапі, вилупила шматок дерева в стільці, що стояв перед столом. Мабуть пан, що сидів на канапі, до смерті згадуватиме явну ласку небесну для своєї особи. А за хвилину й мені випала ласка, хоч не така явна. Я вийшов у другу кімнату й притулився лицем до вікна Враз

дзвенькнуло скло, мене й мого сусіда обризкало битим шклом, сусідню шибку пробила куля...

Не один раз, ідучи вулицею, доводилось попадати в поле обстрілу з вікон, сутеринів, з піддашшя. Одного разу загородила мені з усіх боків шлях стрілянина на перехресті Терещенківської та Бібіковського бульвару, — ледве вискочив. Дорікали мені приятелі, що необережний, але вимагали, щоб до них що-дня приходив (їх заспокоювати). А жили вони напроти Десятинної церкви, аж на Мар.-Благовіщенській. От і будь тут обережний в такій подорожі!

Сижу за обідом чи за вечірнім чаєм у тих приятелів; вікно ідальні дивиться в темний двір; перед самим вікном пожарна драбина, що тягнеться з землі аж на дах (дім — 3-поверховий, ми на 2-му поверсі). Бачимо через вікно — з драбини в вікно зазирає пика, в руках держить зброю. Відвели очі, може, хто й заплющив, чекаючи свого кінця Але пика зникла. Може, й сама боялася, що її зсадять з драбини. Перегодя довідалися, що на нашому домі стояв боль-шевицький кулемет.

Згадаю пригоду з моїм знайомим Ш-чем. Йшов удень улицею. Зустрів двох червоноармейців, заарештували й завели до царського палацу, щоб там зясували, чи не винен він у чому. Вкинута в підвальне помешкання. Там десятки чи навіть сотки люда тиснулися, зпоміж них по ночах викликали кількох і розстрілювали. Ш-ч бачив між арештованими В. Шульгина, який поведився на диво спокійно. Самого Ш-ча на третій день допитувала Є. Бош. Вийшовши на світ, Ш-ч висловлював глибоке переконання, що врятували його сексу-альні потяги п. Бош: під-час допитів робила явні зальоти та висловлювала жаль, як би такий поставний, гарний молодець загинув.

В день вступу большевиків я спускався по В. Васильківській ул., — коли бачу, натовп пре проти мене. Здалека бачу — поперек улиці солдатська застава. Перепиняють і розпитують тих, хто йшов у бік Троїцької площі, більшість завертають. Оддалі по вулиці сунуться військові відділи. Я не мав потреби знайомитися з большевицькою заставою й повернув назад, не доходячи до неї. Іду не швидко. Мене переганяють серед численного натовпу трое озброєних людей... ні, це не точно: трое низеньких, малосилої будови тіла, з малп'ячими обличчями підлітків. Озброєні дослівно аж по зуби. У кожного в руках і за поясом револьвери, за спиною рушниці, а через плечі набойні паси. Всі трое — жиди. Мене в той мент вколола думка: і знайомі з Катеринослава описували мені тих, що пограбували мене, як фізичних недолудків, і промовець в Катеринославському саду визначався фізичною убожістю, і — пізніше — в Катеринославській міській думі жид, що засідав поруч із большевиком Квірінгом,

з гидким лицем, і Урицький в Петрограді та Азеф, як їх описують, а тепер оці озброєні почваренята.. Що це за припадковість? Жидівська нація, як і кожна инша, має і добре розвинених фізично, гарних з лица людей, і дегенератів. Чому такий на око великий відсоток цих останніх помічається серед фанатиків або мерзотників революційної справи?.. Знаю, що між видатними жидами-революціонерами були й геркулеси духа й тіла. Але в масовому масштабі вражають недолюдки.

До Савоя я не заходив. Мені переказували, що комісар фінансів Аусем оголосив повну гарантію всім урядовцям, які приступлять до праці, включно з директорами д-нтів. Навіть два рази мені це переказував урядовець скарбниці, в якій Мазуренко одержав свої 5-рублівки. Цей урядовець виявляв ще до вступу большевиків нахил у бік большевизму. В той час такий нахил не кидав тіні в очах української влади. Хіба мало большевиків було в Ц. Раді? Хіба не велося перед цим дружніх переговорів з московськими большевиками? Хіба серед українських міністрів не сиділи в той час майбутні большевики — Порш, Винниченко, Мазуренко? Ще в той час большевицькі проводирі не показали своєї нетерпимости — і навзаєм, українці, вже ведучи війну, ставилися до большевизму, як до співзвучного зі своїм політичного напрямку... Я ухилявся від явки по начальству з власної ініціативи, а чекав особистого закликання. Не діждався його. Але мене цікавило, що сталося з паперами та книгами мого д-нту. Я вже був склав невелику спеціальну бібліотечку, а д-нтських паперів зібралися вже чималі купи. Пішов у Савой, заглянув до своєї кімнати... Лишенько, для чогож цей вандалізм? Кімната порожня від меблів, вся підлога на цілу кімнату завалена на аршин висоти подертим папером: то були мої бідні книжки та листування д-нту. Почав я розгрібати безладні купи, шукаючи того, що було найпотрібніше й підбираючи одно до одного, — коли в дверях показався згаданий вгорі урядовець скарбниці і сказав, що мене кличе комісар: мабуть, він же спостеріг і доніс про мій прихід.

Пройшов я кілька кімнат, що вели до кабінету комісара. В тих кімнатах сиділи комуністичні панночки за столиками. Я про щось спитав їх і одержав відповідь в такій нечемній формі, що зарікся починати розмову з зарозумілими „товаришками“.

Комісар Аусем сидів за кабінетним столом. На ньому була чорна робітницька блюза. Продовгувате, досить гарне лице давно неголене. Щось читав і, коли я ввійшов, не підіймав на мене очей. Грає комедію? подумав я і, не чекаючи запрошення, сів на стілець проти нього.

— Ви кликали мене, пане комісаре? — Підняв очі, і я побачив спокійний, розумний погляд інтелігента.

— Ви директор д-нту? — Так.

— Якого? — Сказав. — Які у вас на черзі справи? Удаю, що питання мене не здивувало, — бо який, справді, інтерес міг мати в тодішню непевну хвилю большевицький комісар до чергової праці д-нту? Свій інтерес виявила вже його службова челядь, знищивши всю мою канцелярію. Відповідаю, що перше впало на язик — про виготовлення гербових знаків в Одесі. — То я накажу прискорити там працю! приязно приобіцяв комісар. Обличчя, голос, мова — все не большевицьке, а звичайне, навіть приємне. Ота тільки блюза... маскуванія чи то вже така „товариська“ уніформа? Але й вона не шкодила — і мені з обличчя зовсім таки подобався цей перший большевик, з яким я балакав. Пізніше довідався, що він не з Ризької поліційної катівні, як деякі його вславлені земляки (Грегус, Петерс), — а інженер.

Комісар Аусем не встиг виконати своєї обіцянки що до прискорення друку гербових знаків в Одесі, бо, коли не помиляюсь, як раз на другий день большевики опустили Київ.

А слідом вернулись і наші...

Ще на довгу б нитку розтягнувся заплутаний жмут моїх згадок — про наш Sturm und Drang: про моє знайомство з Ткаченком, як товаришем Мазуренка в керуванні міністерством фінансів, про Німців, про гетьманського міністра Ржепецького, — але чую, що в „Дніпрі“ вже тісно, та й боюся, що вже виснажився терпець мого ласкавого читача.

Увірвуж свою нитку.

А. Маршинський.

Кінець гетьманату.

(Фрагмент спогадів).

Все, тут записане, — правда, але — імпресіоністична, а тому не має найменшої претензії на об'єктивність історії.

Листопад 1918 року...

Пізної ночі ми сиділи втрьох: Максим Стратонович Синицький, Віктор Дмитрович Петрушевський та я — в затишнім кабінеті редакції „Книгаря“, при столі, вкритім сукенним обрусом, на якому було повишивано шовком сотки автографів визначних сучасних діячів українських. Були ми — однодумна трійця, можливо, що навіть найбільш однодумна зпоміж всяких національних об'єднань того бурхливого часу, коли важко було знайти на Україні трьох людей, щоб сходились в найменших дрібницях свого світогляду. Правда, що жаден з нас

не мав причетности до політики: нашою спільною думкою були виключно культурні надбання, що їх треба було нагромаджувати з найбільшим поспіхом та безоглядною завзятістю. Але тієї ночі були причини, що примусили нас відхилитися від улюблених тем і справ, а поміркувати в інтимному колі на теми політичні.

Вже минуло коло тижня, як Симон Петлюра, замотаний башликом під самі очі, в блаженській вояцькій шинельчині, заскочив до редакції, передав чергову замітку, видимо, хтів щось сказати сам-на-сам, алеж нічого не сказав і швидко зник. А вже другого дня до „Часу“¹⁾ було принесено звістку, що Петлюра — у Білій Церкві, що він погодився на постанову Національного Союзу вести наступ на гетьмана Скоропадського. Ми розуміли, що Симон Василевич забігав з наміром сказати нам якісь свої бажання, а може навіть і порадитись, бож ми знали, що він не хтів брати на себе Союзного припоручення, але погодився лиш після того, коли не пощастило умовити Микиту Шаповала, котрий, хоча й частенько підкреслював свою войовничість, як „старий офіцер“, однак у рішучий момент „цофнув“.

Тепер, коли вже боротьба набрала непримиримого характеру, перед нами стояло питання, як нам трьом реагувати „практично“ на факт, котрий ми того часу вважали передчасним і безнадійним. Почасти таке переконання витворилось у нас під впливом Євгена Харламповича Чикаленка, котрий в тій добі щоденно відвідував Т-во „Час“. Поважний і глибокодумний „Пан“, (як звали всі Чикаленка), дуже гостро поставився до повстання, пророкуючи розвал самостійної Української держави, котра, на його думку, могла сконсолідуватись лише під гетьманською, правда — йому несимпатичною — рукою, яка, однак, мала підтримку європейських та московських чинників. Нам постать Скоропадського була далеко більш одіозна, а всеж таки ми радше приставали на „Панову“ думку, як на хлопчаї експерименти свійських політичних вундеркіндів. Але факт — був фактом. А що в ньому брав чільну часть наш ближчий співробітник, з котрим ми були звязані й особистою приязню, — то ми мусіли висвітлити до подій своє відношення й бути практично чинними.

Повстання тривало вже кілька день. Що „по тім боці“ йде жвава праця, — знали не тільки з безнастанного гупання гармат, голос яких приносив до Київa вітер з Боярки, алеж і, так мовити, з власної розвідочної служби. Бо сталось якось так, що „Час“ з початку повстання несподівано перетворився на одну з інсургентських штаб-квартирь у Києві. Регулярно кожного ранку, майже що-денно опівдні й також регулярно ввечері посеред нас з'являлась висока постать покійного

1) „Час“ — найбільше тодішнє видавничє товариство у Києві.

отамана О. М. Пількевича. Він приносив найновіші вістки, що потрапляли до українських військових, котрі потаємно переховувались у Києві. Алеж ще певніші й цінніші повідомлення приносила одна з співробітниць видавництва (наймення якої сьогодні назвати не можна), бо вона раз-у-раз переходила пішки кордони під виглядом селянки, що перевозила раз — хворого „батька“, подруге — „брата“ чи „дядька“ „до Боярської лікарні“. Само собою зрозуміло, що всі ці „батьки, дядьки й брати“, скоро опинялись по-за ланцюгом гетьманців, відразу одужували й не потребували далі поводатиря. Отже панна Х., маючи „відпустки“, щасливо приносила новини з фронту, котрі з швидкістю радіо розходились з „Часу“ по всьому Києву й далі. Про те, що робилось у гетьманському війську, я відбрав регулярні відомости від свого колеги П., котрого насильно мобілізували, Синицький — від жидів, своїх клієнтів по банку, в якому він був директором, а Петрушевський — почасти від вояків та з українського клубу, де поміж гетьманськими старшинами, що розташувались у клубі, нищили все українське, рубали шаблями бюсти Шевченка та різали образи, були й свої люде, здається, самим Петрушевським тудиж і приміщені.

Таким чином, ми були добре поінформовані, й з тих інформацій бачили, що у Петлюри справа стоїть далеко ліпше, ніж можна було сподіватись, що повстання — не тільки „демонстрація“, як міркував про нього на початку Винниченко, алеж дуже поважна акція, котра має шанси звалити Скоропадського. В тих інформаціях, що приходили з-під Білої Церкви, були імпонуючими не числа, не той повстанський масив, що наростає, мов снігова куля, а повідомлення про дивовижну дисциплінованість повстанців, їхню карність та повну відданість своєму ватажкові — Петлюрі. А нам, киянам, власне це й видавалося саме Ахиловою п'ятою. Ми гадали, що така акція, вимагаючи від селян величезного напруження й офіри, не може тривати довго. Нам здавалось, що люде, котрі прийшли до Петлюри, сподіваючись раптово опанувати Київ, мусять знеохотитись довгим сидінням у полі та ще в такі морози, як були тоді. Це видавалось тим більш можливим, що нам уже було відомо про певні тертя між членами Директорії. Нездержимий, амбіційний і славихтивий Винниченко своїм бистрим оком помітив відразу, що, хоча йому належить назва голови Директорії, алеж вся популярність припадає Петлюрі, котрий є душею справи і притягаючим гаслом для всіх тих нечисленних сіряків, що просто вимолювали собі право стати в повстанські лави. Отож і не диво, що наші інформатори вже в перших днях принесли Київу словесний Винниченків наказ, щоб у Києві перестали звати розпочату акцію „повстанням Петлюри проти Скоропадського“, а величалиб її „відповідно до дійсности — повстанням Дирек-

торії". Наказ цей викликав терпку усмішку та занепокоїння, алеж, як відомо, не лишив по собі сліду ні тоді, ні в історії.

З огляду на те, що 1, — внутрішні непорозуміння в Директорії, члени якої не були споєні особистою приязню, 2, — затяжка подій, котра давала можливість гетьманцям ліпше зорганізуватись та знайти собі підтримку в колах, ворожих до українських змагань, 3, — морози, невпорядкованість та незабезпеченість амуніцією й харчами повстанців, що можуть легко привести до втрати „на дусі“, як тоді говорили галичане, наших запальних, алеж невитривалих людей, і 4, — нарешті — що програє повстання приведе до повного переходу Скоропадського в руки чорносотенних „єдино-неделімців“, тоб-то україножерів, — ми прийшли до висновку, що й ми та підприємство, яким ми керували, мусимо прикласти своїх рук до щасливого закінчення операцій, котрі вже покороплено кровю щирих патріотів, хоча може вони й впали офірою на цей раз зайвою.

Того періоду „Час“ диспонував величезними капіталами, а що для успіху у війні всамперед і виключно необхідні „гроші, гроші, і гроші“, — то ми вирішили в потрібний момент підперти повстанську акцію силою нашої каси. А що нам було шкода людей, котрі мерзли в полі, то ми ще ухвалили зробити спробу й „психологічно“ вплинути на Скоропадського та його оточення, мовляв „пострахати“ гетьмана й тим сприяти швидкому викликанню у нього зневіри до своїх сил. Цю справу було ухвалено перевести негайно, відповідним способом вплинувши на адвоката Богдана Кістяківського, брата гетьманського міністра Ігоря Кістяківського, та на другого міністра Петра Дорошенка, з яким мені вже доводилось вести переговори з приводу бешкетів гетьманців у клубі.

Я з Петрушевським визнавали за ліпше, щоб цю місію взяв на себе Синицький з огляду на його ближчу знайомість з Б. Кістяківським, велику стриманість та уміння провадити „лоскотливі“ пересправи. Але в Синицького тоді був якийсь важливий аргумент для відмови. Петрушевський зовсім не знав Б. Кістяківського та до тогож його надто запальний характер та призвичаєння кожному справу брати просто в чоло, — дуже не надавалися для парламентарія. Отож, при всій моїй антипатії до гетьманської кумпанії й браку дипломатичности, випало саме мені взяти на себе цю місію. З необхідности я пристав на це, з тяжким серцем порушуючи дану собі обітницю — не вмшуватись в жадну політику.

Другого дня зрана (припадало це на неділю в перших числах грудня) я зробив візиту Б. Кістяківському. Не знати чому, я одягся дуже урочисто: жакет, лакові черевики і т. д. взяв візника, дарма що ними майже ніколи не користувався, й подався на якусь з вуличок, що спадали на Маріїнсько-Благовіщенську. Дорогою продумав та потихеньку продекля-

мував свою промову і, вже цілком „підготовлений“, подзвонив біля дверей. Мені відчинила двері молода панночка. Я мало її знав, алеж цей факт відразу осадив мій настрій. Поперше — я не потребував мати свідків при своїй розмові, подруге саме про цю панночку говорилося, що вона — правдива сорока, котра через свою лепетливість почасти спричинилась до того, що повстання почалось раніш, ніж повелось його відповідно приправити. Натурально, що я вже не думав про красний початок своєї декламації, а, роздягаючись у передпокої, шукав у голові способу говорити з Кістяківським без таких свідків. Та сам випадок мені в тім допоміг: в прихожу вийшов Кістяківський, одягнений в кожух і з брилем на голові:

— Виходите? — зрадів я.

— Еге. — Вибачте, але я мушу поспішати. Мене чекає у двірці ¹⁾ брат! — була відповідь.

— Тим ліпше! — сказав я, радіючи, що наша розмова негайно буде переказана Ігореві. — Підемо разом, а дорогою я вам розповім, чого прийшов.

Зрештою, моя мова зводилась до того, що в імени групи аполітичних культурників я прошу Богдана вплинути на Ігоря, щоб той в свою чергу умовив, нарешті, Скоропадського в безнадійности зайвого проливання братньої крові та ще й крові дітей, котрих мали послати за згодою міністра освіти В. Науменка на протиповстанський фронт. Мовляв, хоча й випадково, алеж наша група сьогодні зовсім певне знає, що у Петлюри аж надто людей, зброї, завзяття і всяких інших можливостей для приходу в Київ та не тільки повалення гетьманату, алеж і для фізичного знищення як гетьмана, так і всіх його ближчих співробітників. ²⁾ Петлюра й Винниченко цілком готові на те, що доведеться вжити жорстокости, якої, на нашу думку, ще можна уникнути, колиб там, у палаці, самі не копали собі могили.

Остання фраза, видимо, зачепила Богдана досить гостро. Він аж спинився й терпко запитав:

— Це там вирішено?

— Вирішено. Нас про це поінформовано.

Кістяківський помовчав, а потім опанувавши себе, запитав з роздратованням:

— Ну, добре. Колиж у Петлюри такий блискучий стан справи, чомуж він не бере Києва?

¹⁾ В палаці, що раніш в ньому перебував Київський Генерал-Губернатор.

²⁾ По тодішніх часах помста переможців над переможеними взагалі вважалася за річ недопустиму. Зазначаю це, бо нинішні погляди на боротьбу зробили великий поступ, а тому сучасному читачеві цей уступ без примітки може бути мало зрозумілий.

— І на це вам скажу цілком категорично. Він намагається досягти бажаного йому кінця операцій без зайвого кровопролиття. Він не хоче загубити жадної живої душі, що стали під його керівництво. Дух його людей настільки певний, що безпечно може їх тримати в порядку й готовності, аж до того часу, доки очевидні річі зрозуміють навіть засліплені люди.

Я говорив далі й далі, задоволено помічаючи, що „рибка клює“, що Кістяківський все більше хвилюється й все менше зо мною сперечається. І, коли ми вже прощались, мій попутник сказав:

— Гаразд. Я перекажу все, що ви говорили. Алеж які умови ставить Петлюра?

— Я гадаю, що про умови будуть говорити потім інші, коли буде з цього боку згода завісити зброю й тим урятувати своє життя. З того й почнуться переговори.

— Де можу вас побачити, щоб переказати наслідки моєї розмови?

— Чекатиму на вас в Т-ві „Час“.

Йдучи до „Часу“, я картав себе, що призначив зустріч в Товаристві. Чорт же вгадає, як вони там поставляться до нашого вмішування? Можливо, що зі злости нароблять ще й у „Часі“ того, що наробили в українському клубі.

Синицький і Петрушевський чекали мого повороту. Коло першої години прийшов і Богдан Кістяківський. Петрушевський навмисне порозсилав усіх слуг і сам пішов відчиняти гостеві двері та провів його до кабінету „Книгаря“. Тут він його лишив зі мною, а сам вийшов до сусідньої кімнати, де сидів і Синицький, і двері в яку були розчинені.

Кістяківський став посеред хати й мовчки розвів обома руками:

— Пізно!... Справа зайшла так далеко, що її розв'яже тільки зброя. Гетьман має повні підстави сподіватись успіху свого війська.

— Виходить, що вони мають інші відомости, — спокійно відповів я, бачучи, що Кістяківський тепер далеко спокійніший, як тоді, коли йшов до палацу.

— Ну... Звичайно, одна сторона говорить одно, друга — інше.

Я посміхнувся:

— Ми — жадна сторона, бо ми не беремо участі в їхній суперечці.

На цій розмова урвалась. Тогож вечора ми вирядили до Петлюри вістуна, але так і не довідались, чи він переказав наше повідомлення та яке воно зробило вражіння в повстанському стані, бож дальші події були такі голосні, що не було чого цікавитись дрібницями. Було також відкинуто думку й про те, щоб говорити ще й з П. Дорошенком.

А тимчасом що-день, то киянам ставала виднішою неминуча програма Скоропадського. Гетьманці казились. На все українське вони накидалися з шаленою лютістю. На вулицях Київів знов цілковито ущухло українське слово, як на початку війни. Алеж зате по хатах була повна згода в оцінці ситуації. Всіх тільки чим дуж гнітило одно питання: чомуж ті гармати, що гупають і гупають десь біля Боярки, не присуваються ближче? Чомуж, справді, Петлюра все ще не приходить?..

Вже майже місяць тривала облога Київів військами Директорії. Вже й гармати помітно наблизились до Київів, алеж Долгоруков, що заступив Келера ¹⁾, видавав такі впевнені бюлетені, що в громадянстві починала творитись опінія, ніби гетьманці можуть ще довго сперечатись.

Напередодні кінця боротьби, що вже передчувалось в місяцях звязку з повстанцями, вночі прибіг до мене „Часовий“ урядовець В. з коротенькою записочкою від Синицького. В цидулочці було категоричне прохання, щоб я конче прибув завтра вранці, коло 9-ої години, на Олександрівську вулицю, в дім Костя Леонтовича, де має бути важлива нарада громадян. Прохання було таке рішуче, що я не зважився відмовити приятеліві.

У Леонтовича, в досить невеликім кабінеті, було повно людей. Я побачив тут Ф. П. Матушевського, Є. Х. Чикаленка, П. Я. Стебницького, В. М. Леонтовича, Синицького, Славинського та багатьох інших. Було кілька й незнайомих осіб, а між ними впадав у око декоративний старий військовий, в жупані, широченних штанях, з довгими сивими вусами, чисто тобі один з тих дідів, що ескортують Хому Брута у „Віі“.

— Що це за водевільна фігура? — поспитав я Синицького.

— Попередній гетьманський прем'єр, Микола Устимович, — відказав той пошепки.

Розмова йшла про те, що дальша боротьба недопустима й треба конче переконати Скоропадського про марність бюрократії. Не спиняюсь на подробицях цієї розмови, гадаючи, що її докладно занотував хтось з учасників, котрі пишуть свої мемуари. Та, признатись, я мало й прислухався до неї, бо видавалась вона мені надто набридлою жуйкою, особливо тепер, коли вже Петлюра вирішив більше не чекати. Я дуже лютував, що в мене пропадає дурно час, й тому легко зрозуміти моє роздратовання, коли нарада вирішила послати до Скоропадського делегацію від громадянства в такому складі: Шелухин, Стебницький, Славинський та я. Не зважаючи на всі мої протести, мене приневолити йти вкупі з іншими.

¹⁾ Дол-в та Келер — Головнокомандуючі гетьманським військом.

Ми разом пішли в напрямі до палацу. Три члени делегації радились, що і як мають говорити, яж уперто мовчав, лютуючи в душі, що мені таки не минеться стати лице в лице з „ясновельможним“ та ще мабуть і „ручкатися“ з ним.

Вулицю перед палацом було затягнуто колючим дротом. Посередині бруку стояла маненька вартова будка, на зразок тих, що в них по київських околицях продавали содову воду. Кілька вояків з рушницями й старшина „охороняли“ ту будку, в середину якої проходили телефонні дроти.

Ми йшли просто до залогі. Вояки вже приправили проти наших грудей свої багнети, а старшина зробив крок наперед:

— Что вам здесь нужна, гаспада?

Почувши від нас, які ми птиці, він сховався в будку й подзвонив у телефон. Відповідь була негайна й позитивна, вояки розступились, а ми подались знайомою мені дорогою в палац колишнього Київського генерал-губернатора, де на початку революції я бував щоденно в ролі „непрямінного члена Київського Губерніяльного Комітету“, утвореного громадськими елементами. В тім же палаці мені довелося протягом трьох днів виконувати обовязки революційного київського „губернатора“, заступаючи відомого камергера Суковкіна, що згодом чимало напсував нашій дипломатичній справі в Царгороді. У вестибюлі нас привітали тіж самі слуги, що служили послідовно й незмінно генерал-губернаторові, губерніяльному комітету, Скоропадському, потім — Винниченкові та Петлюрі, а далі — мабуть і большевицьким комісарам.

— Здравія жалаю! — якомсь радісно промовив один з швейцарів, помагаючи мені скинути кожуха. Й нахилившись до вуха, продовжував пошепки: — Так це вже ви знову — до нас? Це — харашо. Ми вже за вами скучили.

— Потерпіть ще хоч день, — усміхнувся я.

— Напевне: тільки день?

— А ви инакше думаєте?

— Але... де там?!... Пожалуйте наверх — самі увідите!

Коли ми по сходах вийшли нагору, знов якісь театральні старшини, на зразок вже згаданого Устимовича, зробили нам фронт і побігли поперед нас відчиняти двері до великої залі, з різною, золоченою, в стилі рококо обстановою. В тій порожній залі за час, коли я її покинув перед 8-ма місяцями, були сліди частих відвідин „демосом“. Деякі стільці, вкриті шовковими штофами, було дуже ґрунтовно витерто й замащено; на стінах, врівні з людським попереком, зявилися силюети спітнілих рук, закладаних за спину тими, хто обтирає ці стіни. Посеред залі стояв веселий песик. Не звертаючи найменшої уваги на нас, він пильнував сіренького котика, що майстерно видався вгору по тяжкій драпировці над балконними дверима. За хвилинку відчинились двері з проти-

лежного кінця залі (з їдальні) й нам назустріч пішла ще не стара пані, досить кошава, високого зросту. Була одягнена в чорній спідниці та рябенській блюзці. Черевики, хоч були ще цілі, алеж явно говорили про заслужене право заспокоїтись в музеї останнього гетьмана „всеї України“, бо вони довго й сумлінно виконували свою службу, аж носи їм позадирались вгору, як турецьким пантофлям.

Навпроти зробив кілька поспішних кроків М. Славинський, а за ним — С. Шелухин. Вони привітались з дамою й поцілували їй ручку. Ми з Стебницьким стояли нерухомо на своїх місцях. Тоді вона підійшла до нас, простягла Петру Януаровичу руку, алеж він, не зважаючи на всю витончену делікатність, навіть не симулював, що збирається „приложитись“. Менш за все могла вона чекати того від мене, бо ж я її бачив лише вперше, але, догадуючись, що це — гетьманша — враз закипів злістю, що — мабуть — відбилось у мене на обличчі й пасувало до мого вояцького вбрання.

Славинський та Шелухин, видимо, знайомі з гетьманшею ще з часів сього міністрування в гетьманському кабінеті, бавили її якоюсь розмовою. Ми з П. Я. виключно й щиро віддали свою увагу котові та песикові, що, передчуваючи віхолу, гасали по залі в безжурній грі, яка була така завзята, що мабуть тривала аж до появи в цій залі вояків Директорії.

Тимчасом відчинились двері праворуч, з кабінету, — і в супроводі кількох декорованих старшин, у одного з яких (казали, що це — славнозвісний нині Полтавець) на очкурі теліпався цяцькований ріг — державний каламарь, — до нас вийшов сам „ясновельможний“. Був він у гнідому кавказькому бешметі з білими газерями, лисий, мов коліно, і жовтий, як пергамент. Наскільки всяке хвилювання було приховане у гетьманші, настільки у гетьмана воно було все зверху. Очі бігали розгублено, рухи були рвучкі, а на типовому петербурзькому, гемороїдальному обличчі рішучо не хтіла триматись вимучена усмішка робленої ласкавости.

— Я дуже рад, панове, що ви прийшли. Як — небудь треба ето кончить! — говорив він, гречно стискуючи нам руки. — Прошу до кабінета. Сейчас засідає міністерська рада. А впрочем, підімо прямо туди, там і порадимось сообща. Більш-менш така текстуально була його мова, в якій переважали українські слова, алеж вимова й звороти були цілком московські.

Він перевів нас через добре знайомий мені кабінет, в якому за кілька день потім я бачив уже урочисто сидячого Винниченка, — до іншої кімнати, де за великим столом сиділо з чотирнацять люда. Посередині був премієр Гербель, кремезний старший чоловік, праворуч від нього — у військовій одежі, з пшютівською й немов би пранцьовитою фізіономією, головний керownik гетьманського війська — Долго-

рук, ліворуч — бравий, вилізаний, з викоханим обличчям, що аж вилискувалось, — Ігор Кістяківський, одягнений в добряче пошитий „френч“ шоколадової барви. Всі обличчя були поважні, зацікавлені, немов би пани міністри сподівались від нас надзвичайно дивовижних і втішних вістей. Скоропадський сів між Гербелем та Долгоруковим, а ми посідали навпроти.

Перший взяв слово С. П. Шелухин. Говорив довго, з властивим йому запалом, детально не пригадую, в яких виразах, але зміст його промови був переказом тієї ухвали, що запала в хаті Леонтовича. Я не слухав, а лише студіював обличчя міністрів, сам собі дивуючись, з якою цікавістю вони слухали слова Шелухина, в котрих не булож для них найменшої новини, бо з помешкання Леонтовича було вже телефонічно переказано все, до чого громадські діячі договорились на нараді. Отже я був тепер свідком того, як люде, потрапивши „унікуди“, буквально вишукували в знайомих словах соломинку, за яку можна булоб вчепитись.

— Очевидно, — закінчував Шелухин, — вам лишається одно: як найшвидче капітулювати.

Це слово з'їритувало Долгорукова. Він зробив зневажливу міну, відкинувся на поручні фотелю й сказав приблизно так:

— То єсть, как? Капітулювать перед какім то бандітом, каторий в сваей глупасті не может аценить настоящаво палаженія вещей?!.. Маї вайска севодня...

— Да брось, Далгаруков! — нервово перепинив його Скоропадський. — Брось... Гаспадин Петлюра чесний і умний чалавек, но, канечно, гаспада, — звернувся він уже до нас, — такое слово, как „капітуляція“, здесь неуместно...

Тоді взяв слово Славинський. Також говорив довго і запально.

Міністри почали шептатись один з одним, дехто виходив з-за столу. Увійшов старшина й покликав Скоропадського до телефону. За хвильку Скоропадський повернув ще більш схвильований, перепинив розмову й покликав нас — делегатів до себе в кабінет. Там ласкаво запропонував нам цигарети (всі, крім мене, були некурящі й відмовились) й почав „довірочну“ мову:

— Вот, панове, я вас усіх добре знаю, за ісключенієм, ізвініте — звернувся він до мене (видимо, з галантности до незнайомого, перейшовши на „іностранный язык“).

— Це не має значіння, байдуже відказав я, випускаючи кільце диму. — Я — собі Королів, а прийшов сюди з волі громадянства.

— Так от, яб хотів з вами говорити совсім щіро... Так сказати, від щірого серця... Конешно, Долгоруков певний, що побіда буде на нашій стороні, алеж я щитаю, що, дійсно,

дальше кровопролиття як-будьто лишне. Але, що же тепер делать? — знов перейшов на московську. — Я би вас очень просил, гаспада, чтобы ви сейчас же поехали туда... на Жуляни і переговорілі би с Петлюрою да Вінніченкой... Нужнож до чогось договоритись!...

Ми покрутили носами.

— Та вже нема до чого договорюватись, — промовив С. П. Шелухин, знизуючи плечима. — Справаж ясна.

— Так, что же делать, гаспада? — нервово завовтузвся Скоропадський у фотелі.

Не пригадую, хто саме, здається, Стебницький, відповів:

— Мабуть булоб найліпше, колиб ви написали таку записку, що зрікаєтесь дальшої боротьби, тодіб уже з ними й можна булоб говорити.

Після недового торгу гетьман на це пристав. Поки komponували папірець (здається, писав Шелухин), — Скоропадський пішов до міністрів, які все ще засідали. Відтіль він повернув з Долгоруковим. Тимчасом записку було написано. Текстуально її не пригадую, алеж сенс полягав у тому, що Скоропадський сповіщає Директорію про своє остаточне вирішення завісити зброю й обіцяє не противитись обсажденню Київa військом Директорії.

— Я рещітельно пратестую! — злісно заявив Долгоруков.

— Ну, то ходім, панове, додому. Ми й так уже тут забарились, — сказав я до делегатів.

— Нет!... Нельзя же так! Далгаруков, — не гаварі глупостей!... роздратовано промовив Скоропадський.

— Ти же знаєш, что сейчас передано по телеф... — прикусив він собі язика.

Але Долгоруков тільки махнув рукою, круто повернувся й вийшов до міністрів. Тоді Скоропадський став біля столу, знову перечитав записку, й, видушуючи з пересохлого горла слова, проказав:

— Так щож це, панове?!... Цеж, виходить, отреченіє?

— Жадного „отреченія“, а звичайна капітуляція, тай край, — сказав спокійним голосом М. Славинський. — Цеж уже вияснено.

Скоропадський облизав губи, зробив кілька кроків до нас і, ставши посеред покою, драматично запитав:

— Але... щож скаже історія?

І тоді стався найцікавіший момент. Ніби хтось підкинув з крісла М. Славинського. Він зробив зо три величезних кроки, навіть не розрахувавши простороні, так що опинився просто лице в лице з Скоропадським:

— Павле Петровичу! — повним голосом вигукнув він просто йому в рот, мов у телефонуву рурку. — Історія вже сказала про вас усе... Сказала усе!.. Усе сказала про вас

історія і вона вже більше нічого про вас не скаже!... Нічого більше не скаже про вас!...

Дальша промова була менш істеричною, алеж блискучою. Ми всі якось стріпнулись і ожили, а Скоропадський, слухаючи її, немов би зсувався кудись у безвість. Буквально, це було „похоронне слово“, котре цілком категорично переконувало про смерть людини, на адресу якої говорилося...

Нарешті, Славинський скінчив, вітер піт на чолі й відступив до вікна. Ми всі мовчали. З пів хвилини мовчав і Скоропадський, його обличчя було мов виліплене з потемнілого воску. Потім він повернувся, підступив до столу, вмочив перо в атрамент і, нахилившись над папером, спитав:

— Тільки підписатись?

— Еге, — сказав я як найбільш спокійним тоном. — Тільки от тут — о, ім'я й прізвище.

Скоропадський нагнувся ще нижче й, не сідаючи, товстими літерами підписав:

— „Павло Скоропадський“, але „гетьман всеї України“ вже не додав.

Шелухин засунув папірця в пулярес і ми почали збиратися йти.

— Так не забудьтеж, панове. Як тільки прийде відповідь, ви негайно виїдете до них. Потяг для вас з білим прапором стоїть на Києві першому... Я вас дуже прошу, — він на мить замовк, а потім жваво додав: — Розумієтеж — треба пропуски... для німців і так далі...

Ми мовчки попрощались і пішли.

Здається, три члени делегації попростували до Леонтовича, де їх чекали інші члени наради. Яж подався мерщій до „Часу“, маючи обіцянку від Шелухина, що він сповістить мене телефоном, як прийде момент їхати в Петлюрину ставку, де мені, признатись, дуже кортіло побувати. Алеж, мабуть не далі, як за годину, коли до „Часу“ повернув М. Синицький, — Шелухин переказав по телефону, що Винниченко прислав різку телеграму, сенс якої полягав у тому, що без винятку кожного, хто приїде в ролі парламентарія, він звелить негайно повісити, а Скоропадському радить забиратись, поки ще не пізно, бо чекати більш він не хоче й не буде.

Видима річ, що в мене враз зникло бажання відвідати ставку Директорії, хочаб і на паротягові з білим прапором...

Коли увечері тогож дня я знову прийшов на нараду дирекції „Часу“, то Петрушевський, що мав тоді коло 40° пропасницю й пашив, мов на кір, лежучи на канапі, доповів:

— Я сьогодні, панове, вчинив самовільно одну річ. Коли ви будете проти, то я сам вирівняю якось ту справу.

— А що саме?

— Прибігали сюди Ч... та М... Завтра вони починають повстання зсередини.

Потрібують зброї, умовились з німцями, що ті продадуть їм кулемети, набої то що. Отож, їм негайно було потрібно грошей. Вас не було. Порадитись ні з ким я не міг, а ніби ми ще раніш про це міркували. Отже я дав їм самовільно.

— Скільки?

— Всю касу. Так... коло 44.000 карбованців. Коли погоджуєтесь, то запишемо „на благодійні цілі“.

Ми засміялись.

— Ще які справи на черзі дня? — запитав далі Синицький, що головував у дирекції.

В порядку чергових повідомлень я розповів про кінець гетьманату й запропонував уночі видрукувати листівки з портретом Петлюри. Синицький повідомив, що, вертаючи з наради в Леонтовича, зайшов до Маршака (ліпшого київського ювеліра) й замовив срібну тацу на хліб — сіль, що треба буде піднести Симонові Василевичу при вступі в Київ, а Петрушевський уже позамовляв „Часовим“ вишивальницям повишивати написи на чудових рушниках. На цім було закінчено розмови на теми політичні, далі пішла щоденна видавнича праця...

Зранку другого дня, тоб то 14-го грудня, на Звіринці заклацали кулемети.

— Еге!... Чуєте, чуєте, як ловко цокотять наші кулеметики? — радісно мняв собі руки В. Д. Петрушевський, що непримиримо ненавидів гетьмана. — Як почнуть входити, я закриваю всі „Часові“ установи, а всі співробітники нехай стоять на ганку. — Йому сьогодні полегшало й він жваво роздавав накази.

Але до моменту закриття контори та складів видавництва дійшло ще не швидко. Коло четвертої тільки години дня по Великій Володимирській в напрямі до Софійської площі скоком пролетіло кілька верхівців. Здається, вони були з довгими чорними шликами. А ще пізніш на Хрещатику зачулись рушничні постріли. Петрушевський саме був у клубі, де, як старшина — адміністратор, давав розпорядження на випадок появи тих чи інших повстанських старшин, або — хтож це знав? — може й приїзду Головного Отамана. Таки, справді, якось ніхто не знав пляну входу в Київ війська Директорії. Тому то дуже й дуже всім до серця припадали кимсь вигадані чутки, що повстанці подарували Петлюрі чудового білого коня й він на тому коні має вступити перший, ведучи своє військо на Софійський майдан...

Я затримався в „Часі“. Синицький пішов, забувши сказати, куди.

Коли почалась стрілянина на Хрещатику, я розпустив співробітників, пропонуючи їм іти до клубу, й сам подався тудиж. По Прорізній вгору бігли перелякані люде.

В чім річ? Хто в кого стріляє?

— Гетьманці бють повстанців!... Там таке робиться на Хрещатику... ай-ай-ай!...

Але перше, що кидалось у вічі, це те, що по вулицях, після місячної перерви, знову залунала українська мова. Очевидно, те, що робилось на Хрещатику, була лише агонія, але гетьманат вже впав... нагода зараз же подала й нову ілюстрацію до цієї думки: коло Пушкінської вулиці я здивав в прекрасному, історичному козацькому вбранні, поверх якого була мистецьки вигаптована кирея, популярного в Києві громадянина П. Очевидно, московська змора, згинула...

У вестибюлі українського клубу було повно людей. За невеличким столом сиділо двоє брудних, знесилених вояків, біля них стояли рушници, а мала, стара клубова економка все підсувала їм миски з потравами. Тут же був і Петрушевський. Раптом широко відчинились вхідні двері й у вестибюль ввалився молодий, дуже п'яний вояк.

— Так штож ето, братци? Петлюра опять сюди йдють?

— А ти хто такий? — одним скоком опинився біля нього Петрушевський.

— Да, штож не відіш сам: я — салдат, — і п'яний смикнув рукою під шинелю. Там, на пасі у нього бовталась ручна граната.

— Ой!... Бомба! — заверещали жінки, й люде рефлексивно порачкували широкими сходами на гору.

В. Д. Петрушевський — людина величезної фізичної сили та надмірно запальної вдачі — в один миг ока вхопив за карк, зручно повернув його до входу, другою рукою розчинив широкі двері й енергійним стусаном поміг непроханому гостеві миттю перелетіти всю Пушкінську вулицю аж на протилежний клубовому помешканню тротуар. Ми всі чекали вибуху бомби, алеж, на диво, цього чомусь не сталось.

Тривожно-радісний настрій, утворений подіями, що відбувались з кінематографічною прудкістю, не давав змоги всидіти на одному місці. Кортіло кудись бігти, бути одночасно в кількох місцях, чути людські розмови, бачити сцени, що були на вулицях, взяти в них активну участь... Умовившись, що ми негайно повернемось, і ми з Петрушевським покинули клуб. Він пішов вниз, по Прорізній, я майнув на Софійський майдан. Скрізь по вулицях, мов гусарика на провесні по призьбах, ворушилась сила люду. Групи незнайомих ділились вражіннями, вітали одно одного, розповідали фантастичні „останні“ чутки, комбінували не менше фантастичні припущення, що на іншому розі вулиці за хвилину вже перетворювались на „певну останню новину“... Ніде не було

видно гетьманських прихильників, а скрізь все більше й більше з'являлось вояків УНР. Населення взагалі безжурного колишнього Київa ураз засвоїло радісний факт, забуло про переможених, що хутко підлягши мімікрії, вже стались суголосними масі й вештались поміж радісними людьми, не викликаючи ні їхнього підозріння, ні почуття свідомої помсти, так невластивого нашій експансивній вдачі.

Коли я повернув до клубу, там уже був Петрушевський і Синицький.

— Ну, щож сталось з вами? — запитали вони мене.

— Тоб то, як? — не збагнув я. — Нічого не сталось, як бачите.

— То ви не маєте щастя. А ми обидва побували „в передельці“ (тоб то — зазнали халепи).

І сміючись Максим Стратонович розповів, як він вітав на Хрещатику перші лави військ Директорії, як загон гетьманських офіцерів вирвався з-за якоїсь бічної вулиці, від Печерська, й почав стріляти в повстанське військо.

— Здається, я вперше в житті так злякався з несподіванки, — розповідав далі Максим, — що цілком втратив свідомість чину. Уявіть собі: я вскочив у перший двір, углядив там порожню велику бочку і вовтузився, щоб туди залізи. Ну, так — звісна річ — мояж комплекція тому не дозволила (М. С. був дуже товстий), — і я „гнусно“ посилав свої привітання з-за бочки, поки тривала стрілянина...

— А мое мабуть ще веселіше! — почав Віктор Дмитрович.

Коли він, розлучившись зі мною, пішов по Прорізній, то, відходячи до воріт другого чи третього дому від Пушкінської, наткнувся на підводи, що виїздили важко навантажені з брами. Ними керував молодий парубійка старшинського вигляду, але вже без нараменників і кокарди. Петрушевському він видався подібним до одного з гетьманців, що перед тим окупували укр. клуб, і тому Віктор Дмитрович, не довго міркуючи, перепинив йому дорогу:

— Що везете? — спитав він.

— А твайо какое дело? Ти здесь кто такой? — була задержувата відповідь.

З тієї відповіді Петрушевський вже не мав сумніву в справності свого здогаду. Підгвинчений настрої його був надто войовничий, а він і взагалі все звик робити швидко, тож, не продовжуючи дальшої розмови, розмахнувся й торохнув гетьманчука так, що той покотився по гладенькому бруку Прорізної далеко додолу в напрямі до Хрещатика. Петрушевський завернув валку підвод до клубу, де їх і розвантажили повстанці. Там були великі паки нової амуніції, сила нових повстанків, кожушин, шинелів і т. д., що гетьманці хтіли вратувати, видимо, сподіваючись на реванш...

В клубі ми лишилися до пізнього часу. Всі помешкання були повні радіючими людьми. Було вже багато повстанців, було чимало й тих киян, що протягом всього бігу повстання пересмоктувались крізь кільце гетьманських оборонців, були й такі, кого вже й місяць ніхто не бачив, бо вони тихесенько пересиджували скрутну годину по затишних схованках. Віталися, раділи, розповідали героїчні речі...

Вїзд Директорії в Київ відбувся аж за кілька днів, Злі язики плескали, що члени Директорії ніяк не можуть домовитись, хто перший має вийти з вагону...

А Київ тимчасом готувався зробити бучну зустріч.

Найбільшу участь в підготовці взяв на себе М. С. Синицький, незамінимий організатор всяких урочистостей. Мені було поручено підносити хліб-сіль Петлюрі на двірці. Петрушевський мав привітати його перед „Часом“. Особлива інтимна учта мала відбутись в клубі. На устах у всіх було виключно наймення Петлюри, а про інших членів Директорії згадували лише... з пристойности.

Кольосальна срібна таця, за котру Синицький заплатив Маршаківі 5.000 карбованців, була важелезна. На дворі було холодно, настрої був надто підвищений, а тимчасом минуло годин зо три чекання, а поїзд Директорії все не приходив. Нарешті, на пероні обявилися Петлюра, Винниченко й Швець. Здається, привітальне слово говорив І. С., прекрасний промовець, але на цей раз мало красномовний, бо був перемерзлий на кістку. Я, здається, в гурті з Чопівським — тримали важку тацу, бажаючи лише одного, щоб промова була як найшвидче скінчена... Петлюра, в новому синьому жупані та новій сивій шапці, котру — як ходили чутки — справили йому повстанці, уважно слухав слова привітання, подяки й похвал, не поворухнувши жадним м'язом обличчя, а потім, уже вечером на раві в клубі, на моє запитання, що саме він відчував у хвили зустрічі, тихенько мені признався:

— Та я, власне, нічого не чув, бо мені незносно хотілося курити...

В бігу вечері, коли вже головна частина урочистостей минула, я здивав Симона Василевича в одній з переходових кімнат: він ішов до старшин, що вечеряли в другій великій кімнаті. В цей мент в хату вскочила одна з клубових кельнерок, котра здебільшого приносила Петлюрі обід, як він там обідав щоденно перед повстанням. Проста селянська дівчина скамяніла й не могла відорвати очей від Головного Отамана переможних повстанців. А Симон Василевич простягнув їй руку:

— Здрастуйте, Феню!... От і знову я буду вас просити, щоб приносили мені обідати! — сказав він їй весело.

Дівчина вхопила його руку й залилась рясними слізьми... Вона намагалась щось сказати, але з другої кімнати вже відчинились двері й сотка голосів гукала, мов з одних грудей: — Слава Головному Отаманові!...

Того вечора Київ, дійсно, переживав свято. І я, подруге в житті, напився через край, сидів проти Славинського й признавався йому в своїй закоханості за ту промову, що він говорив у рот Скоропадському, коли нас вкупі послали „рощитувати гетьмана“.

В. Королів.

Як я пішов у революцію.

(Уривок із щоденника).*)

Червня 22 дня. Сиджу в своїй лікарській „канцелярії“, як кажуть винничане, й приймаю тут хворих. День великий, часу вільного досить, читати безперестанно надокучує. І от почав я щоденник, властиво, це будуть швидше спогади з минулого життя.

Писатиму про все, що пригадаю, без ніякої системи, про велике й дрібне, про себе, про товаришів, про революцію нашу.

Україна переживає тепер не просто історичні часи, а часи епохальні. І не тим, що сталося в часі революції, а тим, що творилося й твориться тепер у народі, треба оцінювати події. Гадаю, що на протязі цілої історії України цілий народ український, до самої глибини народніх мас, не був так сильно зацікавлений справою своєї державности. Тепер йому ясно, як день, де чужі, а де свої. І та свідомість, що сама прийшла до нього в силу подій, єсть найпевніша гарантія того, що український народ мусить утворити свою власну державу.

Я жив в Одесі на посаді лікаря для бідних біля 17 років. Увесь час, як і перед переїздом до Одеси з Полтавщини, я брав участь в національному життю України.

Коли почалася „всеросійська“ революція, українське громадянство в Одесі відразу ж збіглося на велику нараду, де ухвалило цілий ряд резолюцій, між иншим видавати свій орган. Тут же на нього були зібрані гроші, обібраний склад редакційного Комітету, куди увійшов і я. Довго не гаючись, Комітет випустив перше число щотижневого часопису „Українське Слово“, і це була перша ластівка української революції.

*) Щоденник д-ра Івана Липи, з котрого уривок спогадів про українство в Одесі в рр. 1917—18 подаємо низче, писаний у 1922 р. у Винниках коло Львова, де покійний перебував перед смертю, в формі безпретенсіональної розмови, де спогади про діячів і факти нашого відродження повязані особистими рефлексіями. Це мали бути коментарі до широкої автобіографії. Р е д.

В Києві зорганізувалося народне представництво, „Центральна Рада“. Я не виїздив з Одеси, хоч мене громадянство не раз обібрало делегатом до Центр. Ради, бо знав дуже добре, що як уже зірвуся з місця, то вже революційні події потягнуть тебе не туди, куди ти хочеш, а куди випаде.

Події бігли і от Одесу окупували большевики. Увесь цей час я зоставався в Одесі, усе ще був на посаді міського лікаря, видавав книжки „Народнього Стягу“, свої й чужі, брав участь в українському політичному життю. Українські організації й військова українська сила при тимчасовому російському уряді так вирости, що й при большевиках вони мали певність своєї непереможности.

Дійшло до бою. Ціле місто й околиці поділилися на два табори — українців і большевиків, билися кілька днів. Деякі українські вояки, українські робітники, особливо залізничники, під впливом большевицької агітації пристали до большевиків. Українська справа була програна. Наші військові старшини й діячі повтікали, або поховалися. Большевики почали заводити комуну. Дуже швидко до громадянства одеського прийшло розчаровання. Війна ще тривала.

В Одесі пройшла чутка, що сюди мають прибути румуни, щоб викинути московських большевиків і віддати владу українцям. І справді одного дня раптово підїхало до Одеси біля 300 вантажових автомобілів та тільки не з румунами, а з германцями.

Большевики покинули Одесу. Влада в Одесі перейшла до рук українських. Німців зустріла Одеса оплесками. Одеське українське громадянство, як завжди, тогож дня зібралось до купи; через своїх преставників, обібраних у всіх організаціях, утворило Раду і та Рада обібрала уряд для Одеси виключно з певних громадських і політичних діячів. Я був обібраний комісаром міста Одеси. Німці з Одеси швидко вийшли, а їх місце заступили австрійці. Між цими було багато українців.

Центральна Рада вернулася до Києва. Знову почалося будування держави, перекинене большевиками. Та не на довго. Прийшов гетьман Скоропадський. Усіх губерніяльних комісарів він змінив, у тім числі й мене, і насадив всюди своїх чорносотенних генералів. Я перейшов на посаду лікарського інспектора м. Одеси.

Коли Директорія заняла Київ, Одесу захопили після бою французи і посадовили на всі уряди чорносотенців. Зостававатися далі тут було небезпечно. Сливе всі боеві українці виїхали, а я все ходив на свою службу і ждав...

Був близько самого „градоначальника“, що урядував тамже, де колись і я, мав між урядовцями своїх людей і був увесь час на сторожі.

У Києві почало формуватися перше міністерство Директорії. З газет ми довідалися, що Іван Липа призначається міністром культів. Я не надавав цьому ніякого значіння, але от дістаю від „градоначальника“ офіційний папір з запитанням, чи правду пишуть у газеті, що я призначаюся міністром і як це я можу пояснити?

Я трохи зачекав із відповіддю і під Новий Рік післав від себе пояснення.

Увечері під Новий Рік 1919-ий нов. ст. із штабу Української Армії, що стояв на ст. Вигода, були надіслані до мене два післанці: один комісар стації Одеса—Застава, де стояли наші війська, другий штабовий. Вони повідомили, що мені загрожує небезпека — тюрма, а може й розстріл, а тому вони мають наказ зараз же мене вивести з Одеси до штабу.

Я подякував за повідомлення й сказав, що завтра рано я сам покину Одесу. Тоді вони взяли в мене слово, що цієї ночі я не ночуватиму дома і з тим пішли. Це було увечері. Я попрощався з дружиною, матір'ю, сином, з усіма і пішов на ночівку в безпечне місце під марш на мандоліні: „Гей там на горі Січ іде!“

Уранці пустився в мандри. І тоді вже передчував, що не скоро, не скоро повернуся додому.

Зовсім без ніякісенького багажу пішов я на Одесу Заставу. Тут я знаю всі ходи і виходи. Із робітниками пройшов добровольчеські пікети, потім французькі і там десь поза вагонами вийшов на нейтральну територію, що відділяла наші війська від добровольчих. Прибув до своїх.

Тогож дня комісар стації, уже мені відомий, посадив мене у вагон і за чотири доби я доїхав до Києва. На стації Вигода, в нашому штабі, довідався я про таке: тут переловлювали проїзджаючих до Одеси чорносотенців і взагалі не дуже панькалися з ними. Останніми днями заарештували якихсь три великі риби. Добровольці з Одеси вимагали, щоб їх випустили. Наш штаб на це не погоджувався. Тоді ті сказали, що будуть арештувати українців. Коли наші відповіли, що там видатних українців уже нема, що всі вже виїхали з Одеси, то урядовець добровольчеський показав на мене, що я в Одесі і що я в їхніх руках.

А через те, що ті три великі риби мусіли бути відправлені до Директорії до Києва, або на місці розстріляні, то й мені загрожував розстріл. Штаб занепокоївся і вислав до мене післанців, щоб вони мене вивезли обов'язково з Одеси.

3-го вересня. Чотири доби я їхав до Києва. Просто чогось стояли на стаціях і ночували, а народу так повно, що ніде стояти.

Через кілька стацій — перевірка документів у пасажирів. В штабі дав мені ген. Змієнко засвідчення, що я міністр Української Народньої Республіки. До мене ніхто не

чіплявся, алеж і пільги ні від кого не було особливої. От собі якийсь міністр...

У Києві прем'єр Чеховський привітав мене, як старого знайомого, й порадив іти до Винниченка. Винниченко не удостоїв приємом, а передав через Петруся Чикаленка, щоб я увечері приходив на обід, що відбудеться в Гетьманському палаці. Там була Директорія, усі міністри й старшини Січових Стрільців. Багата вечеря, багато квітів. Були промови. С. Петлюра зустрів мене словами:

„Приїхали. Нарешті. Ну, слава Богу“. А я думав: „Чому нарешті? Аджеж мене ніхто навіть листовно не повідомив, щоб я їхав. І колиб не читав, та не конечність, то я й сидів би в Одесі.“

Другого дня почалася праця в міністерстві. Орієнтувався я швидко. Тому багато сприяв сам склад робітників. Справа була поставлена широко. Почувалося, що тут справді робота в державному масштабі. У першу чергу я взявся провадити автокефалію української православної церкви. Закон про автокефалію був підписаний мною. Я скликав зїзд єпископів з усієї України. Більшість зараз же приїхала, а ті, що не з'явилися, то були вже під владою большевиків. З ними можна було зробити діло, тільки не форсуючи справи, а поволі й послідовно. Присутні вагалися: хотіли знати думку московського патріярха, з яким звязків не було, або принаймні митрополита Антонія, що був у засланні, й Платона одеського, з яким теж звязків не було. Справа була про Синод. Довго, довго торгувалися ми, нарешті вмівся й член Директорії Андрієвський. Я бачив, як з наближенням большевиків до Києва єпископи були більше й більше неприхильні до автокефалії й Синоду. Після довгих нарад Синод таки склався. Єпископи по суті нічого не мали, однак боялися назви „Синод“, а тому ми погодилися тимчасово на таке назвисько: „Всеукраїнська Вища Освящена Рада“. У склад Синоду входили три єпископи, священники, дяки й миряне. Перше засідання Синоду відбулося під головуванням архієпископа Катеринославського Агапита і перший журнал цього засідання подав мені єпископ у той день, коли правительство наше евакуувалося з Києва.

На останньому засіданню Ради Міністрів я заявив бажання вивести з Києва Синод, але більшість міністрів, звичайно лівих, була проти того. Так Українська Вища Освящена Рада й залишилася в Києві.

Бачучи, що хоч і є між єпископами свідомі українці та не багато їх, я дбав про те, щоб у Києві, або на Буковині висвятити на єпископів свідомих українців, осіб духовних, і два таких дало уже свою згоду. Евакуація перешкодила і цьому.

Моя увага була звернена на патріярха царгородського; для нього була складена відповідна грамота, щоб він побла-

гословив автокефалію Української Церкви. Ця грамота була передана послові Лотоцькому, що їхав до Царгороду.

Усе міністерство мое складалося з 160 чоловіка, але евакуувалося лиш чоловік з 30, найбільше свідомих і потрібних у міністерстві.

З виїздом із Києва робота в масштабі державному в моєму міністерстві скінчилася.

Ів. Лука.

На світанку церковного визволення.

Десять літ тому, коли сполახнула на Сході Європи революція й осліпила очі своїм блискучим полум'ям, загорілися також і вогники визволення церковного, але за революційною ілюмінацією були мало помітні. То була також революція, — в імя таких живих колись, але занедбаних та брунтально потоптаних ідеалів церковного—вільного національно-громадського життя.

Церковно-національні змагання увесь час поневолення українського мали за собою одну станову верству, що самими умовами життя вязалася з народними інтересами, тими інтересами переймалася і за них обстоювала. Се — духовенство, — не ті князі церкви, що були зброєю самодержавного режиму, а та армія сільського священства, що почувала над собою тиск гнітючої руки мало що в меншій мірі, як і її селянська паства. Більшість тої армії тяглася законами життя за колісницею свого владаря, світського й духовного, виконуючи його волю щодо пригнічення мас народних. Але безпосередня стичність з народним життям, з його живими й болючими інтересами викликала бодай у значно меншій частини духовенства щирий відгук на інтереси народнього життя, спонукувала її йти на службу тим інтересам. Чи-ж не характеристично, справді, що серед діячів українського національно-державного визволення так багато священничих дітей? Колиб перевести статистику станового складу української армії, зокрема складу української академічної молоді на еміграції, то наслідки тої статистики виявилиб значний відсоток представників духовного стану. Се, очевидно, тому, що той стан найблизче стояв до народньої маси, знав її і мав можливість збагнути її жадання.

До революції національні змагання молодого покоління духовного стану виявлялися в утворенню українських гуртків по духовних школах, — по сих школах були вони найчисленніші. Життя здебільшого глушило ті чисті паростки молодого віку; найбільш гарячі й нестримані падали жертвами зовнішнього спротиву, — до таких, напр., належать небіжчики

о. Лука Скочковський, о. Степан Кедринівський (літературний псевдонім—С. Юрковиця), учитель семінарії Ів. Ротарь (псевд. Сопілочка), яким належить визначне місце в історії українського національного руху; але якась частина виживала морально і фізично та творила серед духовенства кадри демократично настроєних та національно-свідомих працівників української справи. Ті українські елементи і виплили на поверхню життя церковного, коли революція одчинила для того можливості. Десь аж через 25—30 літ побачив я на поверхні церковно-громадського життя такі близькі мені по школі, по шкільних гуртках постаті Крамаренків, Ботвиновських, Добрянських, Сікорських, Пашцевських, Гриневичів та інших, яких імена Ти, Господи, відаєш, — що не угадали церковно-національного духа на протязі цілих десятиків літ у тяжких умовах сільського попівського життя. Ті церковні Никодими вийшли на світ, виявили те, чим вони жили все своє життя, що переводили в своїй щоденній непоказній праці, і за їх колективною — безпосередньою чи посередньою — участю утворилася Українське Церковна Рада, — перший прилюдний орган української церковно-громадської акції.

Дуже занедбано було ту ниву, на якій мали українські діячі церковні працювати. На протязі більше двох століть провадилася на Україні система обсажування впливових посад церковних елементами русифікаторськими — чи москалями зроду чи зрусифікованими українцями, що завдяки своїм природнім зв'язкам з українським оточенням ще краще за москалів переводили русифікаторську політику в церкві на Україні. Митрополити, єпархіяльні архиєреї всі без останку належали до сеї категорії пересіяних через каззонно-русифікаторське сито церковних діячів. Ся адміністративно-чинна категорія заповнювала усі впливові посади своїми прибічниками, людьми тої самої реакційно-русифікаторської ідеології, здебільшого своїми-ж родичами в Московщини. За двохсотлітній час, особливо за останні 75 літ, утворилася по містах України пануюча кляса російської церковної бюрократії, що дістала до своїх рук виключний вплив на всі сторони життя тут. В час революції український уряд, додержуючись, як він думав, системи невтручання в справи релігійні, як справи людської совісті, давав тим самим адміністративний захист та матеріальну підмогу ворожим українській справі чинникам, що вживали всієї своєї сили для переведення в українській церкві московсько-реакційних тенденцій.

От з тою силою чужого єпископату та утвореної ним церковно-бюрократичної машини й довелось з першогож кроку спіткнутися нашим церковним діячам. Українська Церковна Рада поставила собі завданням скликати український церковний собор. Але вибори до того собору церковна адмі-

міністрація без найменшої зовнішньої контролі перевела звичайними в обставинах старорежимного архиерейського самовластя способами, і наслідком того більшість членів собору були люде політично та національно настроєні вороже до української державности та української церкви. Та ще в першу сесію собору, поки церковно-бюрократичний апарат не організував ще своєї акції, пройшло у склад собору досить людей, що раніше й опісля визначилися церковно-національною правосвідомістю та активною діяльністю в інтересах церкви. Але перша сесія всеукраїнського церковного собору, що розпочалася 7 січня 1918 р., закінчилася вже 19 січня з причини большевицької навали на Київ, встигши за той час лише сконструуватися та утворити відповідні комісії (урядова, єпархіяльної управи й парафії, українізації церкви, освіти, економічна, особового складу).

Нагло перервана праця собору відновилася 7/20 червня тогож року — вже за гетьманської влади. За час перерви по єпархіях було додатково обрано старими методами нових членів. Після того склад собору прибрав такий московсько-реакційний характер, що українська поступова меншість мусіла для координації своєї відпорної праці утворити окрему „Українську Секцію“ на „Всеукраїнському (!) церковному соборі“. Провідне значіння на „всеукраїнському“ соборі дістали провідник церковної реакції ще в російському синоді архієп. Антоній Храповицький (обраний тим собором на голову церкви), ушавлений своєю діяльністю в Галичині під-час російської окупації архієп. Євлогій, його помічник по тій діяльності протоєрей Ф. Титов, одна з найтемніших сил російської реакції Д. Скринченко та різні місцеві підголоски московського єпископату. Цілком стало натуральним, що собор у такому складі виключає спершу поодиноких членів — українців (українського церковного діяча Павла Мазюкевича), а після, користаючи з більшості голосів, виключено з складу собору українське гроно його — усю українську церковну раду в повному її складі (більшістю 198 голосів проти 108).

Влада гетьманська додержувала тієї-ж хибно зрозумілої тактики невтручання у „внутрішні церковні справи“. Міністром ісповідань був проф. В. В. Зінківський, — типовий зразок російського інтелігента з найкращими намірами, але без волі і сили їх виконати. Він рішуче запротестував проти згаданого вчинку собора, заявивши на соборі, що „факт вигнання з собору б. української церковної ради — дуже важливий і нечуваний в історії, тому про його мусить мати свою думку рада міністрів, і державна влада не може залишити його без уваги“. Але державна влада проте залишила той факт без уваги.

Такий напрям церковних справ примусив мене переглянути мое власне поступовання в тих справах. Коли складався

перший кабінет міністрів гетьманської влади, я дістав пропозицію од голови ради міністрів Ф. А. Лизогуба взяти портфель міністра ісповідань.

З огляду на характер гетьманського перевороту, що показував і дальший характер урядової акції, я одмовився. Колиж у жовтні 1918 р. Український Національний Союз обрав мене, в числі інших пяти українців, для участі в гетьманському уряді, я вирішив взятися за справи церковні. З доручення гетьмана тодішній міністр закордонних справ Д. І. Дорошенко привіз мене до нього, і гетьман запропонував мені портфель міністра освіти. Се було те, до чого найбільше лежала моя душа, тим більше, що попередником моім за часу Центральної Ради був В. К. Прокопович, якого плян діяльності припадав мені до думки, але був у виконанню перерваний державним переворотом. Я одповів, що найохотніше взяв би сей портфель з-поміж інших, але є один ресорт справ церковних, яким я надаю важливого значіння, та серед українських політиків не бачу людей, що серіозно оцінювалиб їх значіння, та охотилисяб до того рук докласти; тому я важивсяб прийняти на себе сей тяжкий та невдячний ресорт справ. Гетьман щиро зрадів з моєї заяви, бо якраз шукав кандидата на міністра ісповідань. (В. В. Зінівський не відержав тяжкої ситуації і перед тим зрікся).

Було се в половині жовтня, і за кілька день після того розпочалася нова сесія Всеукраїнського Церковного Собору. Брак місця не дозволяє мені ширше спинитися на обставинах моєї діяльності на посаді міністра,—тому обмежуся кількома фактами що до церковного собору.

Московсько-бюрократичні кола церковні, возглавлені митр. Антонієм, саме увійшли в смак своєї перемоги над українським церковним елементом і врешті — над державною владою в особі міністра ісповідань, що досить малодушно здав свої позиції. Хоч де-які єпископи висловлювали побоювання що до мене, — з тим, мовляв, „старим бюрократом“ буде трудніше, але загальний настрій провідників собору був бадьорий і навіть войовничий.

Більшість постанов мала на увазі не ширші інтереси української церкви в нових умовах, а головним чином практичні інтереси духовного стану та церковних установ на Україні (про увільнення духовенства та церковної землі від податків, про забезпечення церковних маєтків „от постягательств, с чьей бы стороны они ни были“, — малося на увазі увільнення церковних земель від розподілу при земельній реформі, — про матеріальне забезпечення духовенства, і т. ин.). Оскількиж постанові собору мали характер принципіальний, вони відбивали в собі тенденції старого синодального бюрократизму, заправленого місцевим українофобством. Я особисто

не брав участі в соборних засіданнях, — посилав туди референтів, що подавали мені звіти; але реагувати на соборні постанови доводилось у випадках, коли або треба було припинити устремління церковних політиканів у неналежну для них політичну сферу, або коли вони самі зверталися до мене за допомогою, як до представника влади.

Наскільки українофобські тенденції соборних провідників, набираючи інтенсивності, приймали характер політичної помсти, виявилось, напр., із „законопроекту“ соборного — позбавити духовного сану колишніх членів церковної ради. З собору їх уже було виключено, але, залишаючись у духовному сані та належачи до духовного стану, вони мали серед духовенства той моральний авторитет, якого бракувало урядовим верхам церкви, — отже треба було за всяку ціну з церкви їх виключити. Згаданий проект викликав велике заворушення. Одні раділи, що малося вирвати всі „плевели“ церковні, другі приходили до розпачу, — в першу чергу, розуміється, ті, кого се безпосередньо торкалося з боку ідейного та особистого. Я запросив до міністерства на ділове побачення митр. Антонія і мав з ним тверду розмову. Він дуже впевнено покликався на канони соборів, що дають право деградувати неслухняних пресвітерів та діяконів. Я йому відповів, що в справу канонічну я не втручаюся, хоч мушу завважити, що коли карати священиків та діяконів, то треба до них за одно долучити і тих єпископів, що на початку, не оцінивши як слід ситуації, допустилися гріха і та кож брали участь у Церковній Раді. Собор може постановляти про позбавлення сану священників.

Але у мене єсть всі докази того, що тут ходить не про канонічні переступи, що се — політична помста українським патріотам з боку ворогів української нації, церкви і держави. Ся остання політична сторона справи належить до моєї компетенції та до мого обов'язку, — і я допроваджу її до самого краю. Отже нехай провідники собору і зокрема митрополит рахуються з усіма наслідками свого чину. Митрополит обіцяв розважити над сею справою, і „законпроект“ був знятий з порядку.

Досить було в мене таких пересправ з представниками соборного єпископату. Між иншим раз прибув до мене митр. Антоній в справі соборної постанови про надання „митр. київському і галицькому“ права відвідувати свою паству в Галичині і просив мене порозумітися про се з урядом австрійським. Се було характеристичне продовження церковно-урядових заходів часу російської окупації Галичини. Я погодився клопотатись, але попередив, що наслідком того може бути анальогічне клопотання з боку митр. Андрія Шептицького; то нехай би перше розважив митрополит київський, наслідки чийої місіонерської подорожі він вважає з свого боку за по-

зитивніші, і після того повідомить мене остаточно, чи маю вживати заходів що до його пастирської подорожі до Галичини. Відповідь, по умові, я мав дістати другого дня, але так і не дістав її.

Засадничі тенденції собору найвиразніше проявилися в законопроекті про т. зв. автономію української церкви. На основі цього проекту патріарх московський затверджує єпископів і самого голову української церкви, — отже ні київський митрополит, ні який інший єпископ не могли-б посісти катедри без волі московського патріарха: сей останній приймає оскарження на київського митрополита та користується правом вищого (апеляційного) суду над усіма єпископами українськими; „благословляє“ („дозволяє“) скликання церковних на Україні соборів, що таким чином не моглиб відбутися без волі чинника чужодержавного; затверджує уставу про організацію української церкви, що унеможливлувалоб такі сторони тої організації, які хоча булиб найкорисніші для української церкви, проте не відповідалиб інтересам московської патріархії; врешті імя „патріарха всеросійського“ малоб поминатися за службою божою у всіх храмах православної церкви на Україні, — себ то навіть самою термінологією патріаршого „всеросійського“ титулу провадиласяб у церкві тенденція „всеросійського“ політичного об'єднання; таким чином московський патріарх, згідно з проектом, мав би зайняти щодо української церкви становище колишнього всеросійського синоду. Але московський патріарх, якому на затвердження (!) послано було сей проект quasi-автономії, не задовольнився й сим та, помимо інших корективів, додав врешті точку, що усувалаб деякі непорозуміння: „святійший патріарх захове що до української церкви всі права, передбачені соборними постановами (московськими О. Л.) про права й обовязки святійшого патріарха московського і всієї Росії“.

Зауваження московського патріарха мали бути розглянуті і, розуміється, в напрямі позитивному, на українському соборі. Але основний закон української церкви дотикався дуже важливих сторін життя громадського й державного і не міг перейти без участі українського правительства. Я поставив справу основного закону церкви, з погляду державного, на розгляд ради міністрів, і ся остання прийняла мої зауваження та уповажнила мене заявити на соборі в імени правительства конечну вимогу автокефалії української церкви.

Я прибув на соборне засідання, на якому мав розглядати основний закон української церкви, і, попереджуючи соборне обмірковання справи, оголосив конечну вимогу уряду. У мене випадково заховався конспект моєї промови, яку подаю тут:

„В нових умовах нашого державного і церковного життя виникає конечна потреба улаштувати церковні справи. Владе

державна, за мого попередника, пішла на тимчасове і компромісове рішення: вдалася до порозуміння з московським патріархом з огляду на попередні звязки нашої церкви з колишньою церквою російською. Але та спроба не тільки не допомогла розв'язати справу, а ще більше її ускладнила. Авторитарні домагання московського патріарха, що навіть бажає затвержувати українських єпископів, ставлять справу знову на самий її початок. Перед державною владою та перед церковним собором знову те саме завдання: утворити церковний лад, а для того в першу чергу установити основний закон української національної церкви.

„Становище вимагає, щоб правительство ясно і твердо зазначило ті свої принципиальні засади, на яких воно стоїть в справі будівництва правних церковно-державних відносин. У нас церква знаходиться в звязку з державою,—тому державна влада має не лише право, але й обов'язок установити взаємовідносини між ними. Державна влада з тим більшою увагою виконує свій обов'язок, що такий зв'язок відповідає нашим старим національним традиціям: в історії нашої національно-державної боротьби моменти церкви та нації були тісно сполучені і в процесі тої боротьби доповнювали один одного.

„Основна засада української державної влади полягає в тому, що в самостійній державі має бути самостійною і церква. Сього однаково вимагають інтереси і держави і церкви. Ніякий уряд, що розуміє свої державні обов'язки, не може погодитись на те, щоб осередок церковної влади перебував у іншій державі. Тим менше можна допустити це у такому випадку—з огляду на кардинальну різницю між обома державами і що до релігійного в них режиму взагалі і що до правно-державного становища церкви на Московщині та Україні. Тому в своїх відносинах до інших церков українська церква має бути автокефальною під головуванням київського митрополита та в канонічному звязку з іншими автокефальними церквами. Щож до взаємних відносин у нас між церквою і державою, то взаємовідносини мають стояти на непорушній основі: кесарево — кесареві, Боже—Богові. Я зазначаю лише ці основні засади, з якими мусять бути погоджені часткові сторони церковної організації.

„Державна влада має глибоке переконання, що лише на таких засадах збудована церковна організація єдино відповідає церковним, державним і взагалі народним інтересам України. Самостійність церкви допоможе проявитися тим громадським силам, що виявили таку надзвичайну самодіяльність в нашому колишньому національному житті. Ту самодіяльність було приборкано, живі основи церковної соборности занедбано, коли церква наша провадилася чужими, силою їй накинута, основами життя; але та самодіяльність

церковно-народня має відновитися, коли наша церква твердо стане на ґрунт властивого їй самостійного життя — в автокефальній формі.

Таким чином, автокефалія української церкви — се не лише церковна, але й національно-державна наша необхідність. Се конечна потреба нашої церкви, нашої держави, нашої нації. І хто розуміє та щиро до серця приймає інтереси українського народу, той приймає і автокефалію української церкви. І навпаки. В імені уряду Української Держави оголошую його тверду і непохитну думку, що українська церква має бути автокефальною“.

Моя декляративна промова викликала велике заворушення на архиерейских лавах. Відповідаючи мені, промовці (головним чином митрополити Євлогій та Платон) висловлювалися, що вони вбачають більшу свободу церкви у большевицькій Росії та що вважалиб за краще одділення церкви од держави в інтересах церковної свободи. На се я одповів, що, по-перше, уряд нікому не перешкоджає перенестися на радянську територію, кому той лад більше відповідає; по-друге, одділення церкви від держави так само не зустріне перешкод з боку держави і навіть — з мотивів бюджетних — буде зустрінуто урядом прихильно. Але одділення церкви од держави не дасть ширших прав церкві в державі і зокрема не розв'яже рук агентам церкви для деструктивної протидержавної та протинаціональної роботи; установи церкви сталиб тоді на становище приватних установ, як установи торговельні, промислові і т. ин. І підлягалиб звичайній законній відповідальності за свою шкідливу діяльність.

Се була моя „лебедина пісня“ на посаді міністра ісповідань. Другого дня було оголошено демісію кабінету разом з федерацією України з Росією. На початку соборного засідання митр. Антоній виступив з промовою, в якій висловлював велику радість з приводу всіх тих подій, а з приводу моєї демісії запропонував соборне заспівати: „Тебе Бога хвалим“. Той самий князь церкви на урочистому одкриттю засідань соборних запропонував співати мені „Многая літа“...

Церковні події після того мали інтересне продовження, в якому довелось мені знову приймати участь на становищі комісара культів — по повороті Директорії. Події ті завершилися при мені оголошенням 1 січня 1919 р. закону про Автокефалію Української Церкви. Так справа дійшла до свого натурального кінця.

Д. Лотоцький.

З київських споминів.

(Шкільна округа — Генеральний Секретаріат — Міністерство).

В червні 1917 року вступила я на посаду до Кураторії київської шкільної округи. Там приділили мене до відділу середніх шкіл. Куратором був тоді Микола Василенко, а управителем канцелярії — Василь Іванов, москаль з Саратовської губернії, ставленик попереднього куратора.

Згадаючи про київську кураторію, не можна оминати особу Іванова, бо він сміливо міг сказати: „Кураторія—то я“. З недокінченою середньою освітою, через уміння догодити начальникам, дістався він на відповідальну посаду управителя канцелярії кураторії і давав напрям цілій справі в московським дусі.

Те, що в Петрограді засідав, по революції, Тимчасовий Уряд замість царського, та що взагалі відбулася якась революція, не відчулося цілком у кураторії. Розпорядження нового уряду заховало ціле попереднє законодавство і ми в роботі так само користали з Х. т. Збірника Законів Російської Імперії, як і перед тим.

Склад співробітників канцелярії — типових дрібних урядників — також не змінився і тому було у нас „затишно та спокійно“.

У вересні 1917 р. Василенка запрошено до уряду в Петрограді.

Іванов постановив урядити для нього проводи від службовиків кураторії, а мене просив улаштувати чай і взагалі господарювати на прийняттю. На видатки одержала я 100 рублів і ще з трьома урядниками була звільнена від праці на два дні. Чай удався добре. Василенко, взагалі дуже привітний, цілком прихилив до себе серця урядників і настроїв підчас цілого вечера був веселий. А коли Василенко, беручи з таци медівник, спитав мене по українському: „Чи то від Тараса?“ (спеціальна крамничка з українськими медівниками)— всім дуже сподобалася така приступність куратора, який уживає навіть легких жартів по „малоросійському“.

Словом, Василенко лишив по собі в кураторії найкращу згадку.

По нім призначено куратором Володимира Науменка, відомого українського діяча, київського педагога й директора власної гімназії. Науменко був українцем з давніх часів, належав ще до Старої Київської Громади, але будучи більше ученим, як політичним діячем, не наразив собі москалів і тому всі кияне однодушно шанували його, а гімназію його вважали за взірцеву. Тому-то призначення його куратором Шкільної Округи всіх задовольняло.

Майже в тім самім часі утворився в Києві український уряд, поділений на секретаріати. Секретарем освіти призначено Івана Стешенка.

Пригадую, як одного дня зібрали всіх службовців кураторії до найбільшої салі, бо мав відвідати нас секретар освіти. Приблизно в 11-й годині прибув Стешенко з ще одним паном. Той другий своєю оригінальною зовнішністю зацікавив усіх чи не більше, як сам секретар. Брунет, з довгим кучерявим волоссям, неначе поет або артист... Всі питали — хто то є. Нарешті прийшла відповідь, що то віце-секретар Петро Холодний — „молдавський жид і батько відомої кінової артистки Віри Холодної“. На цьому заспокоїлися.

Оттаке то може відразу сотворити людська фантазія, спораючися на таких підставах, як зовнішність і подібність назиска!

Енергічний і невтомний Стешенко гаряче взявся до праці. Він відразу звернув увагу на кураторію, як на осередок, звідки українізацію можна легко поширювати по цілій Україні. Але... поміж урядниками не було ані одного, хто знав би українську мову. Тому Науменко запропонував улаштувати курси української мови для службовиків кураторії. І щодня приходили ми на годину раніше на службу і він учив нас. Що то були за лекції! Як ґрунтовно, а разом цікаво викладав він. Підкреслюючи всю красу й звучність української мови, підбирав для ілюстрації фрагменти з Шевченка і часто лекція перетворювалася в годину талановитої деклямації. Навіть українофоб Іванов, виходячи з салі, якось сказав: „Відразу видко здібного педагоґа“.

На жаль лекції перервалися, бо кураторію перетворено в Комісаріят Київської Шкільної Округи, з колеґією комісарів на чолі. Пізніше курс української мови відновився. Його проводила дуже сумлінно пані Зерова, та хто міг заступити Науменка?

Головою колеґії комісарів був незабутньої памяти Андрій Лещенко. Ніколи не можу згадати за цю людину без особливого зворушення, та й всі, хто лише знав його, мимоволі піддавалися чарам його щирости та енергії.

Кращого вибору для боротьби з таким осердком московської реакції, як кураторія, не можна було й зробити.

І ось спокій наш був порушений! Передовсім комісари просили, щоби в міру змоги (ми все були толерантні), листування по окремих „столах“ (референтурах) провадилося українською мовою і жертвували свою працю для виправлення помилок. Льояльний вислів „в міру змоги“ витлумачив Іванов так, що змоги взагалі жадної нема, бо ніхто з службовців не знає „малоросійського наречія“. Тому по всіх столах писали й далі по московському. Трохи прикрости

заявив управитель лише у II. столі (середня школа), де я уперто, навіть проти його безпосередніх розпоряджень, укладала папери по українському. Це гнівало його до такої міри, що він, людина безперечно розумна, допускався смішних способів боротьби зі мною. Наприклад, наша машина „Ундервуд“ мала, сама собою розуміється, лише московські букви; букви ї бракувало і я мусіла, одержуючи папери від машиністки, справляти пером всі бракуючі точки. Праці взагалі було багато і я часом пропускала і з одною точкою. Тоді Іванов, твердо памятаючи з цілої „українщини“ — ї, дер мені такі папери і разом зі мною карав Богу духа винну машиністку. Одночасно він повторював розпорядження писати лише „на загально-зрозумілій мові“.

Коли українська влада відчулася нарешті в кураторії, Іванов постановив „зорганізуватися“, бо тепер не повинно бути бюрократії, лише мусить панувати принцип громадськості. Обрали за його проводом Виконавчий Комітет, куди увійшли всі столоначальники і я, а Іванов став головою.

Створили також Товариський Суд, куди мене рівнож обрали.

Комісари не перешкоджали нам організуватися, чи то взагалі варитися у власнім сосі. Однак небавом стало ясным, чому саме Іванов так дбав про зорганізованість. Він думав тим створити міцну опозицію комісарам, захоплюючи в свої руки цілий апарат кураторії.

Постановою своєю колегія звільнила від служби двох окружних інспекторів, найбільших противників українізації. Іванов скликає загальні збори співробітників і пропонує страйк на знак протесту проти звільнення „заслужених працівників на ниві просвіти“. Збори одноголосно, за виїмком лише мене, ухвалили страйк. Але моя опозиція внесла певний розклад і, не зважаючи на резолюцію, страйк не перейшов. Менеж, на домагання Іванова, виключено з Виконавчого Комітету і Товариського Суду й піддано бойкоту.

Перший раз звернулася я тоді до Лещенка з просьбою забрати мене з кураторії. Але він сказав мені: „Ще трохи потримайтеся — ви нам тут потрібні“. Тримайтеся однак було дуже тяжко, спеціально ще маючи над собою Іванова.

А в тім, у березні 1917 року мене взяли до Секретаріату Народньої Освіти, до департаменту середніх шкіл, де я мала завідувати персональним складом. В квітні секретаріат перетворили на міністерство. До нас почали зїздити педагоги з цілої України.

Тоді пізнала я багатьох з тих, хто і тепер твердо провадить українську школу, або пописується на політичному полі.

Всі ми були відразу закидані працею, а одночасно поставали конфлікт між нами й публікою, яка часто не бажала собі розуміти по українському, а тим більше відмовлялася

приймати папери чи документи писані українською мовою. Пригадую, як один старенький провінційний учитель приїхав до нас клопотатися про відновлення його „формуляра“, загубленого десь під большевиками. Ми задовольнили його бажання і видали йому новий документ, але в українській мові. Спочатку він дуже втішився, але за хвилину вбігає назад і кричить до мене: „Що це ви дали мені? На що мені то? Та деж я можу з тим зголоситися?!“ І майже плакав. І таких випадків чимало було, а часом вибухали прикрі сцени з образливими словами. Мушу з жалем признатися, що не ми — українці навчили людей чемности, лише большевики: за них ті самі особи, що трималися нахабно з українцями, цілковито змінялися й ставали дуже чемними, хоч я однаково говорила з ними і писала до них по українському.

На чолі департаменту середніх шкіл став Антін Синявський, дуже енергійна і працююча людина. Роботу поділено на діловодства: 1) мужеськї гїмназії, 2) жіночі гїмназії та інститути, 3) комерційні та торговельні школи, 4) фінанси, 5) шкільна сітка і 6) персональний склад. Все це разом творило відділ середніх шкіл під керуванням Олександра Дорошкевича. У департаменті був ще другий відділ — учительських інститутів та семінарів, з Леонідом Білецьким на чолі.

Цікаво було працювати! На кожному кроці ставали перешкоди, бо на місцях сиділи люде дуже часто ворожі до українства.

Взяти хоч би директора київської 1-ої мужеської гїмназії — Миколу Стороженка. З ним міністерство довго безуспішно воювало в справі приміщення канцелярій в будинку гїмназії. А коли міністром став Володимир Науменко, Стороженко, користаючи з його лагідної вдачі, абсолютно з ним не числився і дозволяв собі нечувані речі.

Так формував він з учнів гїмназії добровольчі відділи для російської армії, а в сутеренах шкільного будинку занятого під міністерство, улаштував склад зброї для них. Переходячи тими сутеренами з одного крила будинку до другого, мусіли ми, урядники Української Народньої Республіки, перелізати через стоси рушниць і кулеметів, наготовлених для згноблення повстань українських селян проти московського війська. Чи міг подібний куріоз трапитися в якій іншій державі?

Мяккий, далекий від усякого честолюбства Науменко, щоб ратувати українське шкільництво, прийнявши посаду гетьманського міністра освіти, не міг поборити енергійного спротиву Стороженка і дорогою ціною заплатив за це: його розстріляли большевики за те, що був гетьманським міністром.

І знову з жалем констатую, що лише перед большевиками утік Стороженко й лише вони остаточно затвердили

законопроект про розв'язання 1-ої гімназії, над яким ми кілька місяців працювали, а затвердити не наважувалися, щоб не виявити себе нельояльними супроти меншостей.

В міністерстві Андрій Лещенко став на чолі Департаменту Низчих Шкіл. У внутрішньому життю співробітників брав велику участь і був головою нашого Виконавчого Комітету. Коли прийшла сумна звістка про убійство в Полтаві Івана Стешенка, Лещенко скликав усіх нас і звернувся з палкою промовою, підкреслюючи гостроту політичного моменту і жертви, яких вимагає від нас боротьба. Згадуючи особу небіщика, не міг стриматися і вибухнув ревними сльозами, і всі ми плакали разом з ним.

Який то був оратор і як міг імпонувати найрізноманітнішим людям, свідчить факт, при якому я сама була. В грудні 1918 року в Купецькому Клубі відбувалися вибори до Трудового Конгресу, з рамени трудової інтелігенції. Народу прийшла сила—силена. Як завжди з початку буває, не знали, як обрати президію і навіть не забирали з цього приводу голосу. Нагло дався чути металевий голос, який своєю силою покрив гамір кількох тисяч людей. То Лещенко в коротких словах закликав до вибору президії. І вже сам його голос, спосіб говорення, поведінка, таке справили вражіння, що його одностайно обрали на голову зборів. Головував він знаменито: цілковито панував над величезними зборами і яскраво формулював внески й резолюції. По тодішньому звичаю кожний з кандидатів мав зложити своє „сredo“. Пригадую виступ Вротновського-Сивошапки, який виголосив плавну, стеоритипну промову, а за ним — Петра Певного. „Я — Певний“, представляється він зібранню і хоче говорити далі. А тут з усіх сторін почулися голоси: „Чого він певний?“ бо сплутали назвиско з прикметником. Далі забрав голос Лещенко. Треба сказати, що він належав до поміркованої партії соціалістів-федералістів, яка тоді не була популярна. В несприятливій атмосфері крайнього напруження він голосно заявив: „Я соціаліст-федераліст“. І далі пояснив, чому вважає себе за соціаліста і за федераліста, кажучи, що соціалізм він розуміє як ідеал, що присвічує тим, хто бореться за кращу долю поневолених, а федералізм як загальний федеративний союз поміж державами цілого світу. Його ядерну, повну змісту промову вислухано з великою увагою і не дався чути ані один протестуючий голос. В члени Трудового Конгресу Лещенко був обраний голосами усіх присутніх.

По від'їзді з Київa Директорії У. Н. Р. в міністерстві утворився прикрий момент безкоролів'я. Лещенко організує Комітет для управи установою і перебирає загальне керування. Весь час праця не припинялася, щоб не створити хаосу і передати новій владі справи в порядку. Кожний від-

діл мав виготовити докладну доповідь і зреферувати всі біжучі справи новому начальству. Справи відділу середніх шкіл мала передати я, хоч спеціалізувалася лише на персональному складі. Дві ночі довелося мені студіювати і впорядковувати незнані мені досі справи фінансів, сітки шкіл і т. п. А в призначенім дні явилось нове начальство в особі товариша Бутвина, який передовсім сказав мені, очевидно для підбадьорення, по російському: „Працюйте, працюйте, бо у нас нема довгих розмов... зараз під стінку!“ А потім звелів занести до свого кабінету всі стоси паперів, яких я опісля Богу дякувати й не побачила.

За большевиків Лещенко працював спочатку в Наркомпросі, а за Денікіна, коли уряд позачиняв усі державні українські школи, а приватним відмовив субсидії, віддався організації Товариства Шкільної Освіти. Під його проводом здобуло воно таку повагу й стільки матеріяльних засобів, що могло перебрати на себе утримання всіх українських шкіл. Цілих 4 місяці, маючи мінімальний склад урядовців, невтомно працювало Товариство Шкільної Освіти серед несприятливих політичних умов, переборолло кризу і не дало знищити ані одної школи, якими опікувалося.

Саме тоді задумала я дістатися до Кам'янця Подільського і Лещенко доручив мені заснувати там філію Товариства Шкільної Освіти. Довший час говорили ми на просвітні теми і сердечно попрощалися, щоб знову стрінутися у вільнім українським Києві.

Однак зустрілися ми скорше, бо я не виїхала до Кам'янця, повернули большевики, і я знов стала до роботи по середніх школах вже на відповідальній посаді голови секції. Знайомі переказали мені, що Лещенко тяжко заслаб і я вибиралася відвідати його, коли одного разу зауважаю на салі якесь знайоме лице. Дивлюся — Лещенко! Власне не він, а його тінь, тільки очі світилися на жовтім змарнілім обличчі... навіть голос стратив. — „Добре, що ви тут — казав — нам треба скрізь своїх мати“. Більше я його не бачила.

Вже на еміграції довідалася я за його передчасну смерть. Але й досі, неначе живий, стає він мені перед очима і чую, як він весело говорить:

— „А вам ще не набридло пшоно? Ах, яке то прокляте зілля!“ (За большевиків — пшоно було найдешевшим продуктом). Хто з нас міг тоді подумати, що на нім так скоро справдяться його власні слова з промови в пам'ять Стешенка:

— „Не одна ще жертва впаде на вівар нашої Батьківщини!“
Вічна йому пам'ять! *Валентина Завадська.*

Знадібки до історії I-го Українського полку ім. гетьмана Богдана Хмельницького.

Те, що низче написано, довелося мені чути від особи, яка стояла на чолі військової влади у Києві. Нині ми не можемо оцінити вартости певних подій: се належить до історії, але нашим обов'язком є старанно зафіксувати на письмі усе, чого ми були свідками, або що чули від учасників подій.

Російська революція 1917 року подала великі надії українцям. Чолові діячі, працюючи дружно, сміливо й рішуче, відразу висунули жадання автономії для України. Намітилося власне дві течії. Частина провідників більше радикальних обстоювала негайне відокремлення України від Росії і не тільки правобережної, а також з Кримом, Кубаню, Новоросією, і се мусіло створити „Велику Українську Державу“. Інша частина, що ще не була переконана в цілковитім розкладі Росії, вважала за потрібне обережно ставитися до сього питання і поки що годилася обмежити свої жадання до творення окремого тіла з п'яти губерній: Київської, Подільської, Волинської, Полтавської й Чернігівської з тим, щоб у будучині, користаючи зі сприятливих обставин, поширити свої домагання до максимуму, себто до повного відокремлення також і вищезгаданих країн: Криму, Кубані й Новоросії.

Нікчемний Тимчасовий Уряд спочатку з погордою ставився до сих жадань і рішуче відкидав усякі українські домагання, однак зрештою визнав своє безсилля і пішов на компроміс з Центральною Радою.

Рівночасно з жаданням автономії українці домагалися створення національного війська. У Києві заснувався Комітет для формування окремих військових частин. На чолі його стали поручники Міхновський і Ган. Перший з них — присяжний адвокат з Харкова — переконаний самостійник — розвинув широку агітацію серед вояків української національності. В той час Київ був в наслідок розвалу фронту місцем згромадження великої кількості вояків, до 8000 чоловік, тимчасом як нормально могло перебувати тут не більше як 4000 вояків. Бракувало приміщення, харчів, амуніції. Начальство в той час вже цілком не признавалося і репресивних заходів ужити було неможливо. Ситуація загострилася ще тим, що київський „Совет рабочих і солдатських депутатів“ разом з військовим комісаром полковником Оберучевим взагалі ставився вороже до українців, а майже 80% вояків, що

знаходилися тоді в Києві, були саме українці. Стараючися як можна лагідніше розв'язати се питання, тодішній командуючий військами Київської округи, генерал Ходорович схотів по-розумітися з Центральною Радою — як найвищим органом Української влади. Він звернувся до посередництва свого доброго знайомого, барона Штейнгеля з просьбою улаштувати йому побачення з представниками Центральної Ради. Барон Штейнгель охоче погодився і ген. Ходоровича запрошено було до Педагогічного Музею — як осідку Центральної Ради. Приняли його Голова Центральної Ради проф. М. С. Грушевський в товаристві Винниченка і Єфремова. Ген. Ходорович просив помочі, щоби можна було вояків зорганізувати і надіслати на фронт, одначе на се представники Центральної Ради не пристали, заявляючи, що вони не хочуть втручатися у військові справи. А тимчасом становище ставало що раз гіршим. Вояків наїздило щораз більше й транспортів грозило цілковите спинення. Вояки українці годилися йти на фронт тільки яко окремі українські полки під національним прапором. Гаяти часу не можна було і ген. Ходорович вислав Головнокомандуючому південно-західним фронтом, генералу Брусилу телеграму, в якій подавав, що треба або представити справу формування українських частей на вирішення Верховного Головнокомандуючого або ужити сили для очищення Києва від великої маси солдатів.

Ген. Брусилів передав телеграму Ходоровича на вирішення київському „Совету робочих і солдатських депутатів“, де та телеграма викликала величезне обурення. Совет повстав навіть проти самої можливості допущення творення якогось українського полку. Присутні на тім засіданню делегати українці тримали себе дуже скромно й висловлювали свої бажання в лагідному тоні, навіть скорше просили, як вимагали та Президія „Совета“ й усі його члени відразу поставили дуже вороже до жадань української делегації і навіть глузували з неї. „Совет“ рішуче відкинув усі домагання і замість примирення ще більше загострив відносини. Делегація вийшла з зборів з тим, щоб невдовзі виявити свої домагання з більшою силою.

1 травня 1917 року о 7-ій год. вечера до ген. Ходоровича явився його ад'ютант, полковник Сахно-Устимович разом з київським комендантом ген. Цицовичем. Вони були дуже схвилювані і доповіли, що на площі перед бувшою царською палатою, де постійно засідав „Совет депутатів“, зійшлася многотисячна юрба озброєних вояків-українців з національним прапором і хором музики. Вояки заявляли, що вони творять ядро новозаснованого полку ім. гет. Богдана Хмельницького, й вимагали розпорядку про дальше його формування і амуніцію. Оточивши тісним колом президію „Совета“, козаки провадили з членами її гострі розмови і на-

віть погрожували президії. З доповіді Цицовича й Сахна-Устимовича виходило, що становище настільки грізне, що може проллятися кров. Заразом вони казали, що козаки просять, щоби до них приїхав Командуючий військами ген. Ходорович. Ген. Цицович запропонував на кожний випадок покликати військову школу, однак Ходорович на се не згодився.

Будинок, де мешкав Командуючий військами, знаходиться дуже близько від місця, де зібралися козаки і за кілька мінут ген. Ходорович вже приїхав туди. До нього підійшов поручник Міхновський і доповів про все, що там робилося. Суперечки, крик, погрози — все злилося в один великий гамір многотисячного натовпу. Ген. Ходорович покликав до себе нового полковника, яким оказався капітан Гребенюк. Ціла президія „Совета“ була тут, але мала вигляд пожалування гідний: від їх грізної постави нічого не лишилося. Військовий комісар полковник Оберучев не приїхав, бо був поза Києвом.

Український національний рух на той час зробив дуже великий поступ і з ним доводилося серйозно рахуватися, а тому ген. Ходорович старався заспокоїти пристрасти. Про виїзд Командуючого військами козаки скоро довідалися. Згідно з військовими звичаями Командуючий мусів привітатися з козаками. Революція знесла усі попередні форми привітання, а нових не було і тому ген. Ходорович уважав за краще привітати козаків словами, які для них були такі дорогі. „Нехай живе Україна“ сказав генерал, звертаючися до натовпу. Ефект був величезний. Уся площа залунала від ентузіастичних криків: „Хай живе“. Зачекавши кілька мінут, Ходорович знову звернувся до козаків і сказав, що йому відома ціль, з якою зібралися, вони і що він нічого не має проти дозволу на формування полка. Своєю дорогою, що се вже виходило поза межі його компетенції. Таке питання міг розв'язати тільки ген. Брусилів. Негайно було обрано делегацію, з якою заразже було улаштовано в палаті нараду. Ген. Ходорович, вислухавши усі побажання, зажадав, щоби козаки повернули до касарень, що й було охоче виконано.

В палаті приступили до дальшого міркування над справою. Делегати оказалися дуже твердими в своїх жаданнях. Се вже не були ті скромні люде, які говорили на першій засіданню „Совета“. Вони рішуче вимагали реалізації своїх вимог. У самім току нарад несподівано увійшов військовий комісар Оберучев, який щойно вернув до Києва. Полковник Оберучев колись служив в артилерії і належав до партії соціялістів-революціонерів. Будучи у відставці, він мешкав у Швейцарії, а в половині лютого 1917 р. повернув до Росії і його призначено за військового комісара. Запеклою ворожістю до українців він зробив своє ім'я для них одіозним. На дальшому засіданню між ним і українськими делегатами

відразу повстали великі суперечки. Оберучев з апльомбом заявив, що формування українських частин недопустиме, бо се тільки ослабить російську армію. Його підтримував „Совет“, але українці твердо обстоювали свою лінію. На кожний свій аргумент він мусів вислухати ще більший. Червоні плями вкрили лице полк. Оберучева, що сидів поруч з ген. Ходоровичем, і він увесь схвильований, страшенно нервуючися, шепотів: „проклята шпана“. Апльомб його все малів. Члени „Совета“ також почали здавати свої позиції. Засідання затягнулося до пізньої ночі. „Проклята шпана“ таки переперла свою думку!

Вирішено було формувати полк і доповісти про це ген. Брусилову разом з просьбою про затвердження. Затвердження се невдовзі надійшло.

Так зачалося формування Першого українського ім. гетьмана Богдана Хмельницького полку.

В. Завадський.

Український історичний календар

за останнє десятиліття (1917—1926 рр.)

(Дати по новому стилю).

- 1917 р. 8-10 березня — Вуличні демонстрації в Петрограді. Початок революції.
- 11 „ — Перші революційні бої на вулицях Петрограда.
- 12 „ — Опанування Петрограда революціонерами й арешт царської родини.
- 15 „ — Відречення від престолу царя Миколи II.
- 20 „ — Утворення Української Центральної Ради.
- 25 „ — Грандіозна україн. демонстрація на вулицях Петрограда.
- 1 квітня — Грандіозна маніфест. україн. у Києві при участі 100.000 чолов.
- 7—8 „ — Відкриття першої укр. гімна. у Києві.
- 7—8 „ — Зїзд „Поступовців“ у Києві. Перше порушення питання про автономію України.
- 17—21 „ — Всеукраїнський Національний Конгрес у Києві і початок націон.-політ. боротьби.
- 1 травня — Формування 1-го укр. полку ім. гетьм. Хмельницького у Києві.
- 18—21 „ — 1-й Всеукраїнський Військовий Зїзд.
- 11—13 червня — 1-й Всеукраїнський Селянський Зїзд.
- 18—23 „ — 2-й Всеукраїнський Військовий Зїзд.
- 23 „ — 1-й Універсал Центральної Ради (про автономію України).
- 16 липня — 2-й Універсал Центральної Ради (про угоду з Временним Правительством).
- 24—28 „ — 1-й Всеукраїнський Робітничий Зїзд у Києві.
- 14 вересня — Затвердження Генерал. Секретаріату.
- 21—28 „ — „Зїзд Народів“ у Києві.

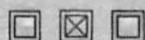
- 1917 р. 7 листоп. — Большевицький переворот у Росії.
 2—12 „ — 3-й Всеукраїнський Військовий З'їзд.
 11—12 „ — Бої в Києві з військом Временного
 Правительства.
 20 „ — 3-й Універсал Центральної Ради.
 Проголошення України Республікою.
 5 грудня — Відкриття Укр. Академії Мистецтв.
 12 „ — Большевицьке цовстання в Києві проти
 Центральної Ради. Роззброєння боль-
 шевиків.
- 1918 р. 2 січня — Большевики обирають у Харкові т. зв.
 Укр. Народній Секретаріят.
 7 „ — Всеукр. церковний собор у Києві.
 9 „ — Берестейський мир України з центр.
 державами.
 19 „ — Бій під Крутами.
 22 „ — 4-й Універсал Центр. Ради. — Про-
 голошення самостійности України.
 7 лютого — Заняття Київа большевиками під пров.
 Муравйова. — Переїзд Цент. Ради
 до Житомира.
 28 „ — Київ займає німецьке військо.
 26 квітня — Обеззброєння німцями укр. „Синьої
 дивізії“ у Києві.
 28 „ — Німці збройною силою розганяють
 Центральну Раду.
 29 „ — Проголошення П. Скоропадського
 гетьманом.
 10 липня — Перша прилюдна панахида у Києві
 по гетьм. Ів. Мазепі.
 15 серпня — Заснування Всенародньої Бібліотеки
 України в Києві.
 22 вересня — Відкриття Україн. Держав. Універ-
 ситету у Києві.
 19 жовтня — Утворення Укр. Національної Ради
 у Львові і проголошення З. О. Нар.
 Республіки.
 22 „ — Відкриття Укр. Держ. Університету
 в Кам'янці — Подільським.
 1 листоп. — Українці переймають владу в Гали-
 чині. — Початок українсько-поль-
 ської війни.
 11 „ — Румуни захоплюють Чернівці.
 14 „ — Грамота гетьмана П. Скоропадського
 про федерацію з Росією.
 Заснування Україн. Академії Наук
 у Києві.

- 1918 р. 15 листоп. — Повстання проти гетьм. Директорії.
24 " — Початок облоги Львова українським військом.
- 14 грудня — Військо Директорії здобуває Київ.
19 " — Вїзд Директорії до Києва.
- 1919 р. 1 січня — Закон про автокефалію Укр. Церкви.
3 " — Україн. Націон. Рада в Станиславові проголошує акт злуки з В. Україн.
- 23—28 " — Трудовий Конгрес у Києві.
5 лютого — Друге заняття Києва більшовиками. Директорія переїздить до Винниці.
11 " — Вихід В. Винниченка з Директорії. Головою Директорії С. Петлюра.
- 17 березня — Мiroва конференція в Парижі признає Закарпатську Україну Чехословацькій Республіці.
22 " — Спроба державного перевороту соц.-рев. у Кам'янці-Под.
4 квітня — Здобуття більшовиками Одеси.
17 " — Заснування Всеукр. Правосл. Церков. Ради.
29 " — Повстання отамана В. Оскілка в Рівному проти Директорії.
- 14 травня — Кінець облоги Львова укр. військом.
16 " — Наддніпр. армія переходить в наступ проти більшовиків.
- Червень. — Офензива ген. Грекова в Галичині.
26 червня — Вбивство провідника Кубані Н. Рябовола.
- 16—17 липня — Перехід Галицької Армії через Збруч на В. Україну.
9 серпня — Здобуття укр. військом Жмеринки.
12 " — Здобуття Винниці.
31 " — Здобуття укр. військом від більшовиків Києва.
- 25 жовтня — Перша держав. нарада в Кам'янці-Под.
7 листоп. — Умова Галицької Армії з Денікином в с. Зятківцях на Поддільі.
17 " — Заняття поляками Камінця-Под.
2 грудня — Переворот отамана Волоха в м. Любарі на Волині.
6 " — Військова нарада в м. Нова Чорторія на Волині.
7 " — Початок походу укр. наддн. армії в запілля ворога під командою ген. Омеляновича-Павленка.
24 " — Договір про спільність воєнних акцій обох укр. армій у Винниці.

- 1920 р. 26 лютого — Большевицький декрет про обов'язкове вживання в установах укр. мови.
- 22 квітня — Умова між Україною і Польщею у Варшаві.
- 5 травня — Кінець походу Укр. Армії в запілля большевиків.
- 7 „ — Заняття Київа укр.-польсь. військом.
- 18 „ — Всеукраїн. Правосл. Церковна Рада оголошує Укр. Церк. автокефальною.
- Липень—вересень — Большевицьке військо в Галичині.
- Жовтень — Наступ укр. війська на большевиків.
- 12 жовтня — Прелімінарний Ризький договір.
- 1921 р. 4 січня — Відкриття Всеукраїнської Національної Ради у Відні.
- 23 „ — Розстріл большевиками композитора Миколи Леонтовича.
- 3 лютого — Відкриття Ради Республіки в Тарнові.
- 18 березня — Підписання Ризького миру.
- 8 травня — Прилучення Закарпатської України до Чехословаччини.
- 28 серпня — Розстріл большевиками поета Гр. Чупринки.
- 14 жовтня — Відкриття Всеукр. Церков. Собору.
- 17 листоп. — Трагедія під с. Малі-Міньки.
- 22 „ — Масовий розстріл большевиками полонених армії УНР. коло містечка Базар.
- 1922 р. — Великий голод на Україні.
- 1923 р. 14 березня — Рада амбасадорів прилучає Галичину до Польщі.
- 1926 р. 25 травня — Трагічна смерть С. Петлюри в Парижі від руки большевицького наймита Шварцбарта.
-

Зміст альманаху:

	стор.
1. Від Редакції	3 — 4
2. Е. Маланюк, Діва-Обида	5 — 7
3. В. Дорошенко, Ювілей укр. революції	8 — 12
4. В. Садовський, Шляхи укр. революції	12 — 26
5. Характерник, Наша путь	26
6. Ю. Липа, Пісня про потугу	27 — 30
7. О. Блчковський, Білянс укр. справи	30 — 40
8. Д. Донцов, Чим є російська революція	40 — 56
9. В. Диканський, Вікно	56 — 59
10. А. Маршинський, 3 днів Sturm und Drang'у	60 — 79
11. В. Королів, Кінець гетьманату	79 — 95
12. І. Липа, Як я пішов у революцію	95 — 99
13. О. Лотоцький, На світанку церковного визволення	99 — 106
14. В. Завадська, 3 київських споминів	107 — 112
15. В. Завадський, Знахідки до історії полку ім. Б. Хмельницького	113 — 116
16. Український історичний календар	117—120

Скрізь можна набувати

КНИЖКИ

ДМ. ДОНЦОВА :

1) Націоналізм	ц. 5 зл.
2) Підстави нашої політики	ц. 3 зл.
3) Що таке інтернаціоналізм?	ц. 60 гр.
4) Опортунізм і принципіальність в політиці (друкується).	

Українські лікарі, адвокати, нотарі, інжиніри у Львові і в краю.

УКРАЇНСЬКІ ЛІКАРІ:

у Львові:

- Д-р Бaley Степан — Кохановського 23.
 „ Барвінський О. — Хшановської 10.
 „ Бережницький Іван — Підвалля 7.
 „ Білас Ростислав — Потоцького 4.
 „ Бурачницький Тит, оператор і спеціаліст в хоробах горла, вуха і носа — Сапіги 25.
 „ Вахнянин Мирон — Словацького 14.
 „ Вадиц Олекса — Кульпарків.
 „ Гинилевич — Левандівка, Варшавська.
 „ Доброміль М. — Заг. шпиталь.
 „ Кашубинський Василь — Клепарів, Сокола 417.
 „ Коцюба Михайло — Кураторія шкільна.
 „ Копертинська З. — Шашкевича 4.
 „ Куровець Іван — Вірменська 3.
 „ Лежогубська Дарія — На Байках 1.
 „ Левицька Стефанія — Загал. шпиталь.
 „ Максимонько Леонтій — Загал. шпиталь.
 „ Мальчик Олекса — Лонцого 8.
 „ Музика М. — Чарнецького 24.
 „ Овчарський Бр. — Пекарська 39.
 „ Олексій Евг. — Жовківська 85.
 „ Паньчишин М. — Клушинська 3.
 „ Парфанович С. — Заг. шпиталь.
 „ Пелех Олександр — Бляхарська 11.
 „ Подолинський О. — пл. Більчевського 10.
 „ Рудницька Яр. — Заг. шпиталь.
 „ Туна-Надрага Т. — Домініканська 11.
 „ Чачковський Й. — Зіморовича 12.
 „ Шкірпан Ольга — Замкова 2.
 „ Щуровський В. — Крашевського 23.
 „ Юркевич Амбр. — Кульпарків.

В краю.

- Балигород: д-р Кузьма Володимир.
 Березжани: д-р Лаврівський Вол.
 „ „ Манацький Іван.

- Болехів: д-р Білецький Василь.
 Болшівці: д-р Цимбалістий П.
 Бориня: д-р Солтикевич Ярослав.
 Броди старі: д-р Сірко Михайло.
 Бучач: д-р Гамерський Володимир.
 Бяла: д-р Браяковський Всеволод.
 Винники: д-р Нагляк Яків.
 Галич: д-р Мулкевич Волод.
 Гологори: д-р Лопатинський І.
 Городок яг.: д-р Лисяк М.
 Городенка: д-р Істеревич Степан.
 „ „ Окуневський Яр.
 Городиславичі: д-р Рижий Іван.
 Дрогобич: д-р Чапельський Волод.
 Дунаїв: д-р Кульчицький Волод.
 Заліщики: д-р Долинський Маріян.
 Збараж: д-р Гаврилюк Андрій.
 Зборів: д-р Козицький Микола.
 Золочів: д-р Залужний Осип.
 Жабє: д-р Невестюк Яків.
 „ „ Питлик Богдан.
 Жидачів: д-р Парфанович Кость.
 Журавно: д-р Гілецький Микола.
 Калущ: д-р Білецький Володимир.
 „ „ Рожанківський М.
 Камінка струм: д-р Банах Степан.
 Козлів: д-р Зарицький.
 Коломия: д-р Білзор Волод.
 „ „ Кобринський Вол.
 „ „ Козакевич Олекс.
 - „ Левицький Зеновій.
 „ „ Ціпановський Іван.
 Комарно: д-р Маковський Юрій.
 Краків: д-р Худик І.
 „ „ Смолин.
 Коростанько к/Добром.: д-р Гасюкова Ольга.
 Ланчин: д-р Петрушевич Петро.
 Липиця: д-р Гвоздецький Теоф.
 Любачів: д-р Полохайло Іван.
 Мости вел.: д-р Рибачевський Ю.
 Мостиська: д-р Лебедович Ом.
 Нежанковичі: д-р Кушнір Степан.
 Нове село: д-р Дроздовський Вол.
 Озірна: д-р Сприс Дезидерій.
 Перемишль: д-р Вітошинська-Фільц.
 „ „ Войтович Вол.
 „ „ Дмоховський Ст.
 „ „ Кос Михайло.
 „ „ Прийма Остап.
 Підбуж: д-р Ручка Олекс.
 Радехів: д-р Ваврик Микола.
 Рогатин: д-р Галяревич Василь.
 Самбір: д-р Кобільник Володимир.

Скалат: д-р Лучка Володимир.
 Снятин: д-р Дольницький Богдан.
 Сокаль: д-р Мацейович Степан.
 Солотвина: д-р Рубель Степан.
 Станіславів: д-р Воввідка К., оп. жін.
 " " Гробельний Ос.
 " " (жін.).
 " " Грушкевич Я., ок.
 " " Липова 10.
 " " Козак Михайло.
 " " Маланюк Осип.
 " " Янович Волод.
 Старий Самбір: д-р Соневицький Т.
 " " Хома Іван.
 Стебник: д-р Вербенець Волод.
 Стоянів: д-р Каранович Волод.
 Стрий: д-р Кулик.
 " " Левицький Іполит.
 " " Сегин Михайло.
 Струсів: д-р Сліпий Родіон.
 Судова вишня: д-р Іоцький Роман.
 Теревовля: д-р Гарматій Гриць.
 Тернопіль: д-р Вітошинський Вол.
 " " Грабовський Ол.
 Тустановичі: д-р Терлецький Ми-
 кола.
 Угнів: д-р Кос Йосиф.
 Устрики дол.: д-р Гукевич Волод.
 Чортків: д-р Бачинський Артим.
 Щирець: д-р Трешневський Євген.
 Янів к/Теребовлі: д-р Брилинський
 Осип.

Волинь:

Бересть лит.: д-р Дмитрюк Василь.
 Володимир вол.: д-р Полянський
 Стан.
 Дубно: д-р Балеї Святослав.
 Ковель: д-р Яворівський Теоф.
 " " Пирогів, Микола.
 Костопіль: д-р Роцинський Петро.
 Радивілів: д-р Шепченко Петро.
 Варшава: д-р Лукасевич Евмен.

Поморє:

Тчев: д-р Русин Зенон.

АДВОКАТИ:

Львів:

Д-р Бандель Іван — Бляхарська 21.
 " Булик Семен — Рутовського 22.
 " Волошин Ів. — Фридрихів 12.
 " Волошин М. — Шашкевича 2.
 " Ганкевич Лев — Руська 3.
 " Гвоздецький Евг. — Красицьких 6.
 " Глушкевич Маріян — Валова 14.
 " Говикович Альф. — Ринок 43.
 " Голубовський І. — Бляхарська 11.

Д-р Голубович Сидір — Кармелит-
 ська 8.
 " Давидяк Євген — Вірменська 19.
 рад. Добрянський Альойз—Валова 14.
 Д-р Заяць Теодозій — Вірменська 3.
 " Евин Филип — Бляхарська 8.
 " Кміцкевич І.—Домбровського 7.
 " Крижанівський М. — Бляхар-
 ська 9.
 " Левицький Дмитро — Ринок 10.
 (Набляка 6).
 " Левицький Кость — Підвалля 7.
 " Левицький Макс — Красицьких 6.
 " Лещій Юліян — Баденіх 12.
 " Лисяк Ол. — Вірменська 19.
 " Марітчак Олекс.—Крашевського
 19а.
 " Надрага Ол. — Домініканська 11.
 " Охримович В.—Домініканська 11.
 " Павенцький Ол. — Підвалля 9.
 " Прислоський Н.—Потоцького 6.
 " Старосольський Вол. — Крашев-
 ського 23.
 " Терлецький М. — Баденіх 12.
 " Федак Ст. — Сикстуська 48.
 " Шевчук Семен — Гродзіцьких 2.
 " Шухевич Микола — Чарнець-
 кого 24.
 " Шухевич Степ.—Чарнецького 24.
 " Янкевич Мир. — Куркова 5.

Адвокати-українці в краю.

Белз: д-р Салагуб Ілля.
 Бережани: д-р Бемко Володимир.
 " " Західний Мих.
 " " Терлецький Корн.
 Бібрка: д-р Дудикевич Ярослав
 Богородчани: д-р Когут Осип.
 " " Ковшевич Роман
 Болехів: д-р Зволінський Петро.
 " " Лисинецький Гед.
 Бориня: д-р Михайлівський Теод.
 " " Сьокало Ярослав
 Борщів: д-р Лунів Андрій
 Броди: д-р Жовнірчук Теодор
 " " Стефанович Теод.
 " " Чировський Вол.
 Буківсько: д-р Жук Остап
 Бурштин: д-р Сьокало Юліян
 " " Срібний Мик.
 Буськ: д-р Копцюх Остап
 Бучач: д-р Воцюрків Іляріон
 " " Гринів
 Винники: д-р Щуровський Євген
 Галич: д-р Меркун
 Глиняни: д-р Рибак Микола
 Горлиці: д-р Менцінський К.
 Городенка: д-р Кассіян Василь
 " " Окуневський Т.

Городок Яг.: д-р Біляк Степан
 " " Бірецький К.
 " " Озаркевич Л.
 Грималів: д-р Олійник Гриць
 " " Любачевський Іван
 Гусятин: д-р Хичій Іван
 Делятин: д-р Левицький Осип
 " " Навроцький Остап
 Доброміль: д-р Антонович Вол.
 Долина: д-р Данилович Северин
 " " Дереш Олекса
 Дрогобич: д-р Блажкевич Іван
 " " Винницький Ілля
 " " Витвицький Ст.
 " " Ільницький Вол.
 " " Кмітковський Ст.
 " " Кузів Гриць
 " " Пацлавський Віктор
 " " Савойка Роман
 " " Скибінський Руд.
 Жовква: д-р Романків Іван
 " " Михайлівський Т.
 Журавно: д-р Лакуста Михайло
 Заболотів: д-р Мурович Вол.
 Заліщики: д-р Винницький Ан.
 " " Стефанович Р.
 Збараж: д-р Бохенський Степан
 " " Гамаль Волод.
 " " Кульчицький Іван
 Зборів: д-р Вацик Євген
 " " Душеньчук Василь
 " " Левицький Вол.
 Золочів: рад. Балтарович Мих.
 " " д-р Ваньо Теодор
 " " Герета Володимир
 " " Дольницький Вол.
 " " Олесницький Яр.
 " " Струсевич Волод.
 Калуш: д-р Сохацький Іван
 " " Воробель Мих.
 " " Желехівський Мик.
 Камінка стр.: рад. Петрушевич Р.
 " " д-р Хоминський Лев
 Козова: д-р Стадник Микола
 Коломия: д-р Ганкевич Іван
 " " Коссак Олекс.
 " " Новодворський Ів.
 " " Турянський Ів.
 " " Чайківський Андрій
 " " Чернявський Іван
 " " Юрченко Василь
 Комарно: д-р Кос Іван
 " " Пеленський Ол.
 Копичинці: д-р Бих Микола
 Коросно: д-р Возняк Семен
 Косів: д-р Боднар Михайло
 " " Рондяк Петро
 Краковець: д-р Семчишин Григ.
 Криниця: д-р Гнатишак Орест
 Куликів: д-р Копистянський Захар

Кути: д-р Гардецький Маріян
 " " Кулик Данило
 Ліско: д-р Вітошинський Ром.
 " " Хіяляк Теодор
 Любачів: д-р Ардан Степан
 " " Станько Іван
 Лютовиська: д-р Шараневич Вол.
 Мединичі: д-р Мартинюк Волод.
 Мельниці: д-р Шуровський Діон.
 Миколаїв н. Дн.: Домбчевський Роман
 Микулинці: д-р Слюзар Роман
 Мостиська: д-р Кульчицький Лев
 Монастириська: д-р Банд Василь
 Мушина: д-р Качмарчик Ярослав.
 Надвірна: д-р Банах Валерій
 " " Луцький Мих.
 " " Николайчук Мик.
 " " Саноцький Іван
 Нове село: д-р Сенік Данило
 Обертин: д-р Кибюк Ілько
 Олесько: д-р Процик Маркіян
 Отинія: д-р Дрогомирецький С.
 Підбуже: д-р Маркевич Олекс.
 Перемишль: д-р Войтович Петро
 " " Загайкевич Вол.
 " " Кормош Теоф.
 " " Секела Роман
 " " Черлончакевич К.
 Перемишляни: д-р Здерковський Мирослав.
 " " Свістель Фр.
 Печеніжин: рад. Шпайло Карол.
 Підгайці: д-р Ловицький Євген
 " " Стецюк Григ.
 Підкамінь: д-р Саламаха Ілля
 Потік Зол.: д-р Кречковський М.
 Рава Руська: д-р Коломонець Яр.
 " " рад. Кимакович М.
 " " д-р Кунців Іван
 Радехів: д-р Селезінка Ярослав
 Рогатин: д-р Бабюк Михайло
 " " Гладкий Семен
 Рожнітів: д-р Курбас Роман
 Риманів: д-р Копистянський Ол.
 Рудки: д-р Климишин Волод.
 Самбір: д-р Галушинський Мик.
 " " Гординський Люд.
 " " Гуркевич Вол.
 " " Кіцула Василь
 " " Кміцикевич Теод.
 " " Рогуцький Іван
 " " Туркевич Вол.
 Ст. Самбір: д-р Павловський Лавр.
 Скалат: д-р Черлончакевич Іван
 " " Тригубчак Арсен
 Сколе: д-р Дольницький Ст.
 " " Кобилецький Іван
 Снятин: д-р Ганкевич Гриць
 Сокаль: д-р Ріпецький Олекс.

Сокаль: д-р Чайковський Богдан
 Солотвина: д-р Копровський Ан.
 " " Чорненко Ол.
 Станіславів: д-р Бачинський Л.
 " " Волянський Ів.
 " " Крижанівський Я.
 " " Литвинович Мих.
 " " Олесницький Ю.
 " " Партицький Й.
 " " Савчак Нестор
 Стрий: д-р Гарасимів Антін
 " " Калуський Вол.
 " " Луцький Волод.
 Судова Вишня: д-р Гайдучок П.
 " " Цурковський.
 Сянік: д-р Блавацький Василь
 " " Давидович Кароль
 " " Константинович В.
 " " Мадея Андрій
 " " Шатинський Євген
 Теремовля: д-р Мішко Степан
 " " Заплітний Ан.
 Тернопіль: д-р Баран Степан
 " " Брикович Степ.
 " " Калин Іван
 " " Лисий Волод.
 " " Олійник Ол.
 " " Стахевич Бог.
 " рад. Миронович К.
 " д-р Якимчук Ів.
 Тисьмениця: д-р Шипайло Яр.
 Товсте: д-р Мудрецький Степан
 Товмач: д-р Макух Іван
 Турка: д-р Кондрат Мирон
 " " Сохацький Іван
 Угнів: д-р Сиротинський К.
 Ходорів: д-р Стронціцький Андр.
 " " Троян Корнило
 Чесанів: д-р Мудрецький Дм.
 Чортків: д-р Горбачевський Ант.
 " " Гринчишин Іван
 " " Електорович Вол.
 " " Юрчинський Ост.
 Щирець: д-р Савчак Богдан
 Яблонів: д-р Юркевич Антін
 Яворів: д-р Фільд Михайло
 Янів к. Львова: д-р Кіжик Волод.
 Ярослав: д-р Гіліцинський Вол.

Волинь:

Бересте: адв. Криницький Вол.
 " " Криницький Вас.
 " " Панталевич Вас.
 Ковель: адв. Підгірський Сам.
 Луцьк: адв. Степура Гр.
 " " Черевко Юрій
 Лівне: адв. Вагринівський Ол.
 " " Карнаухів Іван
 " " Карпінський Ол.

НОТАРІ:

Богородчани: Жуковський Петро
 Бориня: Курманович Євген
 Будзів: Лагодинський Роман
 Бурштин: субст. Дудрович Юр.
 Бучач: субст. Купчинський Ст.
 Винники: Левицький Волод.
 Войнилів: Дідицький Олекс.
 Грималів: Мочульський Михайло
 Дубецько: Качмарчик Волод.
 Золот. Потік: Танчаковський Ст.
 Коломия: Лучаківський Стан.
 Косів: Кокуревич Мечисл.
 Львів: Раствецький Іван, Рутів-ського 7.
 Лютовиська: Будзиновський Теод.
 Мельниця: Павлюк Теодор
 Надвірна: Заячківський Роман
 Немирів: Дяків Василь
 Нове Село: Савчинський Мих.
 Обертин: Чомкевич Лев
 Олесько: Ліщинський Мирон
 Печеніжин: Маковський Василь
 Підбуж: Татух Михайло
 Підгайці: Яримович Порфір
 " " Левицький Степан
 Риманів: Курилович Юліан
 Скалат: Шоліня Омелян

УКРАЇНСЬКІ ІНЖИНІРИ :

члени Українського Техніч. Т-ва:
 у Львові:

Інжиніри будови:

Інж. Барцівський Альбін, Листопада 56.
 " Вінцовський Яр. Софії 78 б.
 " Рижевський Вас., Пелчинська 22 (авт. інж.)
 " Рижевський Теоф., Пелчинська 22 (авт. інж.)
 " Сенишин Роман, Шопена 6.

Інжиніри-хеміки:

Інж. Кандяк Іван, Зелена 54.
 " Хоркавий Гн., Городецька 95.

Інжиніри будови машин і електротехніки:

Інж. Волосеняк Павло, Львовських дзвці 37.
 " Кахникевич Роман, Йосифа 4.
 " Дурбак Павло, Чарнецького 26. (авт. інж.)
 " Шепарович Лев, Листопада 116,

Інжиніри-архітекти:

- Інж. Левинський Лев (упов. будівн.)
Содова 3.
„ Нагірний Євген, Ринок 37.
„ Пежанський Олександр, Пелчинська 22. (авт. ц. арх.)
„ Трач Віктор, Театинська 3.

Інжиніри-геометри:

- Інж. Манастирський Витовт, Павлінів 17 (авт. геом. цив.).
„ Рижевський Вас., Пелчинська 22 (авт. геом. цив.)
„ Рижевський Теоф., Пелчинська 22 (авт. геом. цив.)
„ Свірський Іван, Жулінського 12 (авт. геом. цив.)

В краю:

- Битьків: Желехівський Данило, ав. інж. гірн.
Белз: Дорожинський Лев, авт. геом. цив.
Борислав: Капустяк Мар., інж. хем.
„ Ксьонжек Богд., інж. г.
Городок Яг.: Стефанович Яросл., інж. будови. (авт. геом. цив.)
Дрогобич: Дидинський Вол. інж. будови. (авт. геом. цив.)
Заліщики: Чехович Гр. (авт. геом. цив.)
Здолбунів: Тищенко Степан.
Калуш: Попович Ілля, інж. будови (авт. геом.).

Краків: проф. Фещенко-Чопівський Ів., інж. технольоґ (акад. гірн.)
Мисловичі: Лучків Віктор, інж. будови. (авт. інж. і геом.).

Небилів п. Перегінсько: Гаврилів Яр., інж. гірник.

Надвірна: Цибрівський Дмитро, інж. будови.

Рава Руська: Білинський Олекс. (авт. геом. цив.)

Станіславів: Лукач Волод., інж. гірник (авт. геом.)

Котецький Кость, інж. хемії.

Стрий: Кравців Михайло, інж. мірник (авт. геом.).

Шехович Роман, авт. інж. лісник (авт. геом.).

Пасічна ад Надвірна: Кулицький, інж. гірник.

Артисти-малярі:

- Павло Ковжун — Львів, Ринок 10.
Олена Кульчицька — Перемишль, Ринок 28.
О. Новаківський — Львів, Земляковського 2.
Микола Федок — Львів, Блоне 18.
Мих. Осінчук — Львів, Чарнецького 26.
Іван Труш — Львів, Обводова.
Петро Холодний — Львів, Валова 14.
Андрій Коверко, скульптор, — Львів, Потоцького 71.
Магалецький Юрій, артист маляр — Львів, Віспанського 40 м. 8.

? ? ?

Хто не чув про Шерльока Голмса, сього знаменитого детектива ?

Хто з горячою цікавістю не придивлявся його незвичайним пригодам ?

Автор оповідань про нього, славний Конан Дойль переносить читача то в підземелля Лондону, то до Індії, то до Америки. Пригоди повні драматичного змісту і читаються з великим зацікавленням. Той не стратить, хто купить дешеву книжечку, яка рівно зацікавить молодого і старого, інтелігента, рільника і зарібника.

Вийшли такі оповідання: „Душогубство в Абей-Грендж“, „Пестра стяжка“, „Захований клейнод“, „Чоловік з близною“, „Відтятий палець“, „Шість Наполеонів“, „Танцюючі фігурки“.

Кожне число тільки 30 гр.

Замовляти на адресу: ВІКТОР ЗАВАДСЬКИЙ

Львів, Ринок 43.

Дешеві книжки.

І. Мазепа—Большевізм і окупація України	ст. 155	зл. 1'50
М. Чацький—На теми дня. Збірник статтів	„ 63	„—'50
К. Каутський—Тероризм і комунізм	„ 204	„ 2'—
„ Соціяльна Революція	„ 148	„ 1'50
„ Соціялізація і робітничі ради	„ 21	„—20,
„ Шлях до влади	„ 117	„ 1'50
А. Паннекук—Марксизм і Дарвінізм	„ 70	„ 1'50
Ф. Енгельс—Німецька Селянська війна	„ 126	„ 1'50
О. Бауер—Шлях до соціялізму	„ 48	„—'50
Вільна Україна—січень-лютий (ч.1-2) 1921 р.	„ 170	„ 1'—

Можна набути

у В. ХРАПКА, ЛЬВІВ, РУСЬКА 3. III п.

Книжки висилається тільки за попереднім надісланням грошей, або за післяплатою.

Кошти пересилки виносять 20 сот., рекомендован. 60 сот.

По всіх українських книгарнях
можна дістати отсі книжки

Вол. Дорошенка:

1. УКРАЇНСТВО В РОСІЇ — коротка історія новітнього відродження В. України. З численними ілюстраціями. Відень 1916. Ціна 1'50
2. ІВАН ФРАНКО. Популярна брошура про життя й заслуги великого Каміняра Наддністрянщини. Вид. „Г р о м а д а“ Львів 1924 „ 0'50
3. ІВАН ФРАНКО. Популярна брошура з нагоди 10 ліття смерті. Вид. Тов. „Прогресу“. Львів 1926 „ 0'30
4. РЕВОЛЮЦІЙНА УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ (РУП). Коротка історія утворення й роботи першої на Вел. Україні політичної партії. Львів 1921 „ 0'20
5. ЖИТТЯ і СЛОВО. Збірка статей з історії укр. літератури (про С. Ефремова, М. Евшана, Б. Грінченка, Е. Гребінку, М. Комарова). Львів 1918 „ 2'10
6. ШЕВЧЕНКО і ЙОГО ДУМКИ ПРО ГРОМАДСЬКІ СПРАВИ. Вид. „Знання“. Львів 1921 „ 0'50
7. ШЕВЧЕНКОВА ОСВІТА. Вид. Укр. Вид. Спільн. Брошура збиває легенду про Шевченкову неосвіченість. Львів 1924 „ 0'20
8. ШЕВЧЕНКОВА КРИНИЦЯ. Вибір думок із творів Шевченка. Вид. Фонду „Учітєся, брати мої“. Львів 1922 „ 1'10
9. ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО ЗА ОСТАННІХ ДЕСЯТЬ ЛІТ. Огляд літератури про Шевченка за рр. 1914—1924. Львів 1925 „ 0'30
10. СПИС ТВОРІВ ІВ. ФРАНКА, Вип. 1. Вид. Наукового Т-ва ім. Шевченка (Рєєстр Франкової белетристики за 40 літ його праці й частини публіцистики) Львів 1918 „ 3'—
11. ВАСИЛЬ СТЕФАНИК. Критичний нарис. Львів 1921 „ 0'30

ОДИНОКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ДЕВІЗОВИЙ БАНК

Земельний Банк Гіпотечний

Акційна Спілка

Л Ъ В І В — ВУЛ. ПІДВАЛЛЯ Ч. 7.

Телеф. ч. 3-82.

Конто в П.К.О. 149.000

(Власна каменниця у Львові, ул. Словацького 14)

Полагоджує всі Банкові чинности.

УДІЛЮЄ: КРЕДИТІВ, ВЕКСЛЕВИХ
ПОЗИЧОК, ГАРАНТІЙ, АКРЕДИТІВ.

ПРИЙМАЄ: вклади на біжучий ра-
хунок так в золотих, як і в до-
лярах та иншій твердій валюті й
опроцентовує їх в тій самій ва-
люті.

ПЕРЕВОДИТЬ: перекази до всіх
країв Європи, Америки й Африки,
з особна на велику Уквашу; інкасо
векслів і вальорів у всіх місцево-
стях краю.

КУПУЄ й ПРОДАЄ: цінні папери,
девізи, валюти, по курсі дня на
найдогідніщик умовах.

У всіх краях Європи й Америки

— — — власні кореспонденти. — — —

Кождий Українець повинен мати акції Земельного Банку Гіпотеч.
Як їх ще не маєте — пишть до Банку.

Ф І Р М А

РОМАН ЗУБИК

Л Ъ В І В, вул. Галицька 16.

число телефону 21—22.

ПОРУЧАЄ ПО ДЕШЕВИХ ЦІНАХ.

Прегарні матеріали жіночі з вовни,
шовку і бавовни — сукна мужеські
англійські і краєві на убрання, ра-
ляни, бунди. — Полотна і шифони,
ковдри і коци на ліжка, пледи,
капи, сервети, серветки, обруси,
ручники у великому виборі.

Полотенця, цайги на складі є у великому виборі.

Ревізійний Союз Українських Кооператив Л Ъ В І В, С Л О В А Ц Ь К О Г О 14 Л Ъ В І В.

Організаційний та ідейно - керуючий центр української кооперації на Західних Землях Переводить законні ревізії в кооперативах, дає всякі потрібні правні та організаційні поради, заступає інтереси Укр. кооперації перед властями, видає ввірцеві правильники, книги, друки та поучення про їх ведення, видає фаховий орган під назвою — — — — —

“ГОСПОДАРСЬКО-КООПЕРАТИВ. ЧАСОПИС“

Усі українські кооперативи повинні бути членами своєї централі, бо в Єдності С И Л А!

Одинока на Зах.-Укр. землях фахова централя
КРАЄВИЙ МОЛОЧАРСЬКИЙ СОЮЗ
„МАСЛОСОЮЗ“ Л Ъ В І В,
КОСТЮШКА Ч. 1а
зі своїми відділами в

СТРИЮ, Шевченки 5,
СТАНИСЛАВОВІ, Собеського 26,
ПЕРЕМИШЛЬ, Ринок 25,
С А М Б І Р, Костюшки 11а,
К О Л О М И Я, Шевченка 26,
ТЕРНОПІЛЬ, Міцкевича 42,
Д Р О Г О Б И Ч, Стрійська 14,
СОКАЛЬ — організаційний відділ уді-

ловє вселяких і вечерпуючих порад в організованні, в основуванні молочарських кооперативів, достарчає молочарняне приладдя комплетне і поодинокі части на догідних ратальних сплатах і по цінах фабричних, займається організацією збуту масла і т. д. —

„Пробудити в народі любов до славного минулого це стільки, що дати цьому народові силу предків його“. Це завданням будити любов до славної минувшини України — має

БІБЛІОТЕКА ІСТОРИЧНИХ ПОВІСТЕЙ

ЛЬВІВ, ПОЧТОВА СКРИНКА Ч. 11.

„Б. І. П.“ виходить що три місяці як товстий том 8^о понад 10 аркушів друку, в гарній обгортці Поодинокий том „Б. І. П.“ коштує 3·60 зол.; піврічна передплата 6 зол., цілорічна 12 зол.

„Б. І. П.“ писана легко, цікаво, приступно. Надається й для старого й для молодого. Хто прочитає один том „Б. І. П.“, прочитає всі прочі.

„Б. І. П.“ видала досі: 1) Будзинівський В.: Пригоди запорожських скитальців (ст. 200, 8^о), 2) Лотоцький: Кужіль і меч (ст. 176, 8^о); Хто спроваджує обі книжки разом, платить замість 7·20 зол., тільки 6 зол.

„Б. І. П.“ друкує книжку В ол л е с а: Бен Гур, славно історичну повість, перекладену на всі сливе мови цілого світа. Книжка вийде на Різдно. Друкована на добрім папері з гарними образками, буде найкращим різдвяним дарунком.

Кожна читальня, бібліотека, хата повинна мати в себе „Бібліотеку Історичних Повістей“!

Замовлення адресувати:

ЛЬВІВ — Lwów скр. почт. 11.

ДРУКАРНЯ

СТАВРОПИЇЙСЬКОГО ІНСТИТУТУ

Л Ь В І В, У Л. Б Л Я Х А Р С Ь К А Ч. 9.

ПО ВІЙНІ ЦІЛКОВИТО ВІДНОВЛЕНА. ЗА-

ОСМОТРЕНА НОВИМИ МАШИНАМИ

ДЛЯ ЗВИЧАЙНИХ І КОЛЬОРОВИХ

ДРУКІВ, МАШИНАМИ ДЛЯ ВІД-

ЛИВУ ЧЕРЕНОК НАЙНОВІЙ-

ШИХ КРОЇВ. ПРИ ДРУ-

КАРНІ СТЕРЕОТИПІЯ

І ПЕРЕПЛЕТНЯ.

ВИКОНАННЯ

РОБІТ ЯК

НАЙ-

С О-

Л І Д-

Н І Й-

Ш Е.

Ц Н И

К О Н-

К У-

Р Е Н-

Ц І Й Н І.

Осторога! СЕЛЯНЕ!

Позір!

Надходить час обміну льняних і конопляних сирівців на готові вироби. Недостача досвіду і належного розуміння цієї справи, може пхнути Вас в обійми ріжних новоповставших „союзів“ і фірм, котрі що року змінюють свою назву. Не дайте намовитися!

Не вірте крикливим закликам і ріжним обіцянкам вони принадливі, але не правдиві! Кождий з Вас мусить знати, що є у Львові найстарша фірма „ВОЛОКНО“. Замартинівська 36, яка провадить обміну сирівців на всілякі готові вироби ретельно, швидко і дає товари першої якості. Жадайте наші прібки-вишлемо задурно.

Приймаємо агентів на догідник умовах.

„ЦЕНТРОСОЮЗ“

СОЮЗ КООПЕРАТИВНИХ СОЮЗІВ
кооператива в відповідальністю уділами
у ЛЬВОВІ, вул. ЗІМОРОВИЧА Ч. 20.

адреса для телеграм: „Центросоюз“, Львів. — Телефон ч. 94,2116. Доставляє через Кооперативи, або де таких нема, безпосередно рільникам:

4242

Штучні навози, рільничі машини і зваряддя, коси з власною охоронною маркою, насіння дорідних збіжж, товари споживчі і галантерейні. КУПУЄ і посередничить у продажі рільничих продуктів, як збіжжжа, фасоля, яйця і кочче.

ЖІНОЧА СПІЛКА ПРОМИСЛОВА

„ТРУД“

 Кооператива з обмеженою порукою

Львів, Ринок ч. 39. (власний дім)

п о р у ч а є

РОБІТНЮ ЖІНОЧИХ УБОРІВ

Робітню жіночого, мужеського та діточого біля та постелі. Відділ народних вишивок, в яким виконує ся вишивані сорочки і цілі народні строї, ручники, портієри, доріжки і т. д. Трилітню фахову школу шиття і крою біля та суконь, курси крою, Виконання старанне і точне, ціни приступні.

ПАМ'ЯТАЙТЕ, ЩОБИ ЗАКУПИТИ

Перльмуттера

фарбку до білля в порошок, бо є о 100% дешевшою і ліпшою від всіх пуделкових паст і порошкових,

Х. Перльмуттер

Бюро фабрики: Львів, Слонечна 62.

ПЕРЕПЛЕТНЯ

Павла Бабяка

у Львові, вул: Бляхарська ч. 12. приймає всякі церковні роботи, як: Євангелія, Служебники, старі книги, наклади, брошуровання, канцелярйні книги, які входять в круг переплетничої штуки і т. п., по найприступніщих цінах.

Роботи виконує солідно й скоро.

„Народна Торговля“

Краєвий Союз Споживчий
у Львові, Ринок ч. 36. у Львові.

СПОЖИВЧІ ТОВАРИ для членів і гостей,
КАВУ, ЧАЙ і КАКАО у власному опакovanі,
НАСІННЯ господарських рослин, городовини і квітів

продає у своїх складах, а саме: у Львові, Станиславові, Перемишлі, Тернополі, Дрогобичі, Коломиї, Стрию, Самборі, Рогатині, Бродах, Сяноці, Городенці, Борщеві, Золочеві, Збаражці, Косові, Мостисках, Снятині, Сокалі і Турці н/Стр. — — — —

Приймає вкладки щадничі до обороту, а на їх забезпечення служить вісім власних каменяць і мурований магазин на Гол. Двірці у Львові.

Для членів — товарів звороти, отже дешевше, ніж деінде.

Церковна торговля відзначена медалями і хрестами заслуги в Римі, Карльсбаді, Стрию, Одесі і Коломиї під фірмою — Дім торговельно-промисловий

„ДОСТАВА“

коопер. з обмеж. пор. у Львові.

Дирекція: Львів, Домініканська 11. Склади: Львів, Руська 20, Перемишль Ринок 23 і Тернопіль, Перля 16.

Поручає свої багато заосмотрені склади всеї церковної утвари.

Доставляє ДЗВОНИ з німецьких фабрик, з першорядного передвоєнного матеріалу, з довільними написами і образами, готові і на замовлення. Виконує всякі малярські і різьбярські роботи найлучшими артистами. Поручає підприємців будови і направи церков.

Доставляє всякого рода килими та дивани до церков і кімнат.

Кожний священик і кожна Церков повинні бути ч л е н а м и „ДОСТАВИ“. Уділ 10 зол., вписове 1 зол. — Часть зиску розділює „Достава“ на церковні і народні цілі. За минулий рік виплатила на фонд вдів і сиріт по священиках по 1000 зол. готівкою. Хто купує в „Доставі“, купує у себе, збільшує народне майно, попирає рідний промисл і торговлю.

☒ Селяне!

Селяне! ☒

Лен, коноплі, клаки приймає до виробу, зглядно до негайної виміни за готові полотна білені і не білені, обруси, ручники, цайги, зефіри, сукно, хустки, капелюхи на дуже корисних услівях.

Механічна Ткальня Сим. ІВАНКОВА

в С Т Р И Ю (Народній Дім)

Ц І Н Н И К И НА ЖАДАННЯ ВИСИЛАЮ ДАРОМ і ОПЛАЧЕНО. ☒

ЛІКАРСЬКО-ДЕНТИСТИЧНЕ ЗАВЕДЕННЯ
Д-РА СИМОНА РАППАПОРТА
Я К О В А Н А С С А

ЛЬВІВ, вул. СИКСТУСЬКА 17. II п.

Скріплювання хитаючихся зубів, пльомбовання и винимання зубів без болю. Штучні зуби в кавчуку і золоті на американську систему. Пацієнтів з провінції полагаджується в найкоротшому часі П. Т. урядовцям і студентам значна знижка. — — Полекші в сплатах

Відливарня дзвонів

Рудольф Матгейсель

ЛЬВІВ, Короля Лещинського 14 ЛЬВІВ

Вже трицятьперший рік виходить в ЖОВКВІ народно-релігійна часопись п. з „МІСІОНАР“.

„МІСІОНАР“ се найбільше поширена і найдешевша часопись для українського народу.

„МІСІОНАР“ се приятель кожної української християнської родини,

„МІСІОНАР“ подає кожного місяця популярно-научні статі релігійного змісту, моральні науки, оповідання, вісти із світа і Церкви ітп.

Річна передплата виносить всего 2 (два) золоті на цілий рік.

Адреса: ВИДАВНИЦТВО ОО. ВАСИЛІЯН в ЖОВКВІ.

У Видавництві можна набути також ріжні дешеві книжки релігійного змісту та молитовники.

ЖАДАЙТЕ ЦІННИКА!

ТОВАРИСТВО ВЗАЇМНИХ ОБЕЗПЕЧЕНЬ

„ДНІСТЕР“

У ЛЬВОВІ, УЛ. РУСЬКА Ч. 20,

ОБЕЗПЕЧАЄ в долярах або золотих:

1. ВІД ОГНЮ будинки, хатні і господарські движимости, худобу, пашу і збіжжя, товари і т. п.
2. ВІД КРАДЕЖІ готівку, вартісні папери, дорожчіности, предмети домашнього урядження, товари, склади як також від рабунку при переносенню ГОТІВКИ.

Адреса для телеграм: „ДНІСТЕР“ Львів. Телефон ч. 547.

Інформації в справі обезпечування і позичок уділюють агенції „Дністра“.

КООПЕРАТИВНИЙ БАНК
„ДНІСТЕР“

У ЛЬВОВІ, УЛ. РУСЬКА Ч. 20.

УДЛЯЄ позички векслеві і гіпотечні, зачети на підклад акцій і т. п.

ПРИЙМАЄ під найкориснішими умовами вкладки в краєвій і заграничній валюті.

ПЕРЕВОДИТЬ купно і продаж усякого рода цінних паперів. ПЕРЕВОДИТЬ торговельні операції.

ПРИЙМАЄ вплата на рахунок третих осіб.
ПОПИРАЄ діяльність других кооператив.

Найдешевше джерело набуття книжок це:

УКРАЇНЬСЬКА КНИГАРНЯ І АНТИКВАРНЯ

У Львові, Рутовського 22.

Шкільні підручники, белетристичні і наукові книжки в українській і чужих мовах

Уживані книжки по найдешевших цінах.

„Гуцульське Мистецтво“

Українська спілка в Косові біля Коломиї

Виробляє: Килими, хідники, гуцульські ліжники.

Вишиває: Сорочки, блузки, серветки, подушки, жіночі торбинки, рушники, доріжки (Tischläufer).

Приймає замовлення: на цілі народні українські строї, гуцульські кінтари, торбинки.

Має на складі: Гуцульські артистичні вироби деревляні, мосяжні, глиняні.

Взірці на виробих і вишивках чисто народні

Виконують взірці видатні українські художники.

Присилайте замовлення!

Підтримуйте Рідне Мистецтво!

ЦЕНТРАЛЬНИЙ КООПЕРАТИВНИЙ БАНК

„Краввий Союз Кредитовий“

У ЛЬВОВІ, РИНОК Ч. 10.

(Ч. телефону 433. Кюнто Почтової Щадниці ч. 143. 467.)

приймає вкладки ощадности в золотовій і чужій валюті та опроцентовує їх на 8 процент і вище. Резервові фонди має в ульжованій каменіці при вул. 3-го Мая ч. 15 і реальности при вул. Кордецького у Львові та в маєтности Черниця коло Б р о д і в.

Центральний Кооперативний Банк „Краввий Союз Кредитовий“ видає своїм накладом Твори Івана Франка: 1. „Панські жарти“, 2. „Із днів журби“, 3. Sempet liro“, 4. „Зівяле листя“, 5. „Борислав сміється“, 6. „Великий шум“, 7. „Як Юра Шикманюк брив Черемош“ — до набуття в книгарні ім. Шевченка, Львів, Ринок 10.

ПЕРША КРАЄВА ФАБРИКА ХЕМІЧНО-КОСМЕТИЧНА

ІВАН ІГНАТОВИЧ

ЛЬВІВ, СИКСТУСЬКА 25.

Рік заложення 1875.

Мила тоалетові в добірнім і атунку.

Спеціальність: Мило огіркове, Мило леліове, Пудер для дітей, Брилянтина, Іудри, Паста до зубів „Крем перловий“, Води кольокські, Води доуст.

— — — Всюди до набуття! В Кооперативах і „Народній Торгов.“ — — —

ЦИКОРІЮ І „КОЛІНКУ“

(сурогат кави)

НАЙКРАЩОЇ ЯКОСТИ

ВИРОБЛЮЄ

„ S T A R “

Фабрика домішок до кави

в СУДОВІЙ ВИШНІ

Sadowa Wisznia

Одинока українська літографія

У ЛЬВОВІ

А. Андрейчина

при вулиці МИХАЙЛА 4.

приймає замовлення.

Слюсарська робітня

Семен Козак

Львів, ул. Бляхарська ч. 14.

Виконує всякі роботи слюсарські а то: вікна, церковні хрести, громозводи, зеліані і сіткові огороженія, направляє і виробляє каси огнетравелі, направляє і цехує ваги всякого рода і має на складі.

Х. Вайншток

виріб ріжних щіток

У ЛЬВОВІ

вул. Кр. Ядвігі ч. 24.

СПІЛКА УКРАЇНСЬКИХ АГРОНОМІВ

кооператив з обмеженою порукою

ЛЬВІВ, вул Зиморовича ч. 20.

що ставить своїм основним завданням
піднесення української с. г. культури,

постачає кооперативам и окремих господарям

Всілякі с.-г. машини та знаряддя. Найліпше селекційне насіння ріжних збіж, трав, городини та квітів. Штучні гної. Щепи, ягідні куці, полуницю і т. п. з ліпших шкілок. Ріжне ветеринарійне приладдя. Ріжні ліки и препарати для боротьби з шкідниками. Пасічницьке знаряддя та штучну воцуну. Расову птицю та яйця. Расових свиней та овець. Знаряддя до виробу овочевих вин. Комплекти урядження млинів, оліень та молочарень.

С Безплатно дає всілякі господарські поради.

П Дає поради по меліорації та урядженню рибної господар.

І Улаштовує с.-г. курси.

Л Приймає на себе організацію ріжних досвідів в господ.

К Розробляє пляни більших і менших господарств.

А Приступила до організації власн. насінного господарства

Через Спілку можна заключати контракти на посів цукрового буряка на догідніщих умовах.

При всіляких запитаннях долучати поштову марку на відповідь.

ВИДАВНИЦТВО „РУСАЛКА“

під редакцією ГР. ГАНУЛЯКА ЛЬВІВ, КУРКОВА Ч. 10.

Редакція „Театральної Бібліотеки“.

Редакція календарів: „Господарський календар“.
„Веселий календар“. Народний календар „Наука“.

В-во українських листівок: Великий вибір листівок з привітом на рідвяні й великодні свята!

Краєве Товариство господарське — „СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАР“

у ЛЬВОВІ, вул. Зиморовича ч. 20.

як головна хліборобська організація українського рільничого населення під Польщею заступає і боронить господарські й промислові інтереси українського народу, ширить сільсько-господарську фахову освіту підносить господарську культуру українського села, закладає і провадить звірцеві господарства, посередничить і помагає при закладанню кооператив, при закупні і продажі землі, домашніх звірат, земплодів, навозів, господарських знарядів і видає господарські книжки та фаховий господарський двотижневик п. з. „Сільський Господар“, якого квартална реплата виносить 3⁵⁰ зол.

Купуйте й читайте історичні повісті й оповідання!

Бабій Олесь: Гуцульський курінь 4'00 — Будзиновський В.: Волю бути козачкою 0'90. — До віри батьків 0'80. — Кров за кров 2'00. — Небіжик ходить 1'40. — Осаул Підкови 2'00. — Під одну булаву 2'00. — Пластун 1'20. Пригоди запорожськ их скитальців 3'60. — Шагін Герай 0'80. — Вільшенко Я.: Життя й пригоди Цяпки Скоропада 4'50. — Гоголь М.: Тарас Бульба. 2'00 — Гребінка Е.: Чайковський 5'00. — Дудко Ф.: Глум 1'20 Зубенко І.: Зірка 2'00. — Кашенко А.: З Дніпра на Дунай 2'25. — Зруйноване гніздо 1'44. — Кость Гордієнко Головка 0'90. — Мандрівка на Дніпрові пороги 0'54. — Над кодацьким порогом 0'45. — На руїнах Січі 0'36. — Оповідання про славне військо запорожське 9'00. — Лепкий Богд.: Сотниківка 2'50 — Мотря 2 томів 19'80. — Не вбивай 9'90. — Батурин 9'90. — Лукіянович Д.: Гість із Запорожжя 1'00. — Маковей Ос.: Ярошенко 4'50. — Мордовець Д.: Гетьман Мазепа 4'00. — Сагайдачний 0'60. — Опільський Ю.: Іду на вас 2'50. — Опирі 2'00. — Сумерк 4'00. Ординців М.: Запорожці в Саратові 2'00. Пан Потоцький, оповідання про Канювського і польську шляхту 0'20. — Рогова О.: Тиміш Хмельниченко 2'70. — Поліщук К.: Гуляйпільський батько 2 томи 4'00. — Федір Ігор.: Золотополець Вол.: Син України 5'40 Франко Іван: Захар Беркут 5'40. — Старицький М.: Облога Буші 1'70. Халіда Едіб: В огні 4'50. — Чайковський А.: Віддячився 2'00. — За сестрою 1'50. — Корнієнко 3'00. — Малолітний 2'00. — На уходах 2 томи 4'00

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО Т-ва ім. І. ШЕВЧЕНКА
у ЛЬВОВІ, Ринок ч. 10.

КРАСВИЙ АДВОКАТ

Д-р Мирослав ЯНКЕВИЧ

ЛЬВІВ, Куркова ч. 5.

Першорядна — —
— — Українська

ШЕВСЬКА РОБИТНЯ

М. ШЕВГУКА

ЛЬВІВ, Личаківська ч. 7.

Поручає власні вироби з матеріялів заграничних і краєвих. — —

Випозичальня „ІЗМАРАГД“
— книжок —

ЛЬВІВ, вул. Словацького 14. I п.

Має відділи: Український, польський, німецький, російський, французький і англійський.

Великий вибір книжок. Всі новості постійно на складі.

Висилається також книжки на провінцію на дуже догідних умовах.

**УКРАЇНСЬКИЙ
КООПЕРАТИВНИЙ БАНК
в БЕРЕСТІ.**

кооператив з обм. відп.

ул. Топольова ч. 39.

приймає вклади, видає позички членам, та провадить усі банкові операції. Уділ 20 зол. Вписове 5 зол. Вписуйтесь в члени Банку, будуйте українську кредитову кооперацію.

І В Я Н К У З Ъ М Ц Ч

АРТИСТИЧНО-БРОНЗІВНИЧА РОБІТНЯ

Відзначена срібною медалею на виставі в Стрию 1909 році
і многими похвальними листами.

Склеп: Львів, Руська 18. — Робітня, Львів, Бляхарська 11.

виконує бронзівничі роботи, позолочення і наприви церковних річей.

Чаші, монстранції, пауки, окуття до Евангелій і т. д.

Має на складі всі річі церковні.

Достарчує церковні річі по гуртовних цінах до Америки.

Рільничі машини і знаряди знаменитої якості
ПОМОРСЬКОЇ ФАБРИКИ ВЕНЦКОГО

ПОРУЧАЄ:

„АГРАРІЯ“ АДАМ КАМІНСЬКИЙ

Львів, ул. Городецька ч. 25.

АРТИСТИЧНО-СЛЮСАРСЬКА Й БУДІВЕЛЬНА РОБІТНЯ

ч: Телефону 15 — 40

І В А Н А Г Л И Н Ч А К А

у Львові, вул. Короля Ліщинського 21.

Виконує різні роботи, які входять в обсяг артистичного слюсарства і конструкцій, виконує також окуття дзвонів.

Готель Народня Гостинниця

у Львові, ул. Косцюшка ч. 1.

Для вигоди П. Т. Гостей вінда і в кімнатах телефони.

Доїзд Трамваями: Ч. 1, 6, 7 з Головного Двірця, ч. 9 з двірця Підзамче, ч. 8 з двірця Личаків. — Телефон 8-88.

ЖУРНАЛЫ ОБРАЗЦЫ КРОЙКИ МАНЕКЕНЕ

Р. Л Я Н Д А У

Львів, ул. Чарнецького 3.

Петро Гелемей

БРОНЗІВНИЧА РОБІТНЯ

Львів, вул. Вірменська 30.

ВИКОНУЄ дешево й солідно всякі відновлення церковних знарядів, як: окуття до евангелій, пауки, чаші, монстранції, процесійні хрести, також нові хрести і мідянї кулі золочені в огні (на куполи).

ПРИЙМАЄ замовлення на церковні дзвони з як найкращого матеріалу з милозвучним голосом по низьких цінах і догідних услївах.

Замовлення поладжує точно і в умовленім часі.

СВІЙ ДО СВОГО І ПО СВОЄ!

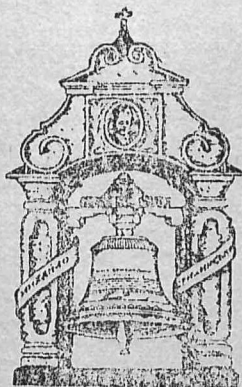
СПЛАТЯ РАТЯМИ

СПЛАТЯ РАТЯМИ

Попірайте рідний промисел.

ОДИНОКА

УКРАЇНЬСКА

видливарня

ДЗВОНІВ

МИХАЙЛА

БРИЛИНСЬКОГО

Львів — Замарстинів ул. св. Михайла 14.

(ВЛАСНИЙ ДІМ).

Поручає Впв. Духовенству Церковним Братцвам і Комітетам ДЗВОНИ з найлучшого металю очистім звучім голосі, під гарантією чистої гармонії як також і витрвалости. Достарчає ДЗВОНИ довірльної величи як поодинок так і гуртом. На складі находиться значна кількість готових дзвонів на всяку вагу і тони. Солідність фірми потверджують численні похвальні листи і признання ІІ. ІІІ. Відборців.

Купує старі Дзвони розбиті а на жаданя переливає на нові. Виконує артистичні відливи, як бронзівни, будівельні, машинові плоскорізьби фігури і т. п.

КРАВЕЦЬКА РОБІТНЯ

МИХАЙЛА СТЕЦЯ

Львів, Зелена ч. 31.

Абсольвента академії крою в Штуттарті і Лїпську, виконує для Всч. Духовенства ревернди, папіятики, пальта і колпаки.

Для Вп. Панів виготовляє всілякі кравецькі роботи швидко елегантно по найновішим взорам і по найнижших цінах.

ВЕЛИКИЙ ВИБІР МАТЕРІЯЛІВ.

Як зістати свіжим і здоровим?

Робимо це, що вже наші діди і родичі з успіхом робили і уживаємо:
від 29 літ випробуваного і улюбленого

„ФЕЛЛЕРА ЕЛЬЗА — ФЛЮЙД“

которий певно успокоює біль, зміцнює і покріплює тіло. Він придаєсь:

Як козметик є він жерелом сили і краси.

До натирання у всіх случаях, де натирання є конечним і дуже скоро ділає.

До членів по трудах, зусиллях, утомленню і т. д. ділає зміцнюючо і оживлюючо.

До плекання уст дуже улюблений задля свого доброго ділання на ясна і зуби.

Для горла особливо в зимні і мокрі дні як вода до полокання горла. (Кілька кропель змішаних з водою ділають знаменито).

До плекання тіла проти всяких висипок на тілі і т. д. котре відсвіжує, чистить і скріпляє.

До плекання голови зміцнює і чистить шкіру голови і хоронить перед творенням порплів і т. д.

В зимі хоронить перед злими наслідками вогкості і зимна.

В літі є він скріпляючою домішкою води до миття і до купелі, ділає проти поченся і дезинфікує.

При 1000 нагодах оказується добрим і пожиточним средством і длятого не повинен він бракувати в кожнім домі.

Кілька кропель ділають о много ліпше і сильніше як „Францбрантвайн“.

В кожній родині можна його при численних нагодах з найбільшим успіхом уживати.

Многосторонна придатність правдивого Ельза-флюїду Феллера є достаточно знана.

Що всі хвалять, то мусить бути добрим!

Можна дістати в пачках з 6-ма подвійними або 2-ма спеціальними фляшками.

Феллера Ельза помада до лица є незрівняним средством до надання шкірі лица і рук мягкості і делікатності. Остуди, зашкірники і веснянки зникають при її помочі в дуже короткім часі.

Ельза — масть до волося

(Таннохіна помада до росту волося) має добродійний вплив на волосє і шкіру голови, запобігає випаданню волося і передвчасному осивінню.

Ельза — плястру для туристів.

Їх можна дістати в малих і великих картонах.

Ельза-тинктура для туристів

у фляшочках з пензлем. Плянне средство проти нагнітків.

Ельза-рбний тран Дорша

правдивий і вкусний. Найліпше покріплене для дітей і стар. Ельза-Вагорянский сік при кашлю і болу грудий.

Ціни: Нам не можливо означити сталі ціни, одначе обчислюється кождоразово як найтанше. На жаданне пересилаємо докладні цінніки.

Почтова оплата: На почтовій оплаті можна багато заощадити, наколи кількох знайомих з одного місця рівночасно замовлять на одну адресу. Замовляючий дістає надто даровий паунок.

Адреса Замовлення: Правдиві Ельза препарати аптекаря Е. В. Феллера можна дістати:

Для Польші: у Польській пересилковій централі № 305 Ельза препаратів в Більску, аптекар А. Гутвінскі, Ринок 15.

Для всіх інших країв: у Евгена В. Феллера, Стубіца Донья № 305. Кроація.

АКЦІЙНА С-КА

„П О Л О Т Н О“

у Львові, вул. Городецька 95/97 (напроти гол. залізн. двірця)

— К У П У Є —

Л Е Н І К О Н О П Л І

або міняє на готові сільські та фабричні полотна, сукна, цайти та продає їх за готівку. Власна фабрика лив, посторонків і шнурів. Вибір хідників з юти та оджевих відпадків. Купує всякі лічнічі і промислові рослини, насіння, коріння.

Машини до виробу цементових дахівок в різних родах, форми до бетонових рур керничних, громозводи, хрести, вікна до нових і старих церков, і всякі виробы слюсарські виготовлює

Михайло Стефанівський

ЛЬВІВ, ул. ВАРСТАТОВА ч. 10.

(між ул. Кордецького а Рицерською коло головного залізничного двірця).

ОКРУЖНА АПТИКА

Михайла Терлецького

Давніше Ц. К. Циркулярна Аптика Д-ра А. СКЛЕПІНСЬКОГО
Львів, Ринок, Телефон 16-21.

Поручає всякі специфіки краєві і заграничні, перевязочний і гумовий матеріал, як також власні випробовані фабрикатаи як діточий пудер, каплі на біль зубів, мазь на нагнітки, вино хінове з залізом для недокровних, мило і т. п. Власна лябораторія хемічно-мікроскопова для аналізу під проводом лікаря-спеціаліста.

АДВОКАТ

Микола Устимович

БАГРИНОВСЬКИЙ

Р І В Н Е

вул. Міцкевича (Бармацька) 6.

Елєгант

одногока найліпша і своєрідна
паста до обуви.

Жадайте і уживайте лише сю
пасту.

адр. О Левицька і С-ка

ЛЬВІВ, Кордецького ч. 51.

КАТАЛЬОГ

„Червоної Калини“

ДМИТРО ДОРОШЕНКО:	Мої спомини про недавнє-минуле:		
	ч. I. Галицька Руїна в 1914-1927	2:00	зол.
	ч. II. З початків відродження української державности (Доба Центральної Ради)	2:00	"
	ч. III. Доба Гетьманщини. (1918)	2:20	"
	ч. IV. під директорією. На чужині	2:20	"
За Золотоверхий Київ:	Бої на улицах Києва в 1918. При Центральної Раді	0:60	"
Л. ЛЕПКИЙ: Сон Івасика.	Сценічна картина на 4 відслони	0:30	"
Між молотом а ковалом:	М. ДОЛЬНИЦЬКИЙ: Над пропастью.		
С. Божків: Зостанніх днів	У. Г. А. Я. КУЗЬМІВ: Кінець кровавої епопеї	1:50	"
АНТІН ВІЛЬШЕНКО:	Життя й пригоди Цяпки Скоропада	4:50	"
СТЕПАН ЛЕВИНСЬКИЙ:	Від Везувія до пісків Сагари.	3:25	"
МИКОЛА ГОЛУБЕЦЬ:	Історія Львова від найдавніших часів. Львів в часах великої визвольної війни	3:00	"
ХАЛІДА ЕДІП:	В огні, повість	4:50	"
БОГДАН ЛЕПКИЙ:	От так собі	1:50	"
" "	Слота	0:90	"
" "	Сотниківна. Повість.	3:50	"
В. СЌФРОНІВ:	Грішник	1:50	"
ФЕДІР ДУДКО:	Глум. Оповідання	1:20	"
Літопис Укр. революції	Том II. кн. 4.	15:00	"
	Том II. кн. 5.	20:00	"
РОМАН КУПЧИНСЬКИЙ:	Великий День	1:00	"
П. ТИЧИНА:	Золотий гомін	1:00	"
Ю. ШКРУМЕЛЯК:	Авлева жертва	1:60	"
ПРОСПЕР МЕРІМЕ:	Кармен і інші оповідання	2:50	"
ГАНС ЕВЕРС:	Біснувати	2:50	"
М. ЧУБАТИЙ:	Державний лад на Зах. Укряїні	1:00	"
М. ГОЛУБЕЦЬ:	Галицьке малярство	2:00	"

Через „Червону Калину“ можна замовляти всі книжки, які появилися в краю або за кордоном.

Кожного року видає великий історичний альманах-календар.

Члени кооперативи одержують календар даром, а всі власні видання за 50% знижкою.

Кожний Українець повинен вступити в члени нашої кооперативи. Удїл можна сплачувати місячними ратами.

Замовлення на книжки і матеріали слати:

„Червона Калина“, Львів, Руська 18.

Олександр БЛАГОДІР

приймає замовлення на

стровня і наприви фортепіянів і пянін у Львові
і на провінції. Також купно, продаж і оцінення.

Ласкаві зголошення: ЛЬВІВ, вул. РОМАНОВИЧА 11.

Склад НОТ „ГАРМОНІЯ“. Там-же продаж всяких нот.

Кооператива „Український Театр“

у ЛЬВОВІ, вул. РУСЬКА 18. I. п.

Має 2680 членів а 4.000 долярів капіталу. Веде під своєю фірмою „Український Театр“ під дир. Стадника.

Проводить відділ позичок для своїх членів. Кооператива гипозичає своїм членам перуки, народні козацькі та турецькі строї, продає партитури, всі драматичні твори (по книгарських цінах), шмінки, мастикс, крепу, до борід і вусів, готові перуки, бороди і вуса.

Один уділ 10 золотих — впис 1 золотий. Обовязком кожного Українця і Українки кождої Читальні та Драматичного Гуртка є стати членом Кооператива „Український Театр“ та купувати там театральні прибори.

ПРОДОВЖУЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТА НА 1927 РІК
на ілюстрований двотижневий часопис

V РІК
ВИДАННЯ

„Сільський Світ“ орган незалежної господарської думки

3 часописами: „Українське Пасічництво“ „Українське Молочарство“
та з кооперативним часописом „СУПРЯГА“.

4 практичні господарські книжки, 6 портретів визначних діячів
на полі господарства, 12 прибок ушляхотненого насіння.

Альбомчик — „Обійстя українського господаря“.

ПЕРЕДПЛАТА НА РІК 12 ЗОЛОТИХ.

АДРЕСА: ЛЬВІВ, ВУЛ. СОБІСЬКОГО 32.

26 РІК ВИДАННЯ.

ВИДКРИТА ПІДПИСКА
на

26 РІК ВИДАННЯ.

Літературно - Науковий ВІСТНИК

місячник літератури, науки й суспільного життя.

Виходить книжками в перших числах місяця і містить статті визначних молодих і старших укр. письменників і учених.

Передплата вносить: місячно 2:50 зол., піврічно 14 зол. на рік 26 зол.

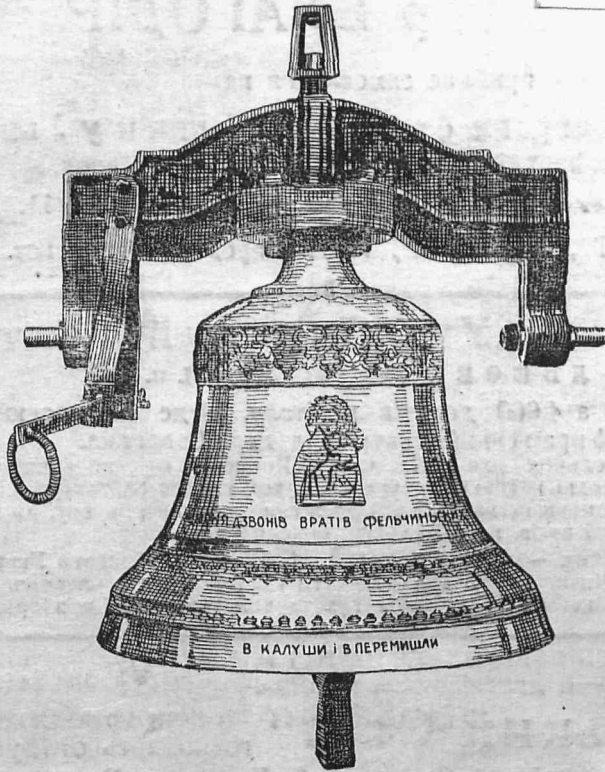
Адреса Редакції і Адміністрації: Львів, ул. Руська ч. 18 I. пов.

Редагує: Комітет. За редак. відповід: Петро Постолок.

Видає: Українська Видавнича Спілка.

ПРОВЕРЕНО
С/О. 287

5671
1928
1992

РІК
основання
1808.

НАЙСТАРША
КРАЄВА
ФІРМА

Л Д
І З
Я В
Р Н
Н І
Я В

Братів Фельчинських

в КАЛУШІ, вул. Сівецька. — — — Телефон ч. 20.
і в ПЕРЕМИШЛІ, вул. Красінського 63. — Телефон ч. 108,
Відзначена золотими медаллями на краєвих і загратичних виставах.

Доставляє мельодійні дзвони як гуртом так і поодинокі доволіної величини з найкращого металю, о чистім і звучнім голосі. Розбиті дзвони переливає, як також достроює їх під порукою чистої гармонії до дзвонів, які знаходяться на місці. Старі ушкоджені дзвони (без ух, вищерблені і т. п.) приймає до направи і перемонтує старі системи на нові. Мав стало на складах околo 200 штук готових дзвонів на всяку вагу і ріжних тонів.

Дзвони відсилаємо на умовлене місце своїм коштом без завдатку, а на випадок, якби дзвони, післані нами, не відповідали вищеподаним вимогам, то забирає їх фірма своїм коштом назад, зрiкаючися всякої претенсії до тих, що купують.

Ціни можливо найдешевші. Сплачувати можна також ратами. Солідність фірми потверджують похвальні листи, якими може похвалитися згадана фірма.

УВАГА! В Калуші є ще й друга ліярня під подібною фірмою й тому належить уважно і докладно адресувати: Братів Фельчинських в Калуші, вул. Сівецька. Не купувати дзвонів на ярмарках, де ці звони жидівського фабрикату, ні у розвозчиків по селах, що підшиваються під нашу фірму, а котрих вироби не представляють ніякої вартости.

ДОГІДНІ СПЛАТИ В ДОВШИХ РЕЧЕНЦЯХ.